

1927

Т. V 1927 Кн. 2-3

БОГОСЛОВІА

ВОНОСЛОВІА

НАУКОВИЙ ТРИМІСЯЧНИК

ВИДАНЕ

БОГОСЛОВСЬКЕ
НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО

ЛЬВІВ — LEOPOLI

ЗМІСТ (Index)

	СТОР. I—V
Портрети еп. Йосифа Боцяна (Imagines Ep-ri Jos. Vocian) о. Др. Йосиф Сліпий: Кілька дат з першої половини життя луцького єпископа Йосифа Боцяна (Dr. Jos. Slipuj — Notitiae quaedam de prima parte vitae Luceorgiensis ep. Josephi Vocian) .	65—77
о. прелат Л. Куніцький: о. Др. Й. Боцян як ректор Духов- ної Семінарії (Prael. L. Kunickuj — De Ep-ро J. Vocian ut rectore Seminarii) .	78—82
о. Др. Мирон Горникевич: о. Др. Йосиф Боцян — вязень царської Росії (Dr. M. Hornykewyc — De Ep-ро J. Vocian a Russis in Siberiam deportato)	83—108
о. Василь Матвійко: Еп. Йосиф Боцян на холмській і во- лянській Україні в 1917. р. (V. Matwijeko — Episcopus Josephus Vocian eiusque actio preparatoria in dioecibus olim unitis — Cholmensi et Volyniensi) .	109—120
о. Юліян Дзерович: Огляд письменської діяльності еп. Йос. Боцяна (Julianus Dzerowyc — De scriptis operibus ep. Jos. Vocian)	121—136
о. Іван Рудович: Еп. Йосиф Боцян як громадянський діяч J. Rudowyc — De brevi conspectu actionis socialis Ep-ri Vocian) .	137—142
о. Іван Рудович: Погляд на історію Луцької єпархії (Sy- nopsis historiae dioeceseos Luceorgiensis) .	142—150
о. Др. Андрій Ішак: Уніонні і автокефальні змагання на українських землях від Данила до Ізидора (Dr. A. Ischak — De co- patibus unionis ecclesiasticae nec non de autocephaliae aspira- tionibus in Ucrainae terris a rege Daniele usque ad tempora Metropolitae Isidori) .	151—160
2. Огляди й оцінки (Conspectus et recensioni): Dr. Ign. Schuster — Dr. Joh. Bapt. Holzammer: Handbuch zur biblischen Geschichte (о. Др. В. Лаба). — Dr. J. Lechner: Die Sakramentenlehre des Richard von Mediavilla (о. Й. Сліпий). — Dr. Leo Haefeli: Flavius Josephus' Lebensbeschreibung (о. А. Ішак). — Dr. Alphons Steinmann: Jesus u. die sociale Frage (о. Й. Схрайверс Ч. С. Ізб.). — Martin Grabmann: Mittelalterliches Geistesleben (о. А. Ішак). — Prof. Dr. G. Kieffer: Predigt und Prediger (о. Др. Я. Левіцький). — Rupert Wickl S. J.: Ein Büchlein vom Hei- gen Geist (о. Й. Сліпий). — Leij Jacob S. J.: Die monatliche Geisteserneuerung (М. Прийма). — Abbé Charles Grimand: Futurs Prêtres (о. др. І. Бучко). — Prof. Dr. Ludw. Berg: Die römisch-katholische Kirche und die orthodoxen Russen (М. Прийма). — Johann Röttig: Der Rasttag am Herzen Jesu (М. Прийма). — Rupert Wickl S. J.: Marienherrlichkeiten — Mai- predigten oder Marianische Lesungen (о. Ст. Рудь). — Le Cin- quenaire del' Institut Catholique de Paris (о. Й. Схрайверс Ч. св. Сп.). — Vladimir J. Ghika: La Messe Byzantine dite de S. Jean-Chrysostome (В. Василік). — P. Albert Lepidi O. P.: Explication dogmatique sur le Culte du Coeur Eucharistique de Jesus (о. Схрайверс Ч. св. Сп.). — Dr. M. J. Scheeben: Die Herrlichkeiten der göttlichen Gnade (о. В. Василік). — М. О. Лосский: Сборник задач по логике (о. Г. Костельник). — J. Godfrey Raupert: 1. Der Spiritismus. Die Geister des Spi- ritismus (о. Г. Костельник) .	161—178
3. Вибрані питання (Analecta): Участь Епа Йосифа Дра Боцяна в працях Національного Музею (І. Свенціцький). — Іменування еп. Йосифа Боцяна єпископом-помічником Львівської Архі- єпархії (Й. Сл.). — Наслідкування Христа (о. Й. Сл.) .	179—183
4. Богословське Наукове Товариство (Societas Theologica)	183
5. Всячина — Хроніка (Varia — Chronica)	184—186
6. Книжки і часописи (Libri ei ephemerides)	187—194

Епископ Боцян
(фотографія з останніх днів життя)

Еп. Боцян по матурі

Епископ в Минусинську на Сибірі

Стоять з ліва на право: о. др. Горнікевич, латвійський парох, Епископ, о. др. Соболев

Епископ Боцян в повороті із заслання в Стокгольмі

Еп. Боцян в домовині в церкві Дух. Семинарії

о. Др. Йосиф Сліпий

Кілька дат з першої половини життя лудького єпископа Йосифа Боцяна

[*Dr. Jos. Slipuj* — *Notitiae quaedam de prima parte vitae
Luceoriensis ep. Josephi Bocian*]

Ер. Dr. Jos. Bocian, unus ex praecipuis collaboratoribus Metrop. Andreae Szeptyckij, quocum etiam pro Unione multa passus est, a. 1879 in Busk natus est. Gymnasium in Zoločiv ut eminens studiosus absolvit atque a. 1897 seminarium gr.-cath. Leopoliense ingressus est. Studia theologica Leopoli, Vindobonae, Oeniponte peregit atque eximiam eruditionem nactus est, magnaue popularitate apud socios propter hilaritatem animi gaudebat. Gradum doctoris Vindobonae a. 1909 adeptus est. In qua periodo opus eius „De modificationibus in textu slavico liturgiae S. Joannis Chrysostomi“. Romae 1908 publici iuris factum, praecipue notandum est.

Еп. др. Йосиф Боцян, се одна із найвизначніших і найумніших постатей, які тісно вяжуться з часами світового митрополитування митр. Андрея Шептицького. Його життя, — як висловився автор сих рядків, пращаючи від Духовної Семинарії тлінні останки єпископа в семинарицькім храмі — то змістова картина многострадалної Унії, а його смерть, то закінчення одної з фаз її новочасної боротьби. Та одначе притім таки сейчас треба додати, що впрочім будучий історик добачить без труда, як і завважають вже легко сучасники, що еп. Боцян не зміг використати і належно розвинути своїх високих природних дарувань духа і рідкої всесторонньої ерудиції. Причина сего в мабуть подвійна а саме, що його діяльність припала на час, коли наше церковне життя стало відроджуватися і коли його розвій, не маючи достаточних і відповідних сил на кождім полі, зуживав охочі одиниці до праці в ріжнім напрямі, відривав їх від одного заняття і не позволяв

їм засіяти в одній ділянці. Се відноситься в повній мірі як до передвоєнного зачатого розквіту, так іще в більшій до воєнного і повоєнного лихоліття. До того і він сам, з природи незвичайно меткий і рухливий, любив кидатися на різні сторони і відриватися від одної раз зачатої праці до другої. Сему пособляли і його бистроумність і рідка феноменальна пам'ять, що позволявали йому скоро орієнтуватися в кожній новій ділянці і все осягнути бодай малий успіх.

А всеж таки в цілій всесторонній і роздробленій праці його життя, на науковому, виховуючому, гуманітарному і душпастирському полі просвічувала йому ясно і проникала його наскрізь одна велика ідея Унії — пізнання її традиції і історії та закріплення її основ серед сучасних і грядучих поколінь нашого народу.

Бажаючи дати образ життя і творчости еп. Боцяна, треба собі відразу усвідомити, що буде він недокладний, бо нема ще потрібної історичної перспективи і спромоги на вклад о много глибокої праці. Та всеж таки зроблена робота не зайва, бо збереже неодну подробицю від загину, а майбутньому історикови улекшить аналізу, синтезу і пов'язання фактів остільки, що позволить йому зорієнтуватися відразу в життю і дотичнім матеріялі і піддасть йому до провірення перший суд сучасників про діяльність покійника.

І. Родичі і хлопчі літа в Буську

Йосиф Боцян походив з Буська (Бужеськ), камінецького повіту. Колись княжий город, тепер мале зубожіле містечко, яке одначе, свідоме свої минувшини, величається давнім символом „буська“. Минуле Буська не знайшло ще основного наукового опрацювання¹⁾, хоч вийшло з нього багато освічених людей, з яких деякі світло записалися в нашії історії. О. Омелян Петрушевич, місцевий парох і батько президента др. Євгена Петрушевича, став перший слати до школи свої діти. За його приміром і завдяки устній заохоті рішилися і бузецькі міщане, хоч малозаможні, віддавати і свої діти на науку. Одним із тих бузецьких студентів був якраз Йосиф Боцян.

¹⁾ Деякі дані подає В. Площанський — Бужеськ і A. Schneider — Miasto Busk, Wenecya polska. Dziennik literacki 1866.

Батько Йосифа Іван (род. 9/3 1848. р.) був ковалем в Буську. По словам Ом. Петрушевича родина Боцянів походила мабуть з Холмщини або з Волині. Здається, що дідо Івана, а прадід єпископа переселився до Буська в часі переслідувань за Унію. Іван був чоловіком імпульсивним, як на свій стан освітаним (знав також німецький і польський язик), і побожним. Се видно із листів, які писав до сина і які знаходяться між письмами єпископа. В однім з них з 30/IV 1903. р. висказує він свою і цілої родини радість по причині відбутої Йосифом подорожі по Італії. Він тішиться, що Господь Бог допоміг синові відбутися такої великої ваги подорож, що бачив Рим і стільки міст, що цілував мощі святих, що був на авдієнції в папи і оглядав прегарні храми і старинні пам'ятки. Кузня Івана Боцяна була осередком бузецького передмістя, бо Іван умів при роботі розповідати різні анекдоти й історійки цілими годинами, а се притягало туди багато людей і малого Йосифа. Притім Іван Боцян дораджував в різних справах, писав подання і позиви, і був уважаний всіма ізза свого тверезого суду за розумного чоловіка. Рівнож „брав він участь в започаткованім у 80-тих роках читальнянім русі та раввся сам до світла: „Нехай поле продам, а дам своїм дітям образування і випроваджу їх на людей для слави народа і церкви нашої“ — говорив все і всюди батько єпископа. Що такі й подібні розмови велися в кузні, знаю це і з уст могого покійного батька, котрий там десь в коваля рішився і мене післати до шкіл“. Так пише між иншим в своїх споминах др. Василь Левицький¹⁾. Батько єпископа помер 2/6 1904. Мати Юліянна Капій була глибоко побожна жінчина і дуже скромної і лагідної вдачі. Замуж вийшла 1871 і як п'яте її дитя прийшов на світ Йосиф. Родився він 10. березня 1879. р. Замолоду привязався Йосиф до матері і відтак через ціле життя відносився до неї з великим пієтизмом і любов'ю аж до її смерті (2/II 1917. р.).

Родичі посилали двох хлопців до школи, Йосифа і молодшого Дмитра, останню свою дитину (* 5/XI 1881.). Оба були дуже талановиті, Дмитро мав бути ще спосібнішим від Йосифа. Помер однак скоро, бо 21/XI 1896. Дивна річ,

¹⁾ Лист до Редакції, датований з Бережан 12/XII 1926.

того самого дня умер пізнійше і Йосиф. Єпископ зачав ходити до школи як п'ятилітнє дитя і відразу показував великі спосібности і велику охоту до науки. Про сі перші літа в школі так пише його тодішній катехит о. Матій Попович з Павлова дня 7/ХІІ 1926: „В другій половині 80-их років м. ст. був я сотрудником в Буську і повнив обовязок катехита в обох міських школах. Покійний ходив до школи на т. зв. Довгій стороні. Ця школа мала викладову мову українську. Вчив бувший гімназійний суплент, якому доля чомусь придумала таку кар'єру. Виконував він свою працю совісно, любив діти і школу. Окрасою школи був в тім самім часі бл. п. Еп. Йосиф. Робив знамениті поступи в науці, а релігію знав докладнісенько в приписанім зачерку. Коли я часом змучився вже був при повторюванню з менше здібними учениками — тоді брав я малого Йосифа на середину кляси, або саджав просто за стіл і вказуючи йому, що має дітям повторити чи перепитати, сідав я в лавку і слухав, а малий Йосиф усе виконував на моє найбільше вдоволення. А він сам веселий, вдоволений, що очі аж світилися з радости — ішов спокійно на своє місце і тут вже троха давав волю діточим збиткам. Однакож ніколи понад міру. На тему його спосібностей розмовляли ми нераз з учителем, а також і з парохом о. Ем. Петрушевичом. Розуміється, ми постановили доложити всіх старань, щоби батько післав малого Юзя до середньої школи. Родичі були бідні передміщани, справа з коштами науки тяжка. Та остаточно наші намови переконали батька і він рішився посилати хлопця до гімназії, але „най о. декан (тобто о. Петрушевич) троха допоможуть“. О. Петрушевич, як товариш тодішнього маршалка, мав впливи в Повітовім Виділі в Камінці струміль., і виклопотав на початок якусь одноразову підмогу. З тим вислав його батько до гімназії в Золочеві“. Вже як учень ІV кл. народньої школи верховодив між товаришами і забавляв їх жартами. Робив він також і найліпші німецькі задачі.

2. Гімназійна наука в Золочеві

До гімназії зачав ходити Йосиф 1889. р. і вчив ся дуже добре та все був відзначаючим, хоч не мав і відповідної станції і харчу. Тому, що матеріяльні обставини ставали

дома щораз то тяжші, мусів він з зарання заробляти лекціями на своє удержання. Був дуже живої і веселої вдачі і своїм природним гумором вмів бавити оточення. Часто дотепкував на тему свого імені. І так напр. написав був раз на спомин одному товаришеви: *Imię moje zawdzięczam patronowi wiosny, a nazwisko me dał mi jej zwiastun radosny.* „Від низших кляс“, пише між иншим др. В. Левицький, шкільний молодший товариш єпископа, „учив других товаришів і заробляв у цей спосіб на своє удержання, щоби батько не мусів продавати поля на утримання своїх синів, як се вже і зробив був з одним моргом. Ми сходилися на свята і на літні відпустки в Буську; тоді часто переводили ми веселі і безжурні хвили в саді котрогогонебудь з наших батьків. Частим нашим збірним місцем був дім вдівця пароха о. Петрушевича. Всі обовязково мусіли разом зійтися на Святий вечір і засідати до вечері. Там доповнювали ми своє виховання тим, чого не могла нам дати ніяка тоді школа. О. парох учив, питав, пестив і пригортав разом зі своїми дітьми, а ми віддавалися хвилі цілим нашим молодечим еством“. О. Петрушевич дуже привязався до Йосифа і в нім бачив він пізніше свого найліпшого друга.

Як гімназист все був вибраний до комітету для влаштування концертів і вечерниць, а товариші слухали його слова і числилися з його гадкою. Передусім вибивався він як декляматор і бесідник. Вже від гімназійної лавки полюбив він книжку і те бібліофільство ціхує відтак ціле його життя. Памятав наголовки і авторів цілих сотень книжок разом із місцем і роком видання. Буваючи часто в Петрушевича мав він там під руками більшу домову бібліотеку, чув про наукову працю і міг до неї заохотитися. Се слідно зі слів о. Поповича: „Петрушевичі, се *viri litterati*. Прадід Степан, парох на забутій провінції ладить русько-німецько-латино-грецький словар, а навіть часть 1. вип. видає печаттю. Його син Михайло (батько Омеляна) збирає українсько-німецько-латинську ботанічну термінольоґію. Про крил. Антона Петрушевича з його цінними історичними творами нема що згадувати. Отже в нащадка таких книжників перебував часто, гостив і неодно почув бл. п. Єп. Боцяна. В тім домі находилася також бібліотека, де були українські, російські і німецькі книжки. З них міг доволі кори-

стати і справді користав вже як ученъ. Коли був у вишній гімназії можна було з ним до насолоди диспутувати на теми літературні, історичні, на тему фольклору, славістики і др. Були там також книжки змісту богословського і обрядового. Була і нумізматична збірка і кілька okazів викопалин камінної і кремінної доби. Все це вмів Покійний цінити і з того користати. Свідчить про се факт, що сам скальогізував ту бібліотеку, поділив її на ріжні відділи а нумізматику зложив в приготовану до сего скринку так, що вона вже просто могла піти до музею, що й сталося по смерті власника. Нумізматика і камінні та кремінні знахідки пішли до музею Наук. Товариства ім. Шевченка у Львові“.

В часі гімназійної науки не стратив віри, але одержавши її дома від родичів, зберіг її і скріпив відтак сильно як священник. Коли як 16-літній хлопець дістав в руки повне видання Шевченкового „Кобзаря“, прочитав його і дав товаришам в „Самоосвітнім Кружку“, але витяв поему „Марія“, щоби нею не гіршилися другі. Зробив се так незамітно, що вони навіть не завважили, що бракує сторін.

Директором був тоді Маліновський, відтак від 1892. р. Пшемислав Немєнтовський, катехитом о. Ізидор Єзерський, зі замітніших учителів Іван Саноцький вчив історію, Сінкевич — вчив греку, Ляховський — латину, Я. Сендзімір — польську мову, С. Труш — природничі науки, Літинський — математику. Вони уряджували з учнями прогульки і майвки на гори Жулицькі до Зазулів, Підгорець і на Вороняки. Один з учителів заманював його в москвофільський табір, а один в польський — але він їм рішучо оперся.

3. Богословські студії і сецесія з львівського Університету

В 1897. р. зложив Й. Боцян матуру з відзначенням і рішився на превелику радість родичам піти на теологію. Тоді також мав він вже гадку прийняти свячення в безженнім стані. Того самого року записався він на богословський виділ львівського університету у Львові і слухав викладів Юрика, Сарницького, Комарницького, Більчевського, Наравського, Фіялка і Бартошевського. На V семестрі захорів на грудну недугу і мусів виїхати лічитися до Алянду в Долішній Австрії. В 1901. р. записався знова на VI літній

семестер. На другім і третім році богословських студій слухав викладів проф. Колесси і Грушевського, бо крім богословських наук залюбки займався україністикою, а передусім від ректорських часів також історією Унії. Як питомець асистував часто в часі ферій парохом в Буську, чим дуже тішилися бузецькі міщане і проповідував також залюбки в різних церквах Галичини, між иншим в Буську, Заланові, Рогатині, Ракобутах, де перебував в кривних або знайомих священиків, в о. Ваня, о. Дороша і др. Замітна була його праця в бузецькій читальні „Просвіти“.

Як студ. теології I року помагав він в бібліотеці Духовної Семинарії і зладив собі вже тоді витяг книжок для свого власного вжитку. Своїми способностями і знанням звернув зараз увагу всіх на себе, а його товариші оповідають, що цілими днями читав книжки. В Семинарії був він з товаришами ширий і дотепний, хоч держався при тім децю осторонь. Рівнож зносився зі світськими студентами, був прошений на їх довірочні наради і бував часто в „Академічній Громаді“¹⁾. На VII зимовий і VIII літній семестер записався в Відні, де слухав право в проф. Шерера і пасторальну в проф. Свободи. На віденський університет перенісся ізза сецесії українських студентів із львівського. Про ті часи так згадує о. Гр. Плакида письмом з дня 16. січня 1927:

„Преосвящ. о. Осипа Боцяна пізнав я ближше ще 1902. р., коли я був богословом II р. Був то рік сецесії академічної молоді з львівського університету. Почин до неї дало перше нелєгальне віче акад. молоді в мурах старого університету. Виступили тоді всі солідарно, так богослови,

¹⁾ Між письмами знаходиться слідуєче запрошення.

Ч. 117.

Запрошене.

Просимо П. Тов. Боцяна Осипа зі Львова яко учасника на довірочні збори, Русинів академиків, в справі основаня Українсько-руського Університету у Львові, що відбудуть ся в великій сали „Belle Vue“ дня 13. липня 1899 р. о 3¹/₂ год. по полудни.

За комітет:

М. Галущинський

В. Ванчицький

Р. Сембратович

П. Дурбак

П. Шухевич

Збори сі відбудуть ся на основі § 2 о зборах; участь в зборах можна брати лиш за оказанем сього запрошеня.

як і світські академіки трьох інших факультетів. На тім вічу промовляли від богословів Тит Галушинський і я, ставляючи внесок на з'українізовання богосл. факультету з огляду на два рази більшу кількість укр. студентів-богословів. Із світських виступали з бесідами Е. Косевич, В. Пачовський (деклямував) і панна Терешкевичівна, що пізніше змінила обряд. Семинарія пережила тоді своєрідну „революцію“. В рекреац. салі устроєно з пультів високу під стелю мовницю, а там вилазили оратори і промовляли до питомців. Вправді нас зачинено в мурах Семинарії, але попід браму від Сикстуської улици мали ми порозуміння із акад. молоддю світських факультетів, які теж радили над сецесією з львівського університету. Ректор о. Туркевич, зажурелий, успокоював розбурхані уми питомців, а між ректором, намісництвом та Ординаріятom курсувала виміна думок. Акад. молодь рішила сецесію. Був то крок дуже ідеальний, але неполітичний. Знаю добре, що я і інші були проти сецесії, проти був також проф. Грушевський. Але більшість вирішила невідклично сецесію молоді із львівського університету.

Між бесідниками, які тоді вибилися на чоло богосл. молоді був Осип Боцян, який, хоч слабого здоров'я, то часто річево і краснорічиво промовляв і передусім його промові (і кількох інших) треба завдячити, що питомці при цілім революційнім настрою зберегли тоді повний такт, а в Семинарії утримали лад і порядок.

На сецесії в Відні студ. богослов О. Боцян належав як заступник питомців (здається не сам) до спільного акад. комітету, а навіть виплачував питомцям місячне удержання з сецесійного фонду. Промовляв він часто на зборах акад. молоді, а рівнож на зборах студ. богословів, і о скільки не милюся — навіть картав ошибки деяких на віденським терені, котрі забувалися“.

4. Висші богословські студії і префектура в Духовній Семинарії

Митр. А. Шептицький звернув на нього пильнішу увагу і вислав його по скінченню IV року в 1902. р. на висші студії до Інсбрука. Там вчився він через 3 роки до 1905. р. і слухав викладів Fonk-a, Kern-a, Müller-a, Donat-a і Stufler-a. За весь час мешкав в конвікті в Canisianum

і належав до найкрасших одиниць¹⁾. В часі ферії 21. серпня 1904. р. одержав пресвітерські свячення в Словіті коло Унева. По тім став він приготовлюватися в Інсбруці до докторату і предложив дисертацію: „Die Texte des Neuen Testamentes über die Einsetzung der hl. Eucharistie“. Рівнож зложив там ригороз з права і церковної історії. В Інсбруці працював Йосиф Боцян над собою дуже багато, студіював передусім літургіку і на сю тему часто диспутував. Для товаришів гр.-кат. обряду викладав сам обряди і тим доповнював їх знання на чужині. „Рівнож“ — згадує о. Плакида — „часто студіював укр. мову. Він то назвав Інсбрук Іномостєм, що прийалося тоді серед „богословців“ — се також його назва для студентів богословії“. Був великим знавцем укр. мови, як свідчать його писання і переклади „Наслідувань Христа“ і св. Письма. Знав також багато народніх приповідок. Загалом лінгвістичні дарування були в нього небуденні. Говорив добре мовою німецькою, польською, російською, білоруською, чеською, хорватською і латинською. Знав також достаточо по французьки й італійськи.

В Інсбруці поширився і поглибився круг знання о. Боцяна значно. Там познакомився він і з науковою метою і богословською літературою і набрав основнішого розуміння аскези. В конвікті мав нагоду пізнати ріжні народности європейські і „Нового Світа“ і навязати з ними зносини. Превеликої ваги для цілого образування була подорож по Італії і до Риму в 1903. р., яку відбув він завдяки підмозі митрополита Шептицького.

В 1905. р. в липні зістав іменований префектом студій в Дух. Семинарії у Львові. В тім часі в семинарських мурах починається поважнійша робота, якої виразником є „Католицький Схід“, переклад соціольогії Бідерляка, гомілій св. Івана Золотоустого і т. д. До 1903. р. видавали питомці „Альманахи“. О. др. Григорій Хомишин дав почин до засновання тримісячника „Католицький Схід“, в якім студенти-богослови під проводом ректора Духовної Семинарії поміщували свої перші праці. Спосібніших і охотніших з них висилав відтак митр. А. Шептицький на дальші

¹⁾ Korrespondenz des Priestergebetvereins in theol. Konvikt zu Innsbruck 1927, 48.

студії. Коли о. Хомишин став єпископом в Станиславові а ректором о. Жук, в редакції „Кат. Сходу“ зайшли деякі зміни. Перший провідник редакційного комітету Григорій Плакида виїхав на студії до Інсбрука. По нім обняв провід Іван Заверуха, а що сего вислано небаром рівнож до Інсбрука, обовязок редактора перейшов на Василя Матвіївка. Про ті часи так пише бувший редактор (Гумніска 26/III 1927): „Мені ще нині робиться моторошно, коли згадаю, яке то завдання мав я виконати. Та скоро впав мені зі серця камінь, бо одного разу, коли я прийшов з рукописами до о. рект. Жука, почув я, що тепер в редакційних справах маю звертатися до о. Й. Боцяна, який став префектом студій в Духовній Семинарії.

О. Боцян скликав редакційний комітет, в якого склад, о скільки тямлю, входили слідуєчі товариші: Никола Щепанюк, Мирон Горникевич, Никола Семенюк, Степан Білинський, Михайло Дороцький, Гірняк, Сень Шпіцер. Зараз на перших сходах ми пізнали, що в особі о. Боцяна ми дістали не йно цензора, але й провідника-учителя. Під його проводом ми писали праці на теми, які ми будь самі вибрали, будь він нам піддав. Праці читали ми на сходах, а він робив свої завваги. Велику поміч мали ми від о. Боцяна в тім, що — як ми його звали — він був „живий лексікон“. Бувало прийде хто до него і скаже, що хоче обробити таку а таку тему, а о. префект випише йому зараз із памяти з десять авторів, щоби потребуючий обізнався з відповідною літературою, і вказав де і коли та книжка вийшла і де її можна дістати. Много книжок позичав покійний, бо вже тоді мав немалу власну бібліотеку. До того і пильнував, щоби взяту тему справді обробити. При кожній стрічі так зараз і питає: „а як там праця йде?“ Пічне розмову і зараз пізнає, чи питомець справді працює. Одного заохотить похвалою, другому дасть яку книжку „а ну прочитайте і напишіть рецензію“ — і сам відтак справить її, а користь все таки була, бо питомець простудював добре книжку. Вказував дорогу, по якій треба було вже самому йти. Він дивився, щоби не зблудити та злагоджував труднощі, якщо такі знайшлися серед праці. До того сам живий примір праці і побожності. Колиби не зайти до нього, стрінеш його, як не на молитві, то певно при книжці.

Те, що придбав наукою, старався зауділити другому. Навіть ідучи з питомцями на прохід, викладав їм щось то з української історії, то з літургії, то говорив на суспільні теми, та переплітав то легкими дотепами так, що ніколи не йшов одинцем, але все збирався коло нього гурток⁴.

В протоколі засідання ректорату з дня 28/X 1905. р. читаємо відносно тої праці такий звіт: „Для інформації о теперішнім стані „Кат. Сходу“ скликав о. преф. Боцян теперішній редакційний комітет на 18/X с. р. Інформація виказала: брак тревалої організації, брак архіва і хроніки, брак співучасті загалу питомців, брак програми витиченої для духового напрямку. На сходинах 22/X, скликаних для розбудження заінтересовання справою „Кат. Сходу“. Голова і касієр предложили звіт стану „Кат. Сх.“, а о. префект заохотив всіх до праці і заповів виклади о методиці наукової роботи, припоручуючи редакторови зібрати спис питомців, що хотілиби працювати для „Кат. Сх.“ і ходити на виклади. На засіданню виділу з д. 25. X. зголосилося до участі дуже багато, так що можна було приступити до організації редакційного комітету. Його поділено на секції: а) редакційну, б) адміністраційно-друкарську, в) перекладну з приділенням кожному членови редакції рефератів про свій відділ на засіданнях комітету. Для помочі питомцям в праці о. префект зібрав і подав теми: з біблії 32, з історії руської церкви 124, із християнських старинностей 30. Теми з других галузей будуть зібрані пізнійше. Засідання комітету і виклади о методиці будуть відбуватися що тижня“. Рівнож по читальнях виголошували питомці реферати.

З переписки бачимо, що в тім часі оставав він в зносінах зі західними професорами. Передусім помагав він інсбруцькому проф. догматики Йос. Кернови в його загально відомій праці „De extrema unctione“, достарчуючи йому і перекладаючи відповідну російську літературу¹). За

¹) Про се свідчить отсей лист.

Innsbruck, 9. Nov. 05. Euer Hochwürden! Empfangen Sie meinen recht herzlichen und innigen Dank für die grosse Mühe, die Sie auf sich nehmen, um mir bei meiner Arbeit zu helfen. Ich war eben mit der Ausnützung der russischen Auktoren, die Sie mir übersetzt haben, beschäftigt und hatte nur den einen Wunsch: wenn ich nur noch ein paar russische Theologen anführen könnte! Da brachte mir Herr Budka den B. Germogen

се подякував йому о. Керн на вступі своєї книжки. — Того самого року (1905.) записався він був у Відні ще на XIII і XIV семестер на виклади Сейпля, Свободи і Коммера.

В р. 1908 треба занотувати дві події, місійну поїздку до Brem-и від 26/IV до 4/V і появу поважної літургійної праці „De modificationibus in textu slavico liturgiae S. Joannis Chrysostomi“, що виїшла в Римі. Ся праця виробила йому зараз імя на Заграниці¹⁾.

und bald kam B. Stephan dazu. Ich hatte grosse Freude; namentlich der letztere hat für mich sehr interessante Sachen, e. g. effectus principalis est sanitas corporalis mit der eigentümlichen Erklärung. Durch seine Ausführungen über die unctio sanorum hat er mich bestimmt, das betreffende Kapitel umzuarbeiten etc. Das ist mir jetzt vollkommen klar; was dieses Sakrament angeht, ist zwischen uns und den Russen gar keine Differenz von Belang. Wenn auch B. Stephan in theoria für die Salbung der Gesunden eintritt, so muss er doch zugeben, dass die Praxis mit der unsrigen übereinstimmt. Die Ölung am Gründonnerstag könnte man als sacramentale bestehen lassen. Anders ist es mit den Konstantinopolitanern und Hellenen. Die halten das euchelaion für ein Sakrament ebenso der Gesunden wie Kranken. Wenn mit Gottes Hilfe mein Werk erscheint, wird jedenfalls meine grossartige Kenntnis der russischen Literatur, die ja sonst den lateinischen Theologen ein versiegeltes Geheimnis ist, Aufsehen machen; und wenn dabei etwas Gutes herauskommt, ist es wesentlich Ihr Verdienst, das Ihnen der Herr damit lohnen wolle, dass er Sie einst das ἄγιον ἔλαιον cum pleno fructu et consequenti immediato introitu gloriae empfangen lasse. — Ich denke, der gewaltige Umschwung in Russland wird wohl eine neue Phase in der Geschichte der ruthenischen Kirche einleiten. Möge der Herr alles zum Heile der betreffenden Völker lenken! Wenn Sie doch einige hundert eifrige Priester hinüberschicken könnten! Herr Budka sprach mir einen Zweifel aus, ob Sie noch Zeit finden werden zu den Rigorosen. Darauf sollen Sie, wenn irgend menschenmöglich, nicht verzichten. Sie müssen jedenfalls noch nach Innsbruck kommen, da ich noch manches zu fragen habe. Indem ich Euer Hochwürden nochmals bestens danke und Ihnen Gottes reichsten Segen zu Ihrem Wirken im Seminar wünsche, verbleibe ich Ihr Diener im Herrn Joseph Kern S. J. **Замітне, що і проф. Керн і еп. Боцян не одержали тайни елеопомазанія за життя. Еп. Боцянови уділив я її sub conditione, бо не було вже познак життя.**

¹⁾ Як свідчить наведений лист стояв він в звязку з відомим французьким літургістом і ориєнталістом о. Пл. де Местром.

IC.†XC.

Rom, den 22-ten Dez. 1909.

Euer Hochwürden, Hochgeehrter Pater!

Voriges Jahr haben Sie sich freundlichst angeboten die Slavische Litteratur über die Byzantinischen Liturgien mitzuteilen.

Da ich selbst sie ein wenig kenne und ziemlich viel Material darüber gesammelt habe, wird es nicht notwendig sein vollständig zu berich-

Не маючи спромоги як настоятель докінчити докторату, прохав він о прийняття до Augustineum у Відні і був прийнятий на р. 1908/9. Тоді записався на XV і XVI семестер богословських студій. 16. липня 1909. р. здав останній ригороз з догматики, а 17. промудався на доктора теології. В повороті до Львова був іще на Велеградським Зізді 1. серпня, бо сею справою він все живо цікавився до кінця свого життя. В Галичині обняв сотрудництво в Любіні, лічився там на ревматизм, а рівночасно заступав директора Національного Музею, бо стало мешкав у Львові. Коли ректора о. др. Йосифа Жука іменовано ап. вікарієм в Боснії, його наслідником в Семинарії став о. др. Й. Боцян. В тій ціли дав йому митроп. А. Шептицький підмогу на подорож, щоби приглянувся веденню семинарій в Австрії, Швайцарії і Німеччині. В ту подорож вибрався він 29. липня 1910. р. і вернув 31. серпня. Як свідчать його записки, поробив він багато заміток, які вихіснував відтак як ректор Духовної Семинарії, на якого інститууався 9. жовтня 1910. р.

---

ten. Ich möchte nur, dass Sie die Güte haben, meinen bibliographischen Bericht zu ergänzen. Zu dieser Absicht schicke ich Ihnen einen Teil meiner Arbeit, die als Artikel in dem „Dictionaire d' archéologie chritienne“ vom T. Cabrol O. S. B. veröffentlicht werden soll.

Die Berichte nun, die ich wünsche, sind so verteilt:

1. Slavische Handschriften mit Titeln, Namen des Verfassers u. s. w. (Numerotierung der hauptsächl. Handschriften, Sammlungen, Beschreibungen). 2. Ebendasselbe für die slavischen Ausgaben. 3. Allgemeine oder spezielle Werke u. Arbeiten in slavischer Sprache über die Byz. Liturgien (besonders für die Ruthenen).

Dabei bitte ich folgendes beachten zu wollen:

1. dass die Titel u. s. w. nicht im Cursiv-, sondern in Druckbuchstaben geschrieben seien, weil die Arbeiter in Paris die Schriftbuchstaben nicht kennen; 2. dass Sie einen kleinen Zwischenraum lassen, damit ich die französische Übersetzung einfügen kann; 3. dass z. B. die Russischen, Ruthenischen, Serbischen, Bulgarischen Ausgaben und Arbeiten genau unterschieden seien.

Endlich darf ich Sie bitten, dass Sie meine Handschrift nicht zu lang zu behalten, und, gefälligst Prospektus meiner Arbeit über Berg Athos mitzuteilen zu wollen denjenigen, die es interessieren kann?

Indem ich Euer Hochwürden zum Voraus herzlichsten Dank und meine besten Weihnachts- und Neujahrwünsche entbiete, zeichnet ergebenst, D. Placidus de Meester, 149 Via Babuino.

о. прелат Л. Куницький

О. Др. Й. Боцян як ректор Духовної Семинарії

[*Prael. L. Kunickyj — De Err. J. Vocian, ut rectore Seminarii*]

1. Х. 1910 іменував митрополит Андрій Шептицький о. Дра Йосифа Боцяна ректором львівської Дух. Семинарії. Семинарії посвятив о. Др. Боцян найкращі літа свого життя. Як ректор любив він заглянути у душу кожного богослова, щоби познакомитися основно зі змістом його духа й з його вартістю. Його ціллю було вести кожного богослова індивідуально, щоби викресати з нього як найбільше духових цінностей, таких конечних нашої Церкві у важкий для неї час. О. ректор Боцян знав кожного богослова з імени і назвиска, знав усьо про його поведення, про його працю, дарування і наклони, і змагав до встановлення повного довіря між собою і богословами.

Загально беручи треба ствердити, що під ректорством о. Дра Боцяна усе добро, започатковане його попередниками, чи то в молитві, чи в науці, чи й у дисципліні, стало поглиблене й утверджене.

Духовна Семинарія за часів його ректорства виявляла небувалу досі живучість і розквіт. Сміло можна сказати, що вона дала в ті часи максимум творчости і досягнень на всіх ділянках питомецького життя. Чисто духовна й аскетична сторінка, цей головний нерв життя кожного кандидата духовного стану, була поставлена зразково. Та крім того питомці виявляли велику вмілість й активність у праці на ниві обрядовій, господарській, освітній і суспільно-культурній, заправляючися вже в мурах Дух. Семинарії до сповнення тих великих завдань, які вкладає на кожного священика Церква і народ. А до тої праці — одної й другої о. ректор Боцян закріплював питомців не тільки словом, але ще більше своїм приміром. Він був зразком, ідеалом українського священика початку ХХ ст. Ревний, переконаний католик, високоосвічений теолог із особливим замишуванням до обрядів й історії своєї Церкви, горячий патріот і щирий народній працівник — ось се ті головні прикмети, які кидались у вічі

кожному питомцеві, що обсервував свого Ректора. А такі високі дарування його розуму й серця не могли не впливати на питомців, тим більше, що о. ректор Боцян не ізолював себе від чисто питомецького життя, не замикав себе у стінах swojego кабінету, але жив життям питомців, повним, імпульсивним і що головне, був по більшій частині автором й ініціатором усіх хосенних починів в семинарії. Він старався виховати тип такого священника-громадянина, якого вимагало тодішнє церковне й народне життя на провідника собі. О. Ректор сам великий обрядовець, пильно глядів на се, щоби питомці не лиш пізнали наш прекрасний обряд, але й полюбили його. І питомці виявляли велику суму теоретичного і практичного знання. Були й вже між ними справжні обрядовці, що давали одні другим в рекреаційних годинах тяжкі квестії до розв'язання і пописувалися своїм знанням. Те саме відноситься і до церк. співу. Крім дяків офіціальних, іменованих на трьох останніх роках о. Ректором, було між питомцями дуже багато таких, що зложили і дяківські іспити і могли самостійно співати всі богослуження. На кождім році були такі. Семинарські богослуження були зразкові — так під зглядом обрядового виведення як і під зглядом їх співання. Кождий дяк мусів крім свого знання, ще перед кождим богослуженням добре приготувитися, щоби не дістати нагани о. Ректора, котрий пильно стежив за всіма нюансами обрядової й співної інтерпретації даного богослуження. Нехай тільки дяк важився взяти не такий тропар чи богородичен, не добре вивести якийсь подобен або догмат — тоді певний був, що не минути йому прикрої замітки о. Ректора. Обряди і спів майже усі так добре знали, що один другого контролював. Службу Богу в неділі і свята співано все (крім важніших торжеств) „на самоілку“, при чім о. Ректор змагав до того, щоби не вводити нових напівів, але притримуватися наших старих мелодій.

Крім знання обрядів і співу старалися питомці доповнити свою чисто теологічну освіту знанням своєї літератури й історії. Читальня Шашкевича а зглядно її „Літератуно-науковий Кружок“ уряджував часті відчити з літератури, філософії, суспільних наук при великій і живій участі питомців. Поза сям давала читальня доволі часто вечорі сміху й гумору, концерти тощо. Живу діяльність проявляв і „Агрономічний Кружок“, що також давав відчити і уряджував прогульки до зразкових господарств в околиці Львова і красше загосподарованих сіл прим. Підберезець біля Винник, а о. Ректор сам часто брав участь в тих прогулках та своєю веселою вдачею був душею цілого прогулькового товариства. Та вже чи не найбільшу діяльність розвинув за часів ректорства о. Дра Боцяна „Просвітний Кружок“, котрий кождої неділі і свята висилав своїх членів з відчитами і богослуженнями по львівських і підльвівських читальнях та каплицях, розбуджуючи таким чином поміж найбіднішими верствами українського населення національну свідомість і привязання до своєї Церкви. Не буде се пересадом, коли скажемо, що тою саме працею питомці Дух. Семинарії українізували львівські передмістя (Замарстинів, Клепарів, Баторівку, Левандівку, Знесіння, Сихів й инш.). І в тій своїй праці мали вони в тодішнім ректораті всесторонню піддержку й заохоту. Не дармував також семинарицький хор, котрий, головно в ювілейнім Шевченківським 1914. році, давав концерти по львів-

ських читальнях і товариствах, виїзджаючи і поза Львів прим. до Винник, Рудна й ин. і своїм мистецьким співом підносив суспільність на дусі з сповняв важну культурну місію.

Таким чином Духовна Семинарія під проводом о. ректора Боцяна розвивалася щораз краще і давала запоруку, що священники, котрі вийдуть з неї, не заведуть надій, покладаних на них Церквою і народом.

Та прийшла світова війна і перервала ту благословену працю. Питомців покликано зразу до санітарної служби, а коли наступала спішна евакуація всіх австрійських військових установ, тоді їх зі служби звільнювано і посилено в світ за очі. І розбрилися питомці по цілій тодішній австрійській і російській імперіях по волі і неволі. Було їх багато в виселенецьких таборах в Каринтії і Гмінді, в страшних арештантських бараках Талергофу, багато їх мусіло пересидітись невинно по різних австрійських арештах. А з тих, що остали дома, багато попало етапним порядком аж на Сибір. Попав туди і о. ректор Боцян та о. віцекректор Яремко. Будинок Духовної Семинарії занято на військовий шпиталь. В гекатомбах жертв, зложених нашим духовенством молохови війни в першому році її існування відносно найбільше жертв дала Духовна Семинарія.¹⁾

По повороті о. Ректора, тоді вже єпископа луцького із заслання в 1917. р., почалися старання о віддачу Семинарії, а бодай частини інвентаря. Військова інтендантура ніяк не хотіла уступитися з будинку Дух. Семинарії, а інвентар, загарбаний військовими властями, теж находився в великім неладі.

Військові власти піддали думку, щоби Семинарія перенеслася до закладу Воскресенців, при вул. Пекарській, але „настоятель закладу“ заявив коротко і ясно, що для війська він будинок відступить, але для гр. кат. Семинарії — ні.

Щойно в лютім 1918. р. віддано на вжиток Семинарії другий поверх будинку при вул. Коперника. Ще довгі місяці труду і старань минуло, заки о. Ректор відзискав у своїм будинку стільки місця, щоби у нім умістити цілу Семинарію і відгородити її від військового шпиталю, який все таки остав був у одній часті забудовання. Мимо великих труднощів педагогічної і матеріальної натури Семинарія входила поволі на нормальні шляхи, піднеслося духовне й духове життя питомців. Митрополит А. Шептицький живо інтересувався Семинарією, навідувався і відбував з питомцями конференції.

Розпочату працю перервала українсько-польська війна,

¹⁾ Примітка о. П. Хомина.

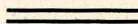
а Семинарія, занята вже 3. XI. 1918. поляками, була тереном впертих боїв. Війна ся застала в Семинарії всього двацять кілька богословів і цілий Ректорат і майже пусту тоді касу. Лиш три дні були ми вільні й у своїй державі, потім заняли її польські війська. Семинарія опинилася на боевій лінії, бо цитаделя від вул. Коперника, почта від вул. Словацького і будинки від вул. Сикстуської були в руках українських військ. Всі мешканці Семинарії були інтерновані. Їм призначено від городу кілька кімнат, де всі мусіли тиснутися як у вязниці. А в Семинарію били кулі, ручні гранати, гарматні стріли. Йшов бій і то дуже важкий о почту і травав майже три тижні. О. Ректор стояв як той добрий воїн на сторожі Семинарії, обганяючись від ріжних ревізій, напастей, переносячи всякі прикрости від ворожих військ. Був се час вічної тревоги й несупокою.

І ця тревога, ті вічні ревізії не минулися йому безслідно. По трилітній неволі на Сибірі, по важких трудах, піднятих для відбудови Семинарії, прийшли тепер на него — хоровитого чоловіка — ще й великі фізичні й духові труди, труди понад силу. Спільна хата, брак свіжого воздуху і дуже твердий харч, брак хліба, брак спокійного сну, мусіли відбитися відьмно на здоровлю о. Ректора. Щойно у лютім 1919 наладжено життя в Семинарії тим, що попри молитву і розважання почато виклади. А що понеділка мав митрополит Шептицький конференції для богословів. В квітні 1919 захорів тяжко о. ректор Боцян, а провід обняв о. віцеректор Малицький. Для Семинарії прийшли невимовно важкі часи. Дня 10. мая 1919 була остання формальна сесія оо. настоятелів. О. Горчинський, що вів часть Семинарії при вул. Хшановської мусів обганятися перед вічними ревізіями — доки при кінці червня не викинено його враз з питомцями, щоби дати там приміщення для „uchodźców ze Wsch. Galicyi“. А о. Малицький мусів тягом ходити по ріжних військових командах, щоби ратувати бодай рештки семинарського інвентаря на те, щоби по генеральній ревізії, переведеній дня 3. VII. 1919 при вул. Коперника видати і ту решту річий реквізичійній комісії для епідемічного шпиталю. А семинарську каплицю поблагословив еп. Бандурский на кіно для польських жовнірів. З Семинарії осталися руїни. О. Ректор все ще важко хорів, хитаючись між життям і смертю.

А до його гіркої постелі йшла вістка за вісткою, одна гірша від другої про долю Семинарії, якій він посвятив найкращі літа свого життя.

Підвівшись зі слабости, о. ректор Боцян вже не вернув на становище ректора. Здоровля на це не дозволило. Монастир ОО. Василян у Підгірцях став головним осідком Епископа Луцького. Під порогом власної дієцезії, до якої вступ був йому зборонений, чував Пастир її добрий і ждав на хвилю, коли буде міг розпочати свою пастирську працю над своїм стадом. В округ його особи почали знова сплітатися нові вінки рожевих надій, що їх сплітав український нарід і його Церква.

Провід Семинарії віддав Митр. А. Шептицький ОО. Василянам, іменуючи ректором о. Дра Т. Галущинського.

о. Др. Мирон Горникевич

О. Др. Йосиф Боцян — в'язень царської Росії

[Dr. M. Hornykewyc̄ — De Epp-o J. Vocian a Russis in Siberiam deportato]

Тихий зимовий вечір у Львові 17-го лютого 1915. р. Разом з о. Др. Дмитром Яремком вертаємо пізною порою від ОО. Василян з Жовківського; безжурно розмавляємо про найновіші воєнні події та про сензацію того дня, особливо в св. Юрських кругах, арештовання редактора Миколи Курцеби. І на гадку нам не приходить, щоби ся справа мала якийнебудь зв'язок з нами, що до нічого злого в душі не почувалися, нічого лихого „руським“ не бажали, крім сего одного, щоби вони як найскорійше опустили наш Львів. Під св. Юром прощаємося, — як опісля показалося, — на віки. Від того памятного вечера не судилось мені його більше бачити. Прийшла памятна ніч у Львові на 18. лютого. Не було у Львові майже нідної української родини, котра не оплакувалаби тоді своїх мужів, синів, батьків, що нагло серед ночі опинилися в поганих норах в арештнім домі „Бригідках“ на Казимирівській. По чотирогодинній хатній ревізії в св. Юрі вели мене у сю нову домівку, а я наївно питав жандарма, де буду ночувати, дивувався, як можна так серед ночі невинну людину з дому забирати. В мирних часах в Австрії се була нечувана річ, а воєнні талергофські страхиття були нам у той час незнані.

У в'язничній келії, куди я попав, була сама вибрана львівська українська громада. Пустим сміхом витали кожного новика, оповідали пригоди сеї страшної ночі, розвідувалися, чого в кого шукали, що найшли. Показалося, що найострійше, таки по звірськи, поводитись російські жандарми у св. Юрі і в Духовній Семинарії. Нічого дивного.

Молоде святоюрське покоління славалося своєю рішучою поставою в справі спроб російської адміністрації насаджувати в Галичині православіє, а мотором сеї, в очах старшої єрархії „очайдушної“ опозиції, уважано настоятелів львівської Дух. Семинарії, головню о. ректора Д-ра Йосифа Боцяна, котрий саме в тім часі вернув з Курска від митрополита А. Шептицького, як говорилося, з якимись тайними інструкціями. В дійсности привіз він нам, майже усім львівським священикам і деяким світським особам, власноручні письма митрополита і памятки з благословенням. За се головню попав і я в ту ніч на Казимирівську. Там мав я нагоду перший раз з о. Др. Боцяном близше познакомитися, із тим рідким у нас чоловіком, котрий був для мене, молодого богословця в семинарії, притягаючим приміром. Один рік 1906/7 був він моїм префектом. Опісля стрівуся я з ним знова у Львові, коли він став ректором Дух. Семинарії, а я св. Юрським со-трудником. Памятна ніч на 18. лютого злучила нас на довгі літа сердешною дружбою. Не сподівався я тоді, що буду колись одиноким свідком його життя на сибірським заслання а ще менше, що так скоро прийдеться мені писати сі по-смертні спомини про нього. І як чоґо тепер жалію, то сього, що не послухав його ради і скорше не списав моїх споминів про ті, разом прожиті, роки. По многих літах не одно вражіння затерлось в памяти, так що трудно його тепер оживити. Попробую бодай в коротких нарисах представити се, що ми спільно перебули і що особливим способом вя-жеться з особою покійного Преосв. Йосифа.

18. лютого 1915. р. зачалася наша неволя арестом на Казимирівській. Не знаю, чи хто з нас лягав тої ночі спати. З ляком і обридженням гляділи ми на брудні тюремні сін-ники, сісти на них зразу боялись; сеж перший раз бачили ми тюремну келію, яка нам видавалася тоді поганою воню-чою норою, хоч в дійсности, в порівнанню з иншими, була доволі приличним мешканням та довга світла кімната на першому поверсі з трьома вікнами, двома рядами залізних ліжок, столами по середині. Довго ми говорили, дебатували, вкінці над раном на пропозицію о. Ректора відмовили ми (крім нас обох були в нашій келії ще о. Теофіль Бобикевич, о. Др. Ярослав Левицький і брат Йосиф Гродський Ч. св. В. В.) спільно Полунощницю тай замовкли. Кождий про своє

думати став, що то „завтра“ принесе, який вислід матиме ся нічна ревізія. У кожного з нас щось найшли, більше або менше небезпечне, та більше нас лякало се, чого вправді не найшли та про що напевно знали: про наші дружні зносини з зазбручанськими Українцями, що в очах російської жандармерії мусіло бути хіба найбільшим злочином. Не знаю, чи всіх але мене і о. Ректора се особливо лякало: наше знаомство з Полтавським Лазаретом, який містився якби на глум в польській патріотичній „Грунвальдській бурсі“. Що неділі приходили до св. Юра на богослуження лікарі і сестри сего чисто українського шпиталя. Гостили в мене на св. Вечір, і ми їх часто відвідували. На нашу думку се не могло укритися перед чуйними жандармськими шпигами, котрих і в св. Юрі не забракло і воно було причиною нашого арестовання.

На другий день вранці довідалися ми, що ми не самі одні в аресті. Напроти нас, в другій кімнаті, містилась друга часть (18) нашої громади, з духовних о. Др. Іван Соболю, св. Юрський сотрудник. На горі, в жіночій відділі п. К. Малицька і Сестри Служебниці з митрополичої палати. Заступлені були всі круги невеликої тоді львівської української громади, а передусім св. Юр. Тут полишено на диво ревного тоді проповідника о. Щепанюка і канцлера о. Яцковського. Обох однак забрано (при відвороті російських військ) пізнійше разом з о. Др. Д. Яремком, віцеректором Дух. Семінарії і вивезено до Росії.

День за днем чекали ми, що з нами робитимуть і скоро привикли до всіх арестантських практик. Сходились навіть щодня під вечір разом у нашій кімнаті, а приводом до сього був молебень, який за дозволенням тюремного начальства служив ініціатор сего тюремного богослуження о. Ректор. В неділі відправляли обідницю, співав добрий хор під проводом п. Неділки і Др. С. Федака. Сам начальник Махов приходив часто на ті богослуження, звичайно добре підхмелений і зворушений гарним співом, бив щиро поклони на чорній як земля тюремній долівці — нам на здивовання, а свому начальству певно на згіршення, бо скоро його забрали від нас. Прийшов новий, якийсь молоденький зросійщений Німець. Спершу кричав, відгрозювався, бачучи наші кімнати перемінені в справдішній пенсіонат, та скоро по-

добрів. Ми не щадили грошей, а за добрі царські гроші все можна було купити. При нім ще легше можна було дістати побачення з рідними і знайомими, котрі цілими годинами щодня товпились при арестній брамі, щоби в часі нашої „прогульки“ на подвірю бодай здалека нас побачити, а то часом за яких 10 коп. і привитатись. Доволі весело минав нам час. Та кінця не видно було. Бодай щоб переслухали нас, зняли непевність з душі. Значну часть арестованих випускали на волю. На їх місце приходили нові. Одного дня прийшов транспорт зі Станиславова. Ми довідалися, що арестованих разом з ними о. мітрата Гордієвського і о. ректора Ломницького вивезено до Росії. Се нас дуже занепокоїло. Може і нас така доля чекає. До чогось нас приготівлювано: фотографовано кожного зокрема, з нумерами на грудях, роблено відтиски пальців, (річі знані нам хіба з кримінальних романів) немов злочинцям. З огірченням в душі, по втраті Перемишля, що після загальної думки мало нам принести звільнення, святкували ми Великдень 4. квітня святочною Службою Божою в нашій келії. Другого дня в ночі старенький ключник секретно звістив нас, що завтра много з нас піде „на свободу“ і вичитав імена. Між ними був о. Ректор і я, та в таким товаристві, що о. Ректор відразу сказав: „щось воно з сею свободою не зовсім певно, коли самих таких кличуть“. Так воно й сталось. Повели нас не до „градоначальства“ а до жандармерії, на переслухання. Зараз по тім відправлено нас в тюрму на Баторія. О. Ректора і мене мучено допитами цілий день, грозили „воєвным судом“, „веровкою“, „якутскою областю“. Скінчилось для мене покищо „одиначкою“ а зглядно „тьомною“ на Баторія, в котрій я перемучився цілі два тижні з російськими бандитами, засудженими на смерть. О. Ректор зараз мене там віднайшов і при помочі „посмітюхів“ т. з. „грипсанками“ мене потішав: „не бійтесь батьку, все буде добре.“ Хто знав, як довго сидівби був в тій вонючій норі, відокремлений від решти товаришів, якби не о. Ректор, котрий виклопотав мені спершу позволення приходити на богослуження, а згодом і перенесення до спільної великої келії ч. 55. Більш семи тижнів пересиділи ми на Баторія. Великою потіхою для нас було щоденне богослуження в тюремній, після нашого обряду Москалями переробленій, каплиці. Служили

ми св. Літургію, співали гарні майські молебні. О. Ректор голосив звичайно проповіді, радо виручаючи в тім тюремного священика пок. о. Мартиника, котрого тривіальні науки для злодіїв викликували часто сальви сміху між тим, все дотепним, народом. А нам Божого слова, Його потіхи було потрібно у той страшний час, коли рішалась наша доля.

Значну часть наших товаришів звільнювано, випускано на волю за реверсами але, як опісля показалося, лиш „тимчасово“. Їх опісля знова нераз приводжено з міста, особливо тих, що з цікавості бігали на Високий Замок оглядати, як чорною хмарою куриться занятий австр. військами Борислав, як над Мостисками рвуться прапнелі. Далекий гук гармат доходив і до наших грубих тюремних стін, немов звіщав нам волю. Щораз горячійше ставало у Львові. Вже й вонний російський суд евакуовано з Самбора, говорять що і градоначальство „спаковане“. Думалось нам, що може й нас всіх лишать, як Австрійці лишили своїх „шпіонів“, призначених до Талергофу. З кожним днем росла надія. Та нагло 27. мая досвіта збудив нас крик тюремного „старшого“, незабутого Забігайла, котрий заявив нам, що „сводня наєм в Рассву“. Спішаться — видно. Таки не митих, без снідання гонять нас на подвіря. Довго, в безконечність, провірюють списи вязнів. Много нас. Кілька соток з усіх кінців Галичини. Коло полудня викликають зпоміж сеї ріжнородної юрби арестантів нас 14-ох Львовян до градоначальства. Запевняють, що на волю, навіть наших депозитів нам не віддають. Та се пуста надія. По довгім вижиданню чуємо вирок: „вніссейская губернія“. Так далеко, бо аж до східної Сибірі досі нікого не висилано зі Львова. Ми мали бути першими. Та ще й скоро і вигідно їхати мали, бо наші рідні, знаючи наперед про нашу долю, заплатили нам їзду, підводи до границі Галичини. Тому і виключено нас з загального транспорту, котрий мав пішки відбувати сю дорогу. По однодневнім етапі на Бригідках, де ми попрощалися з ріднею і знайомими, виїхали ми на п'ятох селянських підводах. Потішаємося взаємно, що не на довго кидасмо Львів, місяць, два, пів року, до зими скінчиться війна, щасливо вернемо домів, побачимо чужі, недоступні бодаї для нас „уніятських“ священиків православні краї, наш Київ а може й Москву, а там Сибір, Азію. Цікаво.

Їдемо, а зглядно везуть нас „при пакеті“ (урядовім документі на заслання) звільна, щоби не проїхати в день більше як три милі, та не минути етапу. Куровичі перший етап, а там Русилів, Олесько, Пониковиця, Броди. Чудова погода, цілими днями печемося на сонці, якого три місяці не бачили, ночуємо на постоях звичайно в селянських хатах. Конвоюючі жовніри, переконавшися, що ми ніякі злочинці ані не жиди, відносяться прихильно до нас, обороняють від переходячих військових відділів, які нас, бородатих в довгих кабатах, трактують як „євреїв“. „Іш, какая єврейская морда!“ кличе один до мене і замахується на мою бороду. „Вот Сура з Мошком“ вказують зі сміхом на о. Ректора з п. Малицькою. Користаємо з прихильности команди і передаємо письма до Львова, о. Ректор з Русилова відвідує свою рідню в Буську, прашається з матірю в далеку дорогу. В Олеську гостимо в домі о. пароха Левицького, а тільки на ніч замикають нас в школі. Моглиби найспокійніше втечи, та вікому не хочеться. Ніхто не знав, що се тільки веселий початок сумної і довгої історії. Смого дня під вечір переходимо ліском в Бродах давну границю. Так зразу і пізнали, що се вже инший край. Широка, нерівна дорога, без ровів, з кривими телеграфними стовпами. Вечером ми вже на першій російській залізничій стації Радивиліві. За хвилю гонили нас з криком і поганою московською лайкою до товарного поїзду. Щезла вся ілюзія — не люде ми а нумеровані злочинці, негідні доброго слова. Коло полудня вигнали нас на етап в Здолбунові на се хиба, щоби нас кілька кілометрів там і назад пішки з клунками перегнати та знова посадити в тойже поїзд.

На другий ранок ми вже в Києві. Кілька годин на етапі, між жовнірами, розюшеними нагальним австрійським наступом — відтак ведуть нас під острим конвоєм до старокіївського участку. Ми священники і бр. Гродський ідемо в рясах і тим здається звертаємо увагу прихожих. Підбігають до нас студенти, пані, питають: звідки, куди, за що ведуть? Не так легко одним коротким словом відповісти на всі питання. „Куда їх ведьош?! Разстрелять їх, ізмѣннікоф, шпіоноф“! чути сердиті оклики з панських вікон на Великій Володимирській. Не вжеж всі вони такі сі Кияне? За хвилю, ми вже в поліційнім участку. Чемно з нами пово-

дяться, навіть не замикають, а держать на подвірю (бо місця не було в аресті...), пропонують їхати далше на власний кошт, а тільки торгуються за гроші. Несподівано з'являються на подвірю київські пані: п-ні Дорошенко і інші. Сердешно витаються з львівськими знайомими, роздають нам білля, теплі накривала, приносять харчі, радять їхати власним коштом. І відраднійше стало якось на душі та простили ми Киянам їх перший привіт... не всі вони такі. Щойно вечір, по довгих дебатах, рішилися ми заплатити біля 600 рублів на дорогу і спільною складкою сі великі гроші зложили. Сам білет не много коштував, коло 20 рублів, та той „Красний Крест“ дорого обійшовся. Зараз нас і замкнули в тіснім арестнім передсінку, так що й рушитися годі було. Найшли знайомих: о. Фединського з Любіня вел. й інших. Вони мучилися вже кілька тижнів у сій дійсно страшній вязниці, ведені „етапним порядком“. Наша мука, на щастя, тревала всього кілька годин. Таки тоїсамої ночі забрали нас на залізницю. У тиху прегарну літну ніч ідемо пустими вулицями під проводом двох конвойних, київських городових Митрофана і Петра, на залізничий дворець. Весь Київ в зелені і квітах, солодко пахнуть акації. Повними грудьми вдихуємо запашний воздух рідної землі.

Почтовии поїздом поїхали ми з рідної України, та не на схід а на північ в Москву; всі лінії з Сибірі заняті були транспортом військ, що йшли рятувати останки Галичини. В окремім переділі III кл., де кождий мав місце до спання, бо нікому чужому не вільно між нас сідати, їхали ми і вигідно і свобідно. Цікаво розглядаємо околицю: неорані, запущені поля, сумовиті березові гаї, денедє села, такі якісь нужденні, сірі, з обдертими полатаними стріхами і народ такийже. Траплялись в дорозі мужики, довговолосі в личаках, дуже нагадували наших убогих Бойків. На третій день ранком у неділю приїхали ми в Москву. Тому що наш поїзд мав відійти аж вечером, нам позволено піти оглянути місто, бо знаючи нас, були певні, що не втічемо. З деяким страхом розійшлися ми по „білокаменній“ Москві. О. Ректор завів нас на латинську парохію. Завели знайомство з місцевим духовенством, що нам опісля дуже придалось. Під ту пору були там наші приятелі Литовець о. Паушта і Білорусин о. Гарасимович. Радо служили нам радою і адресами латинських

парохій, розкиненими по Сибірі. Цілий день оглядали ми Кремль з його пам'ятками і найблизшу околицю сеї дивної московської столиці. На кождім кроці відзивались за нами ідкі викрики на адресу Австрійців та Германців. Вечером поїхали ще далше на північ, на Ярославль, Вологду. Тут прийшлося нам пересідати і чекати на поїзд. Використав сю нагоду о. Ректор і серед ночі поїхав до засланого там від осени о. шамбеляна Дра Юрика. Було се діло християнської любови посітити увязненого, та в таких обставинах — се дуже ризиковне діло, за якого успіх ми дуже боялись. Якеж було наше здивовання, коли за якийсь час привіз він з собою на дворець о. Юрика. Кілька годин, перебутих разом у ясну північну ніч, були для нас одинокою милою несподіванкою в тій далекій дорозі. Поза тим наша їзда ішла монотонно день за днем: Вятка, Перм, Єкатеринбург. Тут знова треба нам було пересідати і чекати цілий день на прямий поїзд в Сибір і тому пішли ми всі оглядати місто. Того вечера перевели ми наші годинники з петербурського на місцевий час, а то виходила нісенітниця, бо сонце сходило перед північю; опісля щодня, чим далше на схід, ми їх посували — в Красноярську ріжниця дійшла до 8 годин. значить чверть кулі земської обіхали. Пять днів ще туди їхали з Єкатеринбурга, на Тюмень, Омск, а звідти рівним сибірським шляхом до столиці внісейської губернії Красноярська. Обридла вже нам довга дорога тимбільше, що почавши від Уралу поправді не було на що й глядіти. Стоять на Уралі, на границі Європи і Азії, високі ворота з написами по одній стороні: „К Антлянтическому океану“, по другій: „К Тихому океану“. До сего то Тихого океану ми й ідемо тихою, безмежною рівниною. По дорозі ні міст, ні сіл цілими днями не видно. Пусті, пісковаті степи, дець не дець ліски. Що яких 25 km стає поїзд на маленьких безлюдних стаціях, а то й звичайних т. з. „провздах“, для оминання поїздів. Тільки й заняття, що вибігаємо набрати необхідного в такій дорозі кипятку на чай та їду. Денеде він ще не готовий, поїзд чекає. Чай, булки, яйця, сир — се наша ціла пожива в дорозі. Наші конвойні в останніх днях з нудьги кинули нас зовсім, наш пакет лишили п. Балицькому, а самі переїхали до другого вагону та грали з жовнярами в „двайцять одно“. Діставши наші арестні папері до рук, читаємо

се урядове письмо генер. губернатора Бобринського: „Во віду вредной діятельности і враждебново атношенія к русской армії“ по мисли § 19 воен. з. (о шпіонажі) висилаються такі то... до розпорядку єнісейського генер. губернатора. Була там і глупа примітка, котра нам опісля много клопотів робила. Сказано було, що крім нас чотирнайцяти „четіре астаються єщо на свабодє“: Микола Заячківський, Др. Р. Секела з Яворова і ще двох. Не успіли їх забрати (оба сиділи з нами на Казимирівській), а нам за се при кожній тюремній „проверці“ докучали: а де ті чотири, певно втікли і додавали відповідні епітети.

По трьох тижнях їзди зі Львова, з того цілих останніх одинайцять днів в поїзді, приїхали ми до Красноярська. Велике сибірське місто (около 100 тисяч населення) над широкою бистрою рікою Єнісеєм. 16. червня ранком машеруємо з нашими клунками вулицями сего першого східно-сибірського міста. Оглядаємо високі, здебільша дерев'яні будинки, з високими воротами, зеленими кришами, кам'яні білі доми, йдемо головною вулицею до „поліцейского управління“. З бічного переулка виднів висока готицька вежа. „Напевно католицький костел“, каже о. Ректор і стає на розмову з гуртом жінок, що пристанули і цікаво нас оглядають. Показалося, що се Польки з костела ідуть; просимо їх, щоби дали знати о. парохви про наш приїзд. Ся случайна стріча заощадила нам опісля багато горя і муки. Непривітний „поліцмейстер“ відсилає нас до поліцейного участку. Три дні тримають нас на подвірю, ночуємо в урядових комнатах пристава. Пристав, зросійщений Поляк, радить написати просьбу, щоби нас лишили в Красноярську. У відповідь на се дістає наказ негайно перевести нас в „переселенческую тюрьму“ для відставки в Єнісейськ. Немає ради. Виводять нас за місто, де було немов друге місто для т. зв. „переселенців“, злочинців, звичайних і політичних, каторжан, що то їх неустанно гонять „переселяють“ з тюрми в тюрму. Високі поверхові будинки з салями на 100 людей і більше. В одній такій просторій салі і нас поміщують. Нас 13, чотирнайцятото товариша недолі, п-ню Малицьку ми втратили. Її перевели в жіночий відділ між каторжанки і циганки. І зачалися довгі, безконечно довгі дні вижидання транспорту у невідомі нам місцевости Єнісейської губернії. Глядимо

на географічну карту сеї губернії. Се простором майже пів Європи, на полудне від одинокої залізничої лінії скалисті гори, а відтак степ і піски аж до Саянського хребта, границі Китайської імперії, на півночі непроходимі ліси, сибірська „тайга“, а відтак тундра, пусті мочарі аж до Ледового моря. Одинока комунікаційна лінія — се ріка Єнісей, сплавна на 3000 km та її допливи, не менші Волги та Дунаю. Людські оселі лишень при залізниці і над ріками. Населення мало, около 2-ох мільонів. Мучить нас непевне очікування і боїмося, щоби нас не порозділювали. Також непокоїть нас брак гроша. Щадимо, обмежуємося в їді на тюремний чорний хліб і 4 кусники цукру до чаю. Цілими днями очищуємо нашу одіж від насікомих. Жадно читаємо „телеграмки“, цікаві відомостями з воєнного фронту. 22. червня „Оставленіє Львова русскими войсками“ — і радість з горем мішаються. Ми зовсім вже відтяти від наших. Дотепер все з дороги писали. І доходили наші письма, останнє доручила у Львові вже австрійська почта — з Єкатеринбурга. За кілька днів дістаємо автентичні відомости зі Львова. З найновішим транспортом привозять нашого товариша Заячківського. Одного дня кличе нас „старшій“ і під великим секретом зраджує нам урядову тайну, „нас трьох священників призначено в Минусинський край. „Польській ксендз“ виклопотав се у губернатора, приходив нас відвідати та не дістав побачення, просив переказати“. Минусинськ 50 km на полудне відси, по Єнісею, місце заслання самих „благодійних“ політичних, що їх по довгих літах каторги, з незвичайної протекції посилають до сего раю на „отдых“. Ділимося сею вісткою з нашими товаришами. Прикро нам буде розлучатися. Більш чотирьох місяців разом прожили. 27. червня нас розлучують. Під строгим конвоєм цілої сотні етапної команди гонять нас з каторжанами до пристані на Єнісею. Замикають в корабельний „трюм“ під чердак: 60 каторжан, двох політичних студентів і нас трьох. Тісно, страшна пекольна духота, до омління, а вікон отворити не вільно, щоби хто не втік. Пинься і лютує могучий жовтий Єнісей у страшній повені весни, що десь там далеко у високих саянських горах щойно тепер настала, мов лупинкою кидає малим парохомом, що з трудом бореться

з філями, посуваючись звільна в гору. Три дні і три ночі тревала їзда до минусинського раю.

Та і рай сей неабиякий. Притокою Єнісея приїздимо прямо під велику тюрму на острові. Замикають нас до маленької тісної кімнати. І тут, 6.000 km від Львова не дають нам волі. Придумуємо, якби найскорше відси вирватись. О. Ректор пише просьбу до місцевого справника (старости). І се помагає. Якийсь людяний, чемний чоловік. Позваляє нам мешкати в місті, доки наші „бумагі“ не придуть, а „там відно будет“. Переїздимо до місточка, тимчасом до гостинниці і зараз шукаємо помешкання. Та найважнішим нашим старанням роздобути що найпотребніше до Служби Божої, яку останній раз служили ще в Русілові. З риз у нас лишень один епітрахиль — купуємо мале начиння: чашку з тацкою і малий православний служебник. Та найбільший клопіт з вином, якого ізза строгого прегібіційного закона в цілій Росії годі дістати. Питаємо в церковнім складі. Без розрішення о. благочинного не продають ні вина ні свічок. Зважуємося піти в сій справі до місцевого протосрея. Се був високий, молодий ще чоловік, з аскетичним, худим лицем, ясними, добрими очима, в широкій рясі з золотим хрестом на грудях, фіолетній камілавці — протосрею і благочинний о. Володимир Кузьмін. Представляємося. Вже чув про нас. Дивується, що нас так далеко запроторено. Обзнакомлений — видно — з церковними відносинами в Галичині і критикує поведення російської влади. Розговорилися живо на всякі теми. О. Протосрею жонатий, бездітний, дружина живе в Харкові, медицину студіює, а він працює, оснував друкарню, видає часопис, одинокий на весь Минусинський край, обїздить свою благочинію (деканат), простором більшу чим ціла Австро-Угорщина. Дивуємося, відки він такий взявся високо образований, культурний чоловік в сій далекій азійській закутині. Без ніяких торгів видав нам книжечку з розрішенням і навіть не питався, де і як ми хочемо служити.

На другий день служили ми першу св. Літургію таки в гостинниці. Відтак найняли квартиру, для більшого безпеченства таки в поліційного надзирателя. За той час прийшли наші папері з губернії. „Небезпечні ви люде, каже справник — не вільно вам жити в місті, дам вам найблище

велике село Курагінське, а там вже старайтесь сюди перенестись“. Найняли ми підводу і поїхали на св. Івана Хрестителя в незнане село, 75 km на полудневий схід. Їдемо філястим степом. Степ урожайний, куди оком глянеш, широкі лани пшениці, цвітуть червоні маки, блавати, зовсім як у нас на Поділлі. Та краєвид зовсім инакший, чужий. Десь далеко перед нами в тумані видніють чорні скелі, ціль нашої дороги. На полудні біліють в соняшнім світлі шпилі саянського хребта, покриті цілий рік снігами і льодом, а там границя, Монголія і пустиня Гобі або Шамо — котра віддалена відси всього яких 200 km. Впадають нам по дорозі в очі біленькі мазані хати з городцями, такі неподібні до звичайних, в зруб кладених, сибірських будинків. Питаємо старого бородатого „челдона“ (так зовуть сибірських мужиків), що в нього стаємо на нічліг, що се таке такий якийсь инакший присілок — „ето расейскіе хахли у нас живуть“. Бідні наші земляки аж сюди забрали, шукаючи землі і хліба.

На другий день під вечір ми вже в Курагінську. Велике волостне село над допливом Єнісея, широкою рікою Тубою. По урядовій візиті в місцевого пристава заїздимо до „постоялого двору“ а там і квартиру находимо: весь домик з трьома прилично умебльованими комнатами за 3 рублі в місяць, ще й зі свіданням; молоко, яйця тут майже даром. Обідаємо в заїзdnім домі за 10 рублів в місяць. Село робить корисне вражіння. Населення давне, перед 200 літами осілі російські виходці, помішані кровю, як майже всюди в Сибірі, з ріжноплеменними „політичними“, що їх від соток літ сюди засилають — тим то воно свідомістю і культурою стоїть висше, чим в старім краю. В селі много інтелігенції: лікар, мировий суддя, лісний інжинір, священник з діяконом, учителі, почтові урядники. Найбільше тішить нас почта, три рази в тиждень приходить; пишемо перші картки за границю — через Болгарію, Швецію до Львова, колись і відповідь прийде. Відвідуємо місцевого православного пароха, о. Івана Короля, котрий хоча простенький собі чоловік, без висшого образования, та в своїх духовних річах добре обучений, особливо ознакочлений зі св. Письмом, ліпше як не один з наших. І коли довідався, що ми знакомі з о. протоєреєм, набрав до нас певного респекту

і дуже обережний в словах, а тільки на єпископа жалуються. „Палкий енергійний чоловік Преосв. Нікон красноярський, з воєнних; як розсердиться, то так і махне хрестом по голові. Із западного краю прийшов, Малоросами обсадив цілу єнісейську єпархію“. Помалу входимо в знайомство з усею місцевою інтелігенцією, особливо часто буваємо в лікаря Вєршилла, Литовця. Літні спокійні вечери на широкім сільським майдані минають на горячих дебатах про війну, її причини і наслідки, в неділі аматорські представлення в шкільній салі — а днем ми весь час на ріці, купасьмо, вигріваємось на пекучім сонці, приглядаємось ловлі риби і цікавому для нас миттю золота. Бистра, хочай дуже широка ріка, несе з гір много золотого піску, його сполікують, перепускаючи крізь ручний млинок, нарочно до такої роботи зроблений, і в низу на фільцови осідає вимите золото — таке дрібосеньке, що й доглянути трудно. Його віддають в казну, 3 рублі в день звичайно денного заробітку за доволі тяжку працю. Село відвідує латинський священик о. Петро Улицький, Литовець, парох на цілий минусинський край. Його стале місце осідку Криславка, на яких 200 km відси. Там живе до двох тисяч католиків: Литовців, Білорусинів, Поляків, Лотишів, у всіх мовах проповідується. „Прогонне“ (кільометрове) і платню дістає з казни. Часто в дорозі, а се прикре, особливо зимою. Колись було тут багато католиків, особливо Поляків; по революції в 1863. р. пригнали їх в сей один повіт кільканайцять тисяч, були і священики — нині вже всі майже зросійщились.

Приїздить до Курагінська на деканальну візиту і о. протосрей Кузьмін, відвідує і нас. Се нас дуже підносить в опії місцевого населення. Та особливу симпатію зеднуємо собі між ними писанням адресів на почтових посилках для полонених в Німеччині і Австрії. Навідуються до нас щораз частійше, сотки верстов ідуть, щоб виручити їх у сім важкім клопоті: „Ніхто по германськи не вмів писати, а як який такий вчений трапиться, звичайно політичний Жидок, то гроші дре“. А ми даром пишемо... І пішла слава по цілому повіті. Довідалися про нас і далекі села. Сій обставині завдячуємо, що стрінули тут в далекій Сибірі нашу землячку-Галичанку, дружину лісничого Віктора Мазуренка,

що колись студював у Львові, а тепер саме переселився на мешкання до Курагінська. Як виявилось опісля, вона доводиться мені далекою кривнечкою. У него великий дім, власний яхт для обїзду лісів (півтора мільона десятин). Обов і діти говорять по російськи, може бояться инакше, бо сеж воєнний час. Лиш пізними вечерами, немов крадькома стрічаємось. Та всеж відраднійше стало на душі, в разі біди є в кого поміч найти на чужині. А ся біда скоро мала на нас прийти і то саме тоді, коли ми її найменше сподівалися. Минало гаряче сибірське літо (до 50° R на сонці) прикре особливо тим, що ні разу дощу не було, а воздух, хоч і сухий, та нездоровий, повний чаду і диму від горючої десь далеко тайги безмежних лісів. Бували дні, що за димом і сонця не було видно, читати годі було, бо очі пекли, боліли. Під кінець серпня стали ми готуватись на довгу зиму. Перемінили мешкання на добру солідну сибірську хату з голяндською печею, подвійною підлогою, щоб вода не замерзала в кімнаті, роздобули грошей на теплу одіж. Американський консуль з Владивостока зачав присилати 25 рублів місячної допомоги, дістали першу відомість від Митрополита Андрея з Курська — аж ту прийшов несподіваний приказ від пристава збиратися в дорогу, бо поїдемо в Єнісейськ. Се був для нас такий удар, що наш товариш о. Соболя переplatив його здоров'ям; від того дня (23. VIII) став недомагати нервами та ставав щораз більше аномальним. О. Ректор прийняв се спокійно, та як усе любив у всьому дошукуватися причини, так і тепер довго не міг дати собі ради, хто завинив, що нас гонять і то якраз тепер під зиму, яких тисяч дві km на північ. Яке там страшне життя, про се ми ще і не знали, бо до сеї пори не мали змоги обмінятись вістками з нашими товаришами.

Етапним порядком їдемо до Минусинська. І знова тюрма, вижидання транспорту. Страшна нудьга у тісній цементовій келії. У нас крім часословів одна одинока книжка - інтродукція Корнелього. О. Ректор цілими днями її читає, а я з о. Сободем, щоби розбити його чорні думки, граю пікета. Саме тоді приїхав з самого Петрограду інспектор російських вязниць, молодий європейський чоловік. Побачивши нас трьох бородатих священників в рясах, зди-

вувався дуже, а ми йому розповіли цілу історію нашого арештовання, заслання і пробування на Сибірі та жалуюмося, що переганяють нас невинно. Інспектор казав подати собі наші „бумагі“ і порадив ще раз телеграфувати до Красноярьска, як він туди поїде. Ми зраділи. Та на другий день прийшла етапна команда і нас забрала. Одначе і тут мали щастя, бо в корабельнім трюмі не стало місця для всіх каторжан і тому ми лишились. За кілька днів прийшла відповідь з губернії. Приніс її городовий від справника, а була вона осьяка: „австрійскихъ священниковъ Боцьяна, Горникевича, Соболя освободить, водворить в Минусинскъ“. Вірити не хотілось, такий щасливий случай. Се було 8. вересня. Пішли до міста, зіли обід та з великої втіхи розложилися на давно невиданих готелевих фотелях і до вечера грали в тарока, в котрім о. Ректор був великий майстер.

На другий день збудились ми з радісним почуванням. Дякували Богови, що так легко збулись великої біди. Шукаємо кватири. Чули ми ще в Кураґінськїм, що тут живе нотар Поляк і що його дружина за нами вже першим разом звідувалась. Йдемо вулицями, оглядаємо місто; перебрані по московськи, в рубашках, бородаті, ніхто не звертає на нас уваги. Місточко невелике, яких 12 тисяч душ, одинокє на цілий просторий Минусинський край. Тому й „маґазини“ (склепи) великі, двоповерхові, солідні, камяні. Решта будинків, крім державних, звичайно партерові або одноповерхові домики з високими воротами, широкими пустими подвірями. Як всюди в тих краях, так і тут нема господарських будинків, ні стоділ, ні ставн, скот літом і зимою перебуває під голим небом, сам собі поживи шукає, збіжжа молочене на полях машинами, зсипується у спільні великі „амбарі“ (шпихлірі). Допиталися до нотаря. На зустріч нам вийшов старенький, сивий як голуб дідусь в урядовім російськїм мундурі і довідавшись, що се ми — уніятські священники — дуже втішився; на радоцах прикликав дружину і внука, котрі теж нами незвичайно зраділи, хоть ми були чорні, осмалені, мов мужики одіті. Віктор Домінікович Петражицкі милий чоловік, интересується нашими ділами, тішиться, що буде мати своє товариство, його дружина нам особливо приязна, бо сама з Німців і тим величається. По-

мешканням нема чого журитись, зараз в сусідстві є велика городська аптика, провізор Поляк (а зглядно Білорусин — католик), і його помічник, оба нежонаті, а хата в них велика, тому й у них замешкали, занявши цілий поверх. Сидимо цілий день дома, щоби не звертати на себе уваги. Вчимося, читавмо. О. Ректор помагає провізорови в робленню аналіз, і в тій роботі скоро перевисшує свого учителя, я роблю тинктури, бодай тим відплачуємося за помешкання. А вечером кожної днини у нотаря; оба мої товариші грають нудного російського преферанса з Віктором Домініковичем, а я забавляю їх малого внука Костю Скуратова, „настоящего“ православного Москалика. І так минає довга осінь. Часом скучно і нудно, та ми вдоволені, що так щасливо вирвались з села і бодай одну зиму перебудемо в культурній місцевості. А містечко справді культурне, дарма що в такій закутині — 533 km від залізниці. Реальна школа, женська прогімназія, учительський семінар, три церкви, театр, 2 кіна, 2 аптики, шпиталь, а що найважніше прекрасний і незвичайно цінний музей з публичною бібліотекою, де можна дістати найновіші заграничні журнали. Почта три рази в тиждень, телеґрами і місцевий часопис щодня. Дістаємо перші відомости зі Львова (через дра Л. Ганкевича з Софії), а десь аж в зимі від наших товаришів недолі з Єнісейська. Ми тут, хоч одинокі з чужих горожан (політичних було під ту пору приблизно 50, деякі визначні російські революціонери і теперішні високі большевицькі комісарі) та бодай всі три разом. Наших товаришів стрінула лиха доля. По довгій страшній подорожі парохомом, човнами, пішки, покусані до непізнання сибірською „мошкою“ (москітами), опухлі — прибули на призначені нелюдям єнісейським справником місця заслання: страшні — світом і людьми забуті, — мало населені оселі над рікою Ангарою, 20—50 km один від другого, без ніякого товариства, книжок, без найконечніших до життя річий. Ми тут доволі відчуваємо брак овочів. Крім кавунів літом та варення з товченої черемхи і калини, одиноких сибірських „фруктів“, нічого тут нема. Та вони не мають там на півночі ніяких ярин. А сеж страшно їсти день у день мясо, звичайно медвеже і юшку з нього, закусуючи квасними сибірськими „шанґами“. І ліків нема, бо

до найблизшого міста Єнісейська 1000 km і більше, а комунікація тільки водою, в селі возів зовсім нема, літом човен, зимою сани. Та треба чекати шість тижнів, щоб „станула“ (замерзла) бистра — як Дунай широка — Ангара, а других стільки, щоби „встала“ (кригу пустила). У такий час т. зв. „распутіці“ ні почти, ні вісти з села до села, хочби цілий світ валився, не дістанеш. Раз у рік приїздить священик, хрестить, вінчає, мерців хоронить, яких по поганському звичаю переховують зимою в домовинах по деревах, щоби їх звірі не пожерли, бо замерзлої землі не можна розкопати. Населення православне, та звичаями і поглядами поганське, не много різниться від своїх найблизших сусідів Тунгuzів. Ось такі річі писали нам наші товариші. Якже їм не допомогти? В нашого о. Ректора віджив, — як ми говорили — його „ректорський дух“. Він веде немов ціле бюро, сотки і тисячі карток виходять з його пильних рук на всі сторони великої Росії і Сибірі. Звідтам приходять більше вісток, бо нема майже одного повіту, де би не було наших. Годі всіх затамити. О. Ректор веде точний дневник кореспонденції. Многим треба допомогти бодай словом потіхи, розради, декому грішми. Дістаємо страшний лист від одного молодого польського священика, котрого разом з нами зі Львова вивезли. Везли його етапом, щойно на Різдво приїхав на Ангару, перейшовши всі страхіття Берестя, Луцька, Тули і інших російських і сибірських вязниць, а потім довгі марші в страшний мороз. Страшний лист — одні проклони, розпука й хула. А таких було сотки, між ними й старші, як: о. Любинецький, о. Гоцький, о. Лисинецький, більш як 100 наших священиків і клириків, та найгірше таки Приангарським. Користаючи з нашого знайомства в аптиці, за дешеві гроші висилаємо цілі скринки різних найпотрібніших ліків, а крім того сушені російські овочі, які тут можна — хоч і дорого — дістати, суху ярину, під весну насіння ярин, квітів. О. Ректор все то вибирає, сортує, „командує“. І так минають дні сеї першої нашої зими в Сибірі. Що днини рано по спільнім розважанню правимо Службу Божу в кімнаті о. Ректора. Згодом дістали ми і гарні шовкові ризи з Орла. По богослуженню снідаємо, читаємо пошту, полагаємо листування, вчимося. Обід в знайомій купчихи або місцевім касині, по

обіді прохід з о. Ректором до ліса, де спільно відчитуємо церковне правило і знова письменна робота, а у вечір йдемо в гості, звичайно до нотаря, де часм кінчимо день. Бували і ріжні зміни в сім монотоннім порядку дня. Два рази в тиждень — в базарні дні — пишемо адреси для полонених, цілий ярмарок у нас буває. Маємо нагоду пізнати сільський люд, много наших земляків, цілі села. Говорять чисто по українськи, особливо жіноцтво, тужать за рідним краєм із його садами, квітами, заховують всі народні звичаї і ніяк не можуть привикнути до тут. відносин, хоч деякі і кількадесять літ тут живуть. Всі вони прийшли сюди за землею. Пятнайцять десятин (около 30 моргів) доброї землі давали на мужеську душу, $7\frac{1}{2}$ на жіночу, земля не власна, а царська в цілій Сибірі. Тепер вже й тут мало доброї землі.

Бували в нас і доходи з таких ярмарків і хоч о. Ректор тому все противився, вдячні селяне приносили молоко, яйця, сир, що нам особливо тоді пригодилося, як в один час провадили свою кухню, бо на сибірським харчі були порозхоровувалися. В тому часі дійшла до нас страшна і несподівана вістка про смерть о. Дра Яремка, котра нас дуже вразила тим більше, що годі було довідатись про правдиву причину його смерти. Мертвим його найшли у фотелі з ложкою від ліку, який хотів зажити. Він жив сам один і нікого при собі не мав. Страшна смерть на чужині. Молились ми за його душу та Богови дякували за сю велику ласку, що дав нам тут спокійно жити між добрими людьми, а не там деь в центральній Росії, де на кожного з нас гляділи як на злочинця. Пропонували нам переселитися в казанську губернію, та ми рішилися остати тут, де мали більше волі і дешевше життя.

Бували в нас і ріжні розривки. Довга вісіммісячна зима звязала нас усіх жителів минусинських дуже тісно разом. Інтелігенція часто сходиться в театрі, касині, бібліотеці. Ми зі всіми знайомі, находимо і деяких Українців, декотрі з них свідомі „мазепинці“, як проф. Гімн. Кульжинський. Молода, культурна людина, вчений історик; у нього гарна бібліотека, найновіші українські видання. О. Ректор запалився до книжок, читає, списує, цілими днями і місяцями працює над українським словарем. Були в Минусин-

ську і українські музики та актори з Божої ласки, професори і учениці, „благодатьожні“ і політичні. Дають прегарну виставу „Наталки Полтавки“. О. Ректор бере живу участь у сій роботі, він на всім розуміється, все вміє він режисер і суфлер в одній особі. Його запал уділюється иншим, йдуть приготування до нових театральних пєс, концертів. Велика театральна саля на сих „малоросійських спектаклях“ все переповнена.

Та зима таки надоїдає. Така безконечно довга. Ще перед св. Покровою впав сніг на замерзлу землю, потиснули морози, що раз сильнійші, 40° R і низше, цілих шість тижнів аж до Різдва. Сонця ніколи не видно, лиш білий туман висить як густа непроглядна мряка у воздуху день і ніч, в місячну ніч немов море срібним плесом заливає весь виднокруг. В природі така тиша, що на милі чути, як тріскають від морозу дерева, тріщать дерев'яні вязання криш. Ми скоро втекли з холодного мурованого будинку аптики і винаймили малу кімнату в міщанськїм домику. По Різдві морози трохи знизились, бодай в день не низше 25° R, сонце світить цілими днями, ходимо на дальші проходи, санкуємося, з тугою вичікуємо весни. Та вона ще не скоро. Іде друга і третя серія морозів: „крещенські“, „масляничні“ та вже не такі страшні. Оживає рух в місті, всенародні забави, веселі гульні по вулицях, „масляниця“ (карнавал), цілий сирний тиждень. „Бліни“ і рано і в полудне і вечір — а там св. Великий Піст. Перший, третій тиждень замкнені всі забавові льокалі, театри, кіна; християнський край, куди кращій, чим наш гнилий Запад. Народ товпиться по церквах, говіє. Ходимо і ми частійше, чим дотепер, приглядаємося, як виглядає у православних ся великодня сповідь. О. Протоєрей голосить через три дні покаянні науки, щось в роді реколекцій. Каянники строго постять. Останнього дня приготовлює до св. Причастя богослуженням: „послѣдованіє къ св. Причащенію“, як в наших старих єрейських молитвословах з довгими молитвами перед св. Причастієм. Читає їх голосно єрей для збудження жалю у каянників, які без вину хрестяться і в груди б'ються, потім слідує генеральне розрішення всіх і св. Причастє на Літургії. При тому звертається увагу, що хто мав би які особливші гріхи або бажав духовної поради,

має приступити до частної сповіди. Бачимо і таких, що нахилені стоять перед священиком і сповідаються, та їх мало, загал вдоволяється сею загальною сповіддю. Страстний тиждень святкує весь город, святкуємо і ми. Взяли з церкви церковні книги і відчитуємо повне правило. Відбуваємо з о. Ректором реколекції. Постимо, хоч не так строго, як православні, у них піст весь час без мяса і молока. В наших обставинах се неможливе. У велику суботу ходить о. Ректор по знайомих католицьких домах святити пасху. Католики в цілій Росії святкували після старого стилю. О. Ректор в заступстві о. пароха потаємно сповняв для них всі парохіяльні функції і вони приходили до нас часто на богослуження. Для більшої торжественности відправляли ми ті богослуження у великі свята в салоні нотаря. З цікавості бував на них і наш найвисший начальник, жандармський ротмістр, приятель дому і наш добрий знайомий Н. Смірнов. Він нам вистарався в губернії позволення похоронити паню Петражицьку і не одно добро зробив, як опісля показалося.

На Воскресну Утреню, що правиться в саму північ, о. Ректор не йшов але післав мене, щоби познакомитися з цікавим для нього, як літургіста, обрядом. Ріжниць від нашого мало, лиш що при обході церкви нема благословення св. Тайнами. Особлившої краси додав сему воскресному богослуженню нічна пізня пора і се, що кождий в часі обходу і богослуження держить в руках горіючу свічку. Тисячі сих світел з ярким світлом електрики, якою немов горить освічена церква — се незабутня картина тої гарної воскресної ночі — а потім дзвони цілу ніч і день, а відтак весь світлий тиждень не вгавають. Радісне, велике свято.

По Великодни вже скоро весна. На св. Юра звичайно „встає“ тут Єнісей. Їдемо з о. Ректором глядіти на се диво природи, як під силою води ломляться зі страшним тріском і гуком метрової грубости криги, цілі гори леду, високі нераз в поверх, в одну мить на ріці стають, щоби за кілька годин, пірвані бистрою водою, шезнути. На півночі вони звичайно довго стоять, збираються, роблять „розпутицю“ і унеможливають всяку комунікацію. Кілька разів їздили ми глядіти на ріку, та не мали щастя. В ночі „встав“ Єнісей, пішов лід і в одній хвилині устав холодний вітер,

відразу стало горячо, земля замаїлась зеленню і квітами, немов би за одну ніч по холодній зимі настало нагло горяче літо. Так і не було весни. Зараз з'явилися перші пароходи, стали відїздити наші вільні знайомі, розбилось товариство. Кожний став думати, де втікти би з міста на дачу. Оба мої товариші нездужали ревматизмом і подали ще зимою прохання до губернатора, щоби їм позволив виїхати на лічення на недалекий „курорт“, степове соляне озеро, але дозволення не приходило. Завдяки доброзичливості минусинського справника, котрий не дуже респектував виспі влади, поїхали без дозволення 75 km дальше на полудне. Я лишився на дачі у ліску за містом, час від часу до них приїздив. Щойно десь під кінець літа прийшла відповідь на їх просьбу, розуміється відмовна. Та лічення було скінчене. Вернули вдоволені до міста. Зачали ми новий останній рік у Минусинську. В новій вигідній квартирі, де могли вести хазяйство у власнім заряді, прожили ми його в сильній надії, що се вже буде наша остання зима на Сибірі. Так воно і виглядало. Війна затяглася та по видимому, як виходило з нейтральних часописів, зближалася до кінця. По виповідженню війни Америкою се вже зовсім ясно стало, що центральні держави програють. Се нас не дуже гризло, бо по звісім пакті Австрії з Поляками ми відразу кинули нашу австрійську орієнтацію. Не вірили, щоби і Росія могла довго в таким стані удержатися. Російські часописи, навіть праві, зраджували много правди, а наш „Минусинський Край“ таки зовсім став революційним. Попадала в наші руки і революційна „бібула“, тайні протоколи міністерських засідань, конференцій тощо, окремі курієри возили її з російських центрів до чільних революційних діячів на Сибірі. Тої зими було нам вигідніше жити, можна було більше працювати, лише наш товариш о. Соболь тягом нездужав. Соляні купелі, а може й щоденна їзда до них (вони жили зо 3 милі від озера) зле ділали на нерви. Разом з о. Ректором перечитали ми ціле св. Письмо, я вивчив майже до кінця англійського Лянґеншайда, о. Ректор викінчив український словарець та переклав вдруге „Наслідування Христа“, а зрештою життя йшло звичайним шляхом. Були тої зими гарні розривки, аматорські представлення, в котрих наш о. Ректор брав діяльну участь, як організатор „малоросійських спектаклів“.

Зимовий сезон кінчився великим Шевченківським концертом. Не пригадую собі, хто виголосив реферат, що його звичайно виготовлював о. Ректор або проф. Кульжинський, та се добре тямлю, як ротмістр Смірнов, що сидів в першій ряді, з дива виходив, як можна щось подібного в Росії публично говорити. Настав дивний революційний дух, як реакція проти безоглядного терору останнього царського прем'єр-міністра Протопопова. Щось висіло у воздуху і політичні влади більше знали та мовчали. Скоро воно прийшло скорше, чим хто міг надіятись, а так просто, звичайно воно вийшло, що аж дивно стало, як могли люде так довго таку неволю терпіти.

Третього марта ст. ст. 1917. р. прийшла з Єкатеринбург'а телеґрама, що в Петрограді вибухла революція, цар скинений, а ми всі вільні. Виходимо на місто. Тут спокійно, лиш народ товпиться під городською управою, де відбувається перше засідання революційного комітету. Минусинські „політичні“ тепер перші люде, при них і ми голову підносимо. Поліція і жандармерія розброена. Арештують лишень жандармів та їх шпигів. Показується, що їх повно було в кождім уряді, особливо на почті, найбільше-ж між міськими звошиками. Все доносили, що бачили і чули. Находять цілі томи жандармського архіву, все там точно описано, що кождий політичний або підозрілий робив, куди ходив, що читав, цілі історії, сплетні малого провінціального місточка. Найострійше слідили за „бабушкою революції“ Брешко-Брешковською, яка тут від року жила. Було в тім архіві дещо і про нас. І тепер ми шойно зрозуміли, в якій небезпеці жили. Останньою почтою прийшло урядове письмо з Петрограду, якого і не встиг уже прочитати арештований на селі ротмістр: переклад мого листа, писаного до котрогось з товаришів на Сибірі з найточнішими об'ясненнями, що і про кого я пишу, як се розумію і т. и. Доданий був і приказ: подати до Петрограду мою характеристику, а мене взяти під „усиленну охрану“. Або ось яка провокація. Письмо з Петрограду (III Департамент Поліції) до жандармської управи: „Попала в наші руки картка з Минусинська, писана русскою мовою до єпископа Шептицького в Суздаль, що ось то ми всіма силами стараємось „разрушити Вашу келію“ і зараз приказ: „Прошу установити, кто это писалъ и пред-

принять соотвѣтствующи мѣры“, ясний приказ з гори для ротмістра, щоби зробив у нас ревізію, найшов переписку з Митрополитом, арештував і вислав хочби і до Туруханська, останнього російського села на далекій півночі. В поліційних актах була дійсно о сім мова, коли урядово провірювано стан нашого здоровля. Та уратував нас тоді реферат знайомого поліційного лікаря і жандармський ротмістр, котрий нераз мав нагоду читати наші письма, показувані йому говорливим о. Ректором. Читаємо в його архіві відповідь: „В Минусинску живутъ три австрійскіе священники, которые постоянно переписываются съ митроп. Шептицкимъ на малорусскомъ нарѣчїи, но они своимъ поведеніемъ до сихъ поръ не дали никакихъ основаній къ подобнымъ подозрѣніямъ“. І так вибавив нас від страшного лиха. Тішимося і ми революцією, як діти. Дістаємо радісні вістки з Ярославля про увільнення Митрополита Андрея, з Київа про великий народній здвиг на Україні, робимо пляни, комбінації, ніяка робота нас не береться. Ходимо на „мітінги“. На однім промовлює о. Кузьмін і голосить тезу, що „вся власть отъ народу“, що дуже обурює о. Ректора і він довго диспутує з протосреєм, та надармо. О. Протосрей в поняттю загалу святець, та в політиці скрайний лівий. Революційні демократичні ідеї поступають, скоро прибирають досить підозрілі форми. Під безустанним кличем „Пролетари всѣхъ странъ соединяйтесь“ організується пролетарська кляса, та притім беруть верх дійсні бандити та різне шумовиння. По школахъ творяться комітети, ученики викидають нелюбих учителів, диктують їм, чого вони мають їх вчити, не допускають науки релігії. Бажаємо як найскорше вирватись з отсего глухого кута і з безчинности у рідний край, до праці, до великих діл, які нас чекають. Читаємо в часописахъ телеґраму Тимчасового Правительства, що нас усіх, безправно вивезених за сю одну тільки провину, що ми любили свою батьківщину, звільнюють, а міністерська комісія висилатиме нас за границу. Чекаємо сповнення сихъ гарнихъ слів, розвідуємося, пишемо, телеґрафуємо до Петрограду, а відповіді немає. Життя тимчасомъ ставъ не дуже безпечнимъ. Політичні майже усі виїхали, по місті волочаться звільнені Керенськимъ бандити. Горить тюрма. Вертають салдати з фронту „водворяють новий порядок“, с. в. арештують,

напастують по вулицях. Що пароход прийде, то і новий лад в місті настає. Нема нам чого тут дальше сидіти, треба їхати бодай до Красноярська і розвідатися про наше положення. О. Ректор не годиться, видно, що має якісь свої пляни. Та я рішаюся їхати, тим більше, що появилася в мене погана минусинська недуга — малярія, якої набавився літом на ріці, котра мучить мене і з'їдає. Йду на міліцію по „путвовой віз“. І дістаю чорне на білім: „состоящій подъ надзоромъ милиціи“. Нічого — значить — не змінилося. Була поліція, а тепер міліція. Може той один раз за весь час признав мені о. Ректор рацію, що треба їхати. Одним з перших пароходів 8 (21) мая їду сам до Красноярська на звіді. На парохії в Красноярську стрічаю о. В. Матвіївка і бр. Гродського. Саме збираються до виїзду у Київ, як делегати „Красноярської Української Ради“ до Центральної Ради у Києві. Їдуть даром, разом з політичними: до кожного поїзду причеплений один-два вагони сих великих тепер людей — майже самих жидів. Три місяці їдуть вже транспорти сих будівничих нової Росії... Тягнуть і мене зі собою. Та я без потрібних паперів боюся їхати і лишаюся на парохії. Описую о. Ректорови наше політичне положення. Урядово нам як Слов'янам вільно жити і „рухатися“ лишень в Сибірі. Раджу чимскорше переїхати до Красноярська та привезти яку добру „бумагу“ від минусинських знайомих. В перших днях червня на Зелені свята приїхав о. Ректор з о. Сободем. Вибирається просто до Петрограду, має надію разом з митрополитом Шептицьким бирватися за границю. І „бумага“ в нього добра, таку саму привіз і мені. Сам її уложив і дав до підпису знайомому повітовому начальству. „Минусинській Уѣздний Комитетъ Общественной Безопасности. Православно-католическому священнику изъ г. Львова... Выдано настоящее удостовѣреніе въ томъ, что онъ какъ гражданскій плѣнный согласно общему положенію (!) и телеграммъ Товарища Министра Внутреннихъ Дѣлъ отъ 26. апрѣля 1917. г. за № 15808 имѣетъ право повсемѣстнаго жительства по всей Россіи, без права выѣзда за границу впредъ до особаго распоряженія“. Мая 14. дня 1927 г. № 901. Предсѣдатель Комитета — секретар. Підписи наших знайомих минусинських „Малоросів“. Жаль розлучатись з о. Ректором та їхати на непевне в дорогу Росію, з хорим о. Со-

бодем і трудно рішитися відбувати страшну в той час подорож на кришах поїздів. За границю нас не пустять, а в Красноярську, дякуючи ласкавости пароха о. Довконта я гарно урядився. Мешкаю на парохії майже даром, голошу проповіді, слухаю сповіди, ходжу до шкільки. В місті зорганізована Українська Рада, є своє товариство, казино, відбуваються зїзди наших земляків з цілої губернії (в єнісейській жило їх до 200 тисяч), парадні перемарші українських полків з Іркутська, Зеленого Клину на поміч Центральной Раді у Києві. Рішаюся чекати на наших Приангарців і з ними їхати далше.

„Пращайте батьку, до скорого побачення у Львові, здоровіть від мене Приангарців, старатись му в Петрограді за всіх Вас“... З такими словами поїхав наш о. Ректор, веселий, щасливий, повний надій. Вже був за границею, як прийшла телеграфічна відповідь з Петрограду на його письмо з підписом кн. Львова, що „розрішається“ нам жити „по лівий беріг Волги“. Інакше і не могло прийти. Коли кілька місяців пізнійше в Києві старались ми при помочі Генерального Секретаріату України дістати в „Ставці Головнокомандуючого російськими військами“ урядове звільнення, сказали українському міністрови, що ми всі так „засмаровані“, що нема про се й мови. Деякі поїхали без паперів через фронт, а я, перебувши кілька місяців на Полтавщині разом з др. Охримовичем, виїхав на легальний, большевицький уже, паспорт за границю. Через Фінляндію, Швецію, Німеччину 1. січня 1918. р. прибув до Львова. О. Соболь лишився в шпитали в Томску і приїхав шойно в червні. Так скінчилася наша майже трилітня неволя.

У Львові довідався я несподівану річ про нашого о. Ректора, а саме, що він ще в 1914. р. висвячений тайно Митрополитом на єпископа луцького. Скільки гадок збудилось в мені тоді, і скільки свіжих ще споминів з недавньої неволі! Всі наші розмови, диспути, суперечки, наші спільні молитви, заняття і розривки — все те живо стануло мені перед очима. Ні одним словом, ні одним натяком, він, що так много любив все говорити, не зрадив сеї своєї тайни, яка йому лиш честь робила, та виявлення якої могло йому заощадити неодної прикрости від нас. Ми його звали „ректором неістнуючої семинарії“ і поводитися з ним як з то-

варишем, нічим виспим від нас. Коли в часі відвідин Ми-
нусинська кс. Лозінським, делегатом архієп. Цепляка з Петро-
граду, він з ним про щось довго і секретно нараджувався,
а нам сеї розмови виявити не хотів, ми — здавалося, —
слушно обидилися, і робили йому закид, що більше довіряє
чужому, Полякови, чим нам. Також нераз в зрозумілім зде-
нервованню впало між нами в суперечці прикре слово, зви-
чайно у відповідь на його часті уваги, то він і тоді мовчав,
хоть часто своїми вказівками давав до пізнання, що має
немов право до нас так говорити.

Гляючи тепер, по многих літах, — коли все прикре,
понижаюче і гірке давно затерлося в пам'яті — на ті три
роки нашого заслання в далекій Сибірі, то вони, в порів-
нанню із тим лихоліттям, що його переживає нині наш на-
рід і Церква, видаються нам навіть веселими та приємними.
У всякім разі були вони для покійного Єпископа Боцяна
чи не найкращими у його життю. Найкращими не так своїм
реальним змістом чи обстановкою, а радше тими величними
надіями і плянами, звязаними із його майбутньою архипа-
стирською діяльністю у своїй власній єпархії. Там у тій
далекій сибірській стороні снував Еп. Боцян у частій роз-
думі на самоті свої пляни, леліяв найкращі надії, а його
батьківське серце і небуденний розум, хоч далеко від своєї
єпархії, працювали вже для неї. Та — на жаль — ті пляни
і надії, що піддержували його в важкій неволі, не сповни-
лися, коли вернув у рідний край. І не могучи дати своїм
вірним тієї праці і тих плодів свого духа, що він їм по-
винен був дати, приніс своє життя у жертву за них, а нам
лишив примір геройської посвяти до наслідування і заповіт
іти його слідами та здійснювати недокінчені пляни і не-
сповнені надії.

о. Василь Матвієйко

Епископ Йосиф Боцян

на холмській і волинській Україні в 1917. р.

[*B. Matwijejko — Episcopus Josephus Bocian eiusque actio praeparatoria in dioecesibus olim unitis — Cholmensi et Volyniensi*]

Коли Митроп. Шептицький вернув у вересні 1917. р. з заслання до Львова, стало відомим, що засланий в Мінусинськ, єнісейської губернії, о. ректор Йосиф Боцян, ще 1914. р. був висвячений в Києві на єпископа луцького. Знав про се тільки брат Гродський ЧСВВ., та сей так умів держати тайну, що хоч ми оба якийсь час і жили, а потім вертали з Красноярська весною 1917. р., не зробив на се навіть найменшого натяку. Коли таємницю відкрили вже, зрозумів і я мою розмову з о. Др. Боцяном десь в січні 1915. р. у Львові. Я стрінувся з ним у Львові саме в тім часі, як він вернув з Курська від Митрополита і підчас розмови болів я над станом нашої Церкви, а то тим більше, що не маємо на місци ані одного єпископа, бо Митрополит вивезений, Перемиський Владика в облозі, Станиславівський у Відні, навіть не буде кому висвятити нових священників та посвятити мира. „Не журіться, буде кому і висвячувати священників, коби лише знайшлись гідні кандидати і миро буде посвячене“. Та хіба латинським єпископом — кажу. „Ні, відповідає покійний, таки нашим“. Не зрозумів я тоді сеї відповіді. Тим „нашим“ був саме о. Ректор. Коли Преосвящений вернув вже до Львова, бажав і я зложити свої побажання тим більше, що він листувався зі мною на заслання і все підбадьорував в своїх листах. Преосвящений липив мене в себе на вечерю. При гутірці питався я, чи думає повести яку акцію, а він відповів, що Луцьк вправді іще за боевою лінією, але незалежно від того вибирається він на Холмщину і Волинь,

щоби на місци розглянутись, чи і як треба ділати в справі Унії. А що ділати треба, то на доказ того показав мені меморіял посла Олесницького до цісаря у тій справі і дав мені його, щоби я собі перечитав, бо думав мене взяти зі собою. Я тоді якраз сидів без обовязку. Тому і пропозицію Преосвященого прийняв я радо і по порозумінню зі своїми зголосився йому до помочі. Зачалися „хожденія по мукам“, бо так можна назвати ті старання у цивільних і військових властей за ріжного рода паспортами і дозволами. Що ті старання вкінці увінчались успіхом, завдячити треба случаєви, що в військовій команді у Львові служив п. Теліховський (о скільки добре тямлю назвиско), син бувшого уніятського священика з Холмщини, який пішов нам на руку, довідавшись, що ми з Преосвященим хочемо їхати на Холмщину. Маючи вже всі паспорти і дозволення в руці, виїхали ми дня 8. жовтня 1917. р. зі Львова. В двох валізах везли ми полевий вівтар, два фелони з приналежностями, дещо книжок і білля. Не завважив я там ніяких харчів, та хоч знав з досвіду, що без того в дорозі тяжко, а ще в воєнних часах, та не смів про се згадувати Преосвященному, сподіючись, що в него за се є грошеві засоби. (Здогад мій оказався відтак зовсім хибним). Практичніша під сим зглядом була моя сестра, котра, повідомлена мною, що я буду переїздити через Раву руську, привезла таки два пшеничні колачі, масла тай печеного дробу. Побачив се Преосвящений тай каже: „от бачите, батьку (так титулував мене часто), знайшлась свангельська Марта. А ми і не подбали за харчі. Та добре. Вже і се маємо“. Тут стрінули ми двох наших священиків зпід границі Холмщини, які і розказали Преосвященному, що їм заборонено виконувати якінебудь священицтва Холмщакам. Преосвящений дивувався тому та просив тих священиків, що якраз сусидували з Холмщиною, щоби вони не відмовляли духовної помочі, якщо до них хто за нею прийде, а він по своїм повороті обговорить вже сю справу в Перемишлі. Так доїхали ми до Белзця, граничної стації, де переводилася ревізія паспортова і цлова. Переглядає якийсь „фінанс“ наші пакунки та все споглядає на Преосвященого здивований, а вкінці питає: „чи не родом Ви, отче Ректор, з Буська?“ „А так“, відповідає Преосвящений, а фінанс признається,

що і він з Буська, та вже і легко перейшла ревізія, та й ще нас скоро повів земляк до вузкаторової залізниці, яка йшла до Томашова. З його протекції дістали ми вже добре місце в вагоні. Преосвящений вдоволений, що на початку бодай подорож добре складається. Я потону в думках. Бо отсе моя нога станула вже на тій холмській землі, звідки колись мусіли втікати наші уніятські священики. Двох з них були якийсь час завідателями в моім ріднім селі. Розказував мені мій, покійний вже, отець не раз про них і про сі давні переслідування нашого обряду царським урядом. Гімназистом іще, а опісля богословом, ходив я не раз на границю з братом або іншими учениками та вдавався в розмову з людьми зза границі, а не мало дивувався, що вони розмовляли з нами по польськи. Переступити границі і побути в недалекім селі, звідки походив мій дід, а де і певно була моя родина, не можна було. А ось тепер, я вже і то як уніятський священик їду з Владикою бодай розглянутись, чи можемо ми там працювати. Признаюсь, що до сего мав я деякі оправдані сумніви. Перебуваючи в селі Козачинське на Сибірі, відправляв я там богослуження вправді потайки, але про се знала поліція, бо сходились на сі богослуження наші засланці, які були зі мною в тім селі, а деякі приїздили і з околиці. Приходив і волосний писар, син Поляка засланця, хрещений вправді як „православний“, бо його мати православна була, але в душі католик, сповідався навіть у мене. І от одного разу прийшов з ним якийсь незнакомий мені чоловік. По Службі Божій представився мені, о скільки пригадую собі, Короленко, політичний засланець з Холмщини. Оповідав, що він дізнався від своїх товаришів, політичних засланих, що тут на заслання є уніятський священик, тому й хотів почути наше богослуження, бо його отець був уніятю. Приніс мені навіть дарунок, масла і риби. В розмові з ним, яка для мене була дуже займаюча, бо торкалась нашого обряду на Холмщині, поставив я тому Короленкови питання: „а як думаєте, приймуть нас тепер на Холмщині, якщо ми до них підемо“. „Виженуть вас, — була його відповідь, — бо ваші священики, одні їх покинули, коли настали переслідування і повтікали в Галичину, а другі, ваші таки священики, прийшли з Галичини, як

царські наймити-обрусителі і носії царського православ'я". І ось тепер пригадав я собі ту відповідь і питав себе в думках: „приймуть нас, чи виженуть?!“ Перервав сі мої гадки кондуктор, що викликав стацію Томашів. Була се мала стаційка, ждальні нема, а тут дощ, осівний, проймаючий холодом. Під вечір заїхали ми до Томашова, до латинського пароха. Представилися йому, а він здивовано сказав: „A czemuż to ode mnie pierwszego zaczynacie, tu już nie macie co działać, chyba na Wołyniu, za Bugiem“. По хвилі схаменувся однак, що перед ним стоїть вправді „grecko“, але таки католицький єпископ, попросив нас до себе і, що вже треба признати, прийняв нас гостинно. Зичливішим для нашої праці на Холмщині оказався латинський полевий курат, що мешкав у пароха і якраз прийшов на підвечірок. Сей прямо заявив парохови, що ми тут конечно потрібні. І як би на потвердження правдивости його слів, приходять жєнщина, що привитала нас словами: „Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus“, та звертається прямо до мене і по польськи каже: „ja bym prosiła, ażeby ksiądz ochrzcił mnie dziecko“. Кажу їй, що я тут гостем, нехай звернеться до свого пароха. А вона мені каже: „nasz ksiądz wyjechał w Rosję, a ja prawosławna, dziecko już dwa lata nie chrzczone, a ja dowiedziała się, że ksiądz unicki przyjechał, mój ojciec był unitą, to proszę mnie ochrzcić dziecko“. Настала справжня констернація. Преосвящений дав мені знак головою, щоби йти крестити, і я пішов. По дорозі представляю жінці, що я католицький священник, що і в такій вірі буде крещена її дитина, а вона відповідає мені, що все те розумів, хоче тільки, щоб дитина була крещена: „въ имя Отца, и Сына и св. Духа“. „Чомуж ви говорите до мене по польськи? спитав я. „Бо я гадала, що уніятські священники раднійше по польськи говорять“. „То у вас на Холмщині може деякі такі і були — кажу, — але тепер між нашими священниками таких нема“. Серед розмови дійшли ми до церкви, де зібралися не тільки куми, але й гурток „православних“. Ще раз їм обяснив, що я католик грецького обряду і в такім обряді буде крещена дитина. „Алеж отче, ми то все знаємо, миж в недалекім сусідстві з вами, тай наші батьки колись такими були“. — І ось приймають нас, не гонять, як казав

мені колись холмщак Короленко. Я радів. По дорозі прилучився до мене студент Леонід Б., який недавно вернув з Талергофу, а якого забрали австрійські війська в перших днях війни, в часі офензиви австрійських військ на Люблин. „Пізнав я ваш обряд і ваших отців в Талергофі, говорив він до мене, полюбив їх, дивує мене, що дотепер ніхто з ваших з Галичини сюди не навідався, православні священники повтікали, наряд вже вертає з Росії, а вони ні; дізнався я, що тут приїхав єпископ Боцян і прийшов йому сказати, щоби прислав своїх священників“. Я його в сім запевнив, але зараз на другий день дізнався я, що се залежить не від волі єпископа і що нас не пустять „власть імущі“. Ранком, як се заповів я людям вечером у церкві, мали ми мати богослуження в православній церкві. На се мав Преосвящений дозвіл з Риму, треба було тільки на престол положити наш антимінс. Нічю пішла мабуть пропаганда з неприхильного нам табору, яка спричинила, що ключі від церкви опинились в руках повіт. старости. Тому треба було й йому представитися, але коли ми зявилися у нього і Преосвящений подав через урядника свою візитівку, австрійський староста (мабуть ґр. Русоцький) відповів через урядника, що він не має ніяких вказівок від ґенерал-ґубернатора з Любліна і що перешкоджений. Такий афронт зараз на початку спричинив, що Преосвящений рішив зараз таки їхати до ґенерал-ґубернатора ґр. Ст. Шептицького, до якого Преосвящений мав і листи Митрополита Андрея. Певне було, що місцева влада невдоволена з того, що ми тут зявилися і буде робити нам всілякі труднощі. Одначе я порадив Преосвященому зараз не виїздити з Томашова, але за всяку ціну відправити богослуження і аж тоді поїхати до ґубернатора, а покищо удатися до австрійської етапної команди, може якраз у них є ключ від церкви. Пішли в команду. Командант зрадив нами, він же, хоч Німець, але майор золочівських уланів, наших хлопців, яких він дуже полюбив, і отворивши двері до сусідньої кімнати, закликав: „Herr Oberleutnant Kizjuk, da haben Sie Eueren Bischof!“ Вибігас Кіжик, товариш Преосвященого, родом з Білого Каміня. Мила стріча. Розказуємо, в чому річ. Покликав майор салдата, полоненого Українця, а сей на радощах приніс нам по хвилі ключі від церкви, які були

у бурмістра. Ввійшли ми в церкву. Преосвящений сказав проповідь. Люде раділи і просили післати їм нашого священника, що їм Преосвящений приобіцяв. Але не всюди знайдеться майор золочівських уланів і п. П. Кіжик, тому нам треба було поїхати до Люблина до губернатора. Дня 11. жовтня заїхали ми до Люблина. Переночувавши в готелі, відвідали ранком о. Матвія Хомаля, який був тоді полевим священником, стаціонованим в Люблині. Він таки зараз перепровадив нас з готелю до своєї кімнати, де нас широко гостив. Преосвящений пішов на авдієнцію до генерал-губернатора ґр. Станислава Шептицького. Був там сам, проте не знаю ходу розмови між ними. Певно, що знаючи настрій верховодячих кругів, генерал-губернаторови не легко було рішитися, як поставитись до діяльності Преосвященого і наших священників на Холмщині. Се й вичитав я з лица Преосвященого по авдієнції. „Коли вам віддам одну церкву, латинникам мушу віддати десять“, сказав м. и. губернатор Преосвященому підчас авдієнції. Але не відмовив, а противно дав Преосвященому і мені „явний приказ“ (Offener Befehl), по якому всі військові і цивільні власти мали іти на зустріч нашим бажанням; ми дістали вільний переїзд залізницею I. кл., військовими автами, підводами і власти мали подбати про відповідний нічліг для нас¹). Будучи в Люблині, хотів Преосвящений переконатися, чи є ще які сліди або хоч пам'ятники по Унії. Заходимо в повасиліяньську церкву. На іконах залишилися ще деякі латинські написи, хоч іконостас був вже православними перемальований. Замітне, що на хорах знайшли ми церковні книги почаївського видання, уніятських оо. Василіян. Там і бачив я шематизм „klegu grecko-katolickiego“ з 1870. р., печатаний по польськи, а з сего видно, як дуже ополячені були наші священники на Холмщині, і що тим робили вони лиху прислугу і самій Унії. Що в самім Люблині були колись ісповідники східного обряду, свідчить про це каплиця на замку, яку перемінили на тюрму. Якраз, коли ми там зайшли, відчищував якийсь маляр професор малюнки византійських ікон, а які — як твердив і він і Преосвяще-

¹) Документ виставлений 12. жовтня 1917, підписаний ген. Шептицьким і був важний до кінця листопада т. р. Дорога була визначена через Холм, Томашів, Замость, Грубешів, Люблин, Любартів, Люблин. Ред.

ний, походили з початку XV ст. — Хотів Преосвящений зложити візиту адміністраторови дієцезії кс. Квєкови, та сей лежав хорий і Преосвящений був лиш у його брата, каноніка Квєка, людини надзвичайно симпатичної, який однак не вмів нам сказати, як віднесеться до нашої акції його брат, тодішній управитель дієцезії. Візита у прелата Прушкевича показала нам наглядно, як до нас відноситись буде латинський клир. Сей о. прелат, старенький вже тоді, автор книжок про переслідування уніятів на Холмщині, а особливо на Поліссю. Відвідати його, що так в своїх творах возвеличив мучеників за св. католицьку віру грецького обряду, прямо наказував обовязок вдячності зі сторони греко-католицького священика. Тому пішли ми до него. Преосвящений представився йому, та старенький о. прелат не дочув видно назвиска, лиш почув „biskup łucki“, а що то було смерком і в кімнаті не світилося, не запримітив старенький о. прелат, що сей „biskup“ з бородою і взяв Преосвященого за латинського єпископа луцького. Бо коли Преосвящений сказав йому, що вважав своїм обовязком відвідати автора книжок про унію і її оборонця, вирвалося старенькому о. прелатові: „E, ja teraz inaczej zapatruję się, będąc na audiencji u św. Ojca Piusa X. powiedziałem, iż teraz unja — to tylko ukraińska propaganda, to samo mówił św. Ojcowi ks. arcybiskup Bilczewski i ks. arc. Teodorowicz“. Преосвящений висказав своє здивовання ізза сего, та коли старенький зміркував, що тут зайшла така фатальна помилка „qui pro quo“, почав відворот, та розмова вже не клеїлась і ми відійшли, розчаровані, але й поучені о. прелатом. — З такими прикрими вражіннями виїздили ми з Люблина, а 13/X заїхали ми у княжий город Холм, колишню столицю греко-католицьких єпископів. Вже здалека видно катедру, яка своєю будовою і положенням нагадує св. Юр у Львові. На двірці повитав Преосвященого наш полевий священик о. Василь Олексин, котрий і запросив нас до себе. Сей отець не дармував тут, а овочі його душпастирської ревної праці серед жителів Холму були очевидні. О. Олексин мав в Холмі вже свою „парохію“. Якраз в свято Покрови П. Діви припадав в недалекім селі Каневі храм. У тому селі був православний священик, одинокий, який залишився зпоміж православного духовенства. О. Олексин був вже

знакомий з тим священиком (старенький не вірив, що царя в Росії нема і в богослуженнях згадував всю царську сімю), і Преосвящений на пропозицію о. Олексина радо згодився туди поїхати. Вернув звідтам, аж сяючи з радости, бо там був великий здвиг народа. Преосвящений проповідав, а люде плакали, чуючи свою проповідь і просили його іще загостити до них. Я лишився був в Холмі, щоби заступити о. Олексина. Відправив одну Службу Божу для жовнів, які дивились здивовані на мене, що я не в військовім однострою, а другу Службу Божу і науку мав в церкві Св. Духа, при якій, як се я вже висше сказав, о. Олексин утворив вже свою парохію. Були люде і з доколичних сіл. Другого дня звиджували ми катедру. Сумний образ. В ній газдували Німці протестанти, які з фелонів і інших церковних риз поробили собі заслони до вікон і дивани. В архірефській палаті урядував генерал Лінзінген зі своїм штабом. Нас булиб і не впустили звидіти катедру, колиб ми не були в товаристві військового священика о. Олексина і капітана Яворського, мого знакомого з академічної гімназії. Завдяки його заходам могли ми виїхати в околицю Холму, до села Жмудь. Був якраз вечір, коли ми там заїхали. Людей гнали Мадяри з полевих робіт, які вони мусіли робити на панських ланах. Гнали їх з панщини. В тій саме хвилі побачили ті люде нас священиків. Я не вмю описати їхньої радости. Хоч і видно було на їх лицах умучення, всі зійшлися. Преосвящений правив молебн, а я проповідував. Но якаб та проповідь не була, вона не робила того вражіння, як коли сей нарід почув: „Благословено царство Отця і Сина і Св. Духа“. Я ніколи не відчув, а мабуть і не прийдеться відчути того „Амінь“ і „Господи помилуй“, що плило з сердець тих людей, котрі більш двох літ не чули свого богослуження. В часі моєї проповіді вони дивилися з певним недовірям на нас, хоч я не називав їх схизматиками і не засуджував їх всіх як православних на пекло. І коли нарід почув свою відправу, дались чути оклики: „вот і справді наші“, а потім завязалась щира-сердечна розмова між нами. Нарікали на нові власти. Були між ними і виселенці з Волині зпід Сокаля, і ті головно дивувалися, що наші священики не навідувалися до них, тим більше, що — як самі казали —

вони і перед війною переходили не раз границю і бували в наших церквах та не виділи такої різниці, хіба, що в них священики з бородами, а в Галичині без. Тих кілька стріч з народом переконали Преосвященого, що нашого духовенства конечно треба на Холмщині. Се була справді найкраща нагода до розвинення уніоністичної акції і той момент треба було за всяку ціну використати.

Годиться ще згадати тут про один епізод з нашого побуту в Холмі, який свідчить, що навіть „явний приказ“ від генерал-губернатора нічого не значив в очах польського старости, коли ходило о особу українського владики. Преосвящений хотів звидіти бібліотеку і музей Духовної Семинарії, де сподівався знайти дещо цікавого з історії Унії. В дотичнім будинку містився тоді військовий шпиталь, а книжки і музей перебрав був магістрат під свою опіку. В магістраті відсилали нас від Анни до Каяфи, вкінці дізналися ми, що староста наказав нам щонебудь показувати. І тільки завдяки енергії о. Олексина, який відносився в тій справі аж до свого генерала, треба завдячити, що нам вкінці показали ту бібліотеку і музей. Було там ще се, що не встигли розграбити, чи вислати в Польщу, покидуване на стриху та в такому неладі, що аж тепер зрозуміли, чому староста так збороняв нас туди пустити.

З Холму післав Єпископ о. Олексина з листами до Львова; так був переконаний, що наші священики повинні негайно прибути на Холмщину і розпочати працю. Ми самі в доброму настрою виїхали з Холму і поїхали дальше на схід, за Буг. Заїхали ми в Ковель, куди нас супроводив і о. Олексин, щоби нас познакомити зі своїм наставником Feldsuperior-ом о. Гонігом і при допомозі Преосвященого узискати від нього дозвіл виконувати духовні чинности і для цивільних, бо се військовими законами було, особливо тут на холмській і волинській землі, строго зборонене. О. Гоніг був в душі вдоволений з праці о. Олексина і дивився на се крізь пальці, все таки дораджував йому осторожність. З приїзду Преосвященого був радий; пізнати було, що до нашої справи і до наших священиків ставиться прихильно. Але потайки сказав мені, що нас обох з Єпископом в Ковлі обережно інтернували, та просив про се немиле зарядження не згадувати Преосвященому. Причиною того інтернування

було се, що „явний приказ“, який нам дав люблинський генерал-губернатор, міг мати силу лиш на терені люблинського генерал-губернаторства. А Ковель не підпадав під власть того ген.-губернатора, бо належав вже до „engeres Kriegsgebiet“ і коли я зявився з паперами на поліції, видів, що вони переходили з рук до рук, але в решті решт дали нам досить можливу квартиру і казали чекати. Сам головний Quartiermeister віднісся аж до головної квартири в Baden із запитом, що йому робити з нами. Звідти прийшла відповідь, що нам дозволено вернути через Володимир Волинський домів. Довелось однак щось — хоч небогато — і в Ковлі зробити, головно завдяки Маркови Луцкевичеві, котрий сам до нас прийшов, попросив загостити до церкви, де тоді служив православний військовий священник, та не тільки просив, але по просту обурювався на се, чому наші священники не їдуть на Волинь. Познакомив нас з громадянами Ковля, котрі може більше з національних мотивів ставились прихильно до приїзду наших священників на Волинь. Гостювали ми і в його батька, який нас сердечно витав і дивувався, що Владика зайшов в хату звичайного міщанина. По руках цілував старенький Владика, желяючи йому успіху його праці на Волині. Також і ковельський латинський парох прийняв нас сердечно, і мабуть він одинокий радив нам зі щирого серця відновляти на Волині Унію. В його костелі находився ще наш Служебник, і він дав нам його до відправи Служби Божої, а людям своїм заповів, що буде наше богослуження. До Ковля приїхали 18/X, а щойно 22/X вдалося нам виїхати на село; дозволили нам їхати до Старої Вирви, мабуть тому, що там був православний військовий священник з Буковини. Не був се однак Румун, а щирий Українець і він заявив Преосвященному: „ту Ваш обовязок ділати; ту Ваших священників раднійше приймуть, чим православних Румунів, котрих ту народ не розуміє, а навіть ставиться до них ворожо“. Пустив нас і самих в церкву, куди зійшлося чимало народу, до якого Преосвящений сказав науку. По науці прийшов один чоловік (здається дяк) і попросив нас зайти у дзвіницю. Пішли ми за ним, він відняв кілька дощок, а за ними показався образ св. священномученика Йосафата. „Оповідали мені ще мій дідуно, — каже він — що той образ

казали русскі викинути, але вони заховали його, бо то наш святий, казали, що з волинського Володимира сей святий був“. Не жалуємо труду, що сюди зайшли, коли тут стрінули таких людей, що про унію пам'ятали і заявляли Преосвященному, що „за унії священники були приступніші до людей“. У тій церкві бачили ми церковні книги уніятського львівського видання, а один чоловік показував нам свій старий молитовник, а в ньому було „десять Божих приказаній, шість артикулів віри“. — Заїздили ми ще в село Волю, Важки і інші, побували в українській школі, яку вів наш Січовий Стрелець, котрий побачивши, що наряд нас так радо витає, хоч знає, що ми уніяти, зі соромом признався, що він називав себе православним, думаючи, що люде не схочуть посилати дітей до школи, коли довідаються, що він греко-католик. За час того нашого „інтерновання“ в Ковлі, їздили ми так до кількох сіл і ніхто з наших українських людей не казав нам: ви тут непотрібні, — противно всі так і говорили: „ми чекали на Вас, а Ви не приходили, приходіть жеж раз“. Слідила нас однак тайна поліція на кожному кроці. Перепросився з нами і Quartiermeister. Переконавшись відай, що наша праця чисто релігійна і не має ніяких політичних цілей, запросив сей генерал Преосвященого на обід. По обіді відіхали ми 23/X з Ковля, а під вечір заїхали до Володимира Волинського, города так дорогого для кожного Українця-католика. Так і при самому візді у сей город насувається гадка, що тут годилось би спочити мошам св. свящ. Йосафата, бо тут він родився, тут дитиною молився, і тут впала на нього іскра благодати Божої. А гадки такі тиснулися тим більше, що тоді, коли в 1917. р. гостив в Володимирі Вол. пок. Преосвящений Йосиф, котрий так ревно старався розширити культ св. свящ. Йосафата, були у Володимирі такі, що не кидали каменем на Святого, а згадували „незлим, тихим словом“. І в Володимирі Волинськім провів Преосвящений гарні хвилі. Тут працював вже наш військовий священник о. Паславський з перемиської дієцезії. Була тут і українська народня школа. Посадником міста був Галичанин др. Лука Мишуга. Стрінули ми тут і наших земляків з Галичини, а й мешканці Володимира (свідомі Українці) повитали гідно Владику, запросивши в свій кружок, і на тій то

гостині в привітній промові до Владики, зазначив господар дому потребу приходу греко-католицького духовенства на Волинь. Прихильним нам оказався і командант міста полковник Гаґавер, завдяки котрому о. Паславський одержав церкву св. о. Николая, ту церкву, в котрій св. свящ. Йосафат мав бути охрещений. В тій церкві відправляв і Преосвящений. На богослуження приходили не тільки наші Галичане, котрі тут працювали, але й Володимирці, щоб почути української проповіді. По богослуженню відвідав Преосвящений українську школу, в якій працювали дві учительки з Галичини, а дві з Волині та о. Паславський, котрий учив німецької мови тільки тому, щоб могли працювати в українській школі (бо православний військовий священник протестував у властей проти сього, щоби о. Паславський учив релігії). Винесли ми зі школи як найкраспі вражіння. Школярі деклямували патріотичні вірші і прегарно співали. Школа була під кожним оглядом ведена взірцево. Преосвящений промовляв до дітей, підносячи се, що вони вже можуть вчитися в рідній мові та дякував учительському зборови за його ревну, патріотичну працю. — Оглядали ми ще і володимирський старинний собор, в якім спочиває вол. князь Мстислав († 1271) і Володимир Василькович († 1289. р.), бачили і цікавий великий посріблюваний хрест з гербом уніятського митрополита.

З Володимира поїхали ми через Сокаль до волинського села Печихвостів, де Преосвящений промовив до численно зібраних людей і відправив молебен, а я сказав проповідь. 26/X поїхали ми до Бодячева і там також відправили богослуження.

Тут закінчили ми нашу поїздку по Волині. Преосвящений, вертаючи до Сокаля підводою, був видимо дуже вдоволений. Їхали ми прямо до Львова, щоби поробити старання в цілі висилки наших священників на Холмщину і Волинь. На жаль не могли добитись дозволу на се, щоб світське духовенство могло туди їхати і працювати. Добилися тільки сего, що побільшено число військових душпастирів, які і працювали там не довго, бо заки справу остаточно порішено, Волинь і Холмщину окупувала Польша, котра й досі старанно береже, щоби на сі території не дістався український греко-католицький священник.

о. Юліян Дзерович

Огляд письменської діяльності еп. Йосифа Боцяна

[*Julianus Dzerovych — De scriptis operibus ep. Ios. Vocian*]

Одною з останніх письменських праць еп. Йосифа Боцяна була його стаття в „Богословії“ з 1926. р. п. з. „Пастирські листи Митрополита Андрея“. Був се дуже совісно опрацьований огляд всіх пастирських листів ювілята, який пок. єпископ закінчив отсими словами: „Що до Митрополита, як автора, є ті листи важним причинком до його життєпису, та великим неминушим доказом його апостольської праці і мірилом впливу його на хід подій і життя нашої гр. кат. Церкви й нашого українського народу на його рідній землі і в розсіянню“.

Отсі слова еп. Йосифа можна з малою зміною повторити нині, по році, коли нам приходить ся розглядати йогож письменську діяльність.¹⁾ Діяльність та є також важним причинком до його життєпису, та великим неминушим доказом його священничої ревности“. Розглядаючи статті, які вийшли з під його пера, пізнаємо: чим він цікавився? які недостачі Церкви непокоїли, а які її радощі радували його серце. Вони дадуть нам образ його всестороннього образования так богословського як і загального і його велику начитаність у богатях галузях людського знання. Вони будуть доказом його синівського привязання до Апостольського Престола і його горячої любови до свого українського народа.

¹⁾ Практично-богословська Секція „Богословського Наукового Товариства“, якої покійний єпископ був головою, постановила на своєму жалібному засіданню дня 12. січня 1927, присвяченим памяти покійного, для тревалішого вшанування памяти свого голови, зробити огляд його письменської діяльності для поміщення в „Богословії“ і поручила сю працю авторови сеї статті, як секретареви секції. (Автор)

Покійний не видавав своїх праць окремими книжками, крім перекладу славного твору Томи Кемпійського: „О наслідуванню Христа“ і праці про літургію св. Ів. Золотоустого, а поміщував їх в наших богословських часописах „Ниви“ і „Богословія“. Ціле його літературне надбання поділимо на слідуєчі праці: 1. Програмові й научні статті; 2. Огляди сучасних подій; 3. Толковання; 4. Бібліографічні огляди.

І. Програмові й научні статті.

1. **Новорічний білянс.** Під таким заголовком помістив о. Боцян статтю в 1. числі „Ниви“ за 1910. р., надаючи їй мотто: „**Ублажи Господи благоволеніємъ Твоимъ Сїона, ѿ да созїждѣтся стѣны Іерусалимскїя**“. Автор боліє над тим, що даються чути голоси резигнації, гіркої зневіри до себе самих. Сей прикрий стан вичитує він з останніх зборів Тов. св. Ап. Павла, які були скликані і отворені начеб з думкою розв'язання товариства. Звідки взялись ті похоронні думки? Щось треба радити. Треба рахунку наших моральних сил, пізнання власних хиб і браків. Силу може нам дати лише єдність. Зле, що є два національні табори, які взаємно поборюються. Не сміємо відтягатися від народної роботи, хоч вже є в нас кадри світських інтелігентів, що нас вичучають. Наш обовязок є себе морально піддвинути і згуртуватися в одну суцільну фалангу. Коли Бог відкликав пророків, то обовязком кожного священика йти ділом і словом вперед. Ми себе не знаємо, але лучімся, а злука сердець зродить спільну думку і загрів до спільного братнього діла.

Ось хід думок автора, під той час ще молодого священика, який вмів поставити добру діагнозу хорого організму, але й одночасно вмів подати добрі ліки, мимо молодого віку і невеликого ще досвіду.

2. **Воскресеннє слова.**¹⁾ Чому наша Церква в день великого свята Воскресення Христового не читає так природно вижиданого історичного оповідання о воскресенню Христовім, а місто него поклала читання о Бозі—Слові із прольога св. Йоана. Се — по думці автора — сталося зі слідуєчої причини: як Євангелисти, так і наша Церква бачить у во-

¹⁾ Нива. Рік 1910. ч. 1.

скресенню Христовім не історичну подію, але тайну віри, якої довершення в області земного й історичного буття сталося завдяки личному самоділанню божого существа в іпостаси Слова, Сина Божого, Богочоловіка. А прольот Йоанового євангелія викладає саме ту високу правду віри о богочоловіцтві Спасителя і тому читається євангеліє о тій великій тайні на Великдень. Пасхальне євангеліє є немов євангелієм нашої віри. **Яще шво Христдськ не воста, тшє шво проповѣданіє нашє, тшд же њ вѣра наша“...**

3. **Православна пропаґанда.**¹⁾ В першій десятці вашого століття оживилася у нас православна пропаґанда. В Галичині осіло кілька православних священників, тутешніх уроженців як: Гудима, Цимбала, Сандович, Ілечко, а деякі села, як Теляж, Конотопи, Залуче перейшли на православіє. Була се велика, плянова, політична акція.

Всі три наші владики зрозуміли сю небезпеку і видали спільний пастирський лист в справі схизматицької агітації, львівські священники виготовили меморіал до митрополита Шептицького, який москвофілам напсував багато крови. Не міг не відізватися і такий талановитий священник, яким був о. Боцян. В двох числах „Ниви“ помістив він гарну статтю, а в ній прирівнав православну пропаґанду до виступу самозванця Єровоама, що розбив єдність держави Ізраїля, будуючи в Сіхем столицю і приваблюючи нарід симпатичним йому культом телців. Жрецьями поробив простих людей, а собі присвоїв найвищу священичу владу. Наконець сказав народови: „Не треба йти до Єрусалиму; ось тобі боги, Ізраїлю, що тебе вивели з Єгипту“. Порівняння, як бачимо, добре підглянене і правдиве.

Зріст українства під Австрією і напір католицької Церкви загрожував російському кольосови, тому треба було знищити Галичину, той Піємонт української думки і католицького життя. Православіє є лише акцією політичною в хосен російської держави, бо само собою не має воно сили ширитись у нас. У нас куди краще розбуджене життя релігійне, релігійна свідомість росте, наша Церква живе, сила розвивається. А тимчасом гляньмо на православіє. Духова сила і моральне обличча російського православія зображена

¹⁾ „Нива“. Рік 1911. ч. 23. і 24.

в книжці о. Аврелія Пальмієрі: „La chiesa russa, le sue odierne condizione e il suo riformismo dottrinale“ (Російська Церква, її нинішній стан і наукова реформа“ Фльоренція 1908). Еп. Йосиф наводить багато місць з того автора, приятеля російських богословів, що свою працю опер на церковних документах, багатій, майже повно використаній літературі і автопсії, так що його ніхто не може посуджувати о незнання Росії або упередження до неї. Автор ставляє перед наші очі самі чорні картини занепаду православної Церкви.

Другим, на кого покликується автор, се Меншіков, звисний публіцист і політик. Він в „Новім Времени“ з дня 30. жовтня 1910 в статті „Монако у монахов“ виставив ще гірше свідоцтво російському православію. І знова маємо кілька прикладів, винятих із згаданої статті, які яскраво ілюструють занепад і завмирання Христового духа у православного духовенства. Православна Росія, яка сама має масу сект, не в силі придусити зріст католицької віри в Росії, тому отже пропагується православля з чисто політичних мотивів, а воно граючи на низьких інстинктах темного народу, може заподіяти багато заколоту і погубити багато душ.

Отже українсько-католицьке духовенство повинно стояти на сторожі віри і церкви, як пастирі, котрі видячи, що вовк іде, готові душу свою покласти ва вівці. Вкінці взиває подвоїти любов до християнських душ і до католицької Церкви і в десятеро збільшити апостольську працю і ревність, а „врата адова не одолѣють“...

4. Монахійська метода.¹⁾ Коли при „Ниви“ зачав виходити в р. 1911 „Катихитичний місячник“, який мав бути присвячений справам катихитів, пок. Єпископ помістив в нім свою розправку про нову тоді т. зв. „Монахійську методу“. Була це одинока стаття, що заслуговувала на увагу в тім місячнику. Не дивно тому, що місячник сей задля браку сил вже по році закінчив своє животіння. Згадана стаття обговорювала в популярний і вичерпуючий спосіб середники, якими користується монахійська метода.

5. De modificationibus in textu slavico liturgiae S. Iohannis Chrysostomi apud Ruthenos subintroducitis. Roma 1908.²⁾

¹⁾ „Катихитичний місячник“. Додаток до „Ниви“ з р. 1911.

²⁾ Відбитка з *Хрѣвостомѣжа*. Studi e ricerche intorno a S. Giovanni Chrysostomo a cura de comitato per il XV° centenario della sua morte 407--1908. Roma, Libreria Pustet. Parte primo VI. pag. 242, 8°.

В Римі завязався був з нагоди 15-сотлітнього ювілею св. Івана Золотоустого комітет, який звеличив пам'ять Святого книгою *Хрестоустика*, що містила в собі розвідки про життя, діяльність і писання Золотоустого, його вплив і почитання у різних народів. Між тими розвідками находимо також розвідку о. Боцяна на висше подану тему, а саме про текстуальні зміни в славянській літургії св. Івана Золотоустого, прийняті і апробовані нашою укр. кат. Церквою і про причини тих змін. Автор розрізняє двоякі зміни тексту в літургії: одні з характером літургійно-догматичним, а саме: прийяття в символ слів „і Сина“, споминання в літургії папи і образ самої консекрації; всі прочі є характеру чисто літургійного і відносяться головню до рубрик, як проскомидії так і самої св. Літургії. Всі ті зміни вчисляє автор в другій части своєї студії; нас більше інтересує перша часть студії, в якій прояснюються причини тих змін.

Автор на самім вступі зазначає, що на такій великій території, яку обнимав обряд грецький в давнину, кождий нарід, а навіть кожда провінція могли впровадити до літургії свої питомі обрядові особенності; духови грецького обряду це не противиться, бо — як історія свідчить, — він привик і вмів узглядняти обставини місця, часу і осіб і до них приноровлятися, а з другої сторони є то конечним наслідком недостачі управляючого центра на Сході. Особливо в середніх віках обрядові різниці при користуванню рукописами являються зовсім зрозумілі. І справді, майже кождий рукопис з тих часів має свої особенності. Крім сих даних належить узгляднити взаємні впливи, які мали на себе оба обряди мимо розлуки церков. Особливо належить зазначити вплив Церкви западної на обряд Церкви православної; доказом сего є Служебник Петра Могили з 1639. р., який в обряді консекраційнім виказує наглядні сліди католицької науки і римського Служебника. Коли принимала впливи обряду латинського православна Церква, то чи мала їм опиратися українська Церква по довершеній Унії? Так отже текстуальні зміни дадуться пояснити і легко виправдати. Класти ті зміни на карб латинізаційних стремлінь Риму, єзуїтів або української церковної ієрархії не можна, бо на се не позволяє історія тих змін.

Був, правда, напрям сліпого латинізовання по школах і монастирях і йому то належить приписати зміни, які не все годяться з ідеєю і духом нашого обряду; однак цих змін є небагато і то в речах маловажних.

Отсе є результат дослідів автора над змінами літургії і їх причинами. Справедливо зазначає рецензент сеї праці¹⁾, що мале число сторін, яке дав до розпорядимости римський ювілейний комітет всім ученим, не дозволило авторови їх ширше розвинути і узаasadнити. Узглядняючи се мале, згори назначене число сторін, не можна робити авторови закиду ізза сего, що деякі зміни коротко згадані, а деякі навіть не згадуються, і що взагалі ціла розвідка є радше начерком студій в згаданих рамах, а не самою основною студією.

II. Огляди сучасних подій. Ювілей.

Розглядаючи отсю сторону письменської діяльності еп. Боцяна, перейдемо в хронологічнім порядку статті, писані на ту тему. Відносно отсих статей побачимо, що кожда важніша сучасна йому подія чи відсвіження в пам'яті давно минулих світлих постатей чи подій найшла в покійнім вмілого інтерпретатора, який не брався до розгляду поверховно, а давав все основні студії з відповідним освітленням.

6. **Другий Велеградський Зїзд.**²⁾ В 1909. р. відбувся під проводом митрополита Шептицького величавий уніонний зїзд у Велеграді, в яким брало участь 14 наших священників, між якими вибивався на передове місце покійний автор. По скінченім зїзді описав він сей зїзд і свою цікаву статтю поділив на три часті: А) Реферати Б) Нарادي в секціях і В) Описи торжеств.

В першій часті подає коротко зміст рефератів, виголошених на повних засіданнях. Для нас цікавий реферат, який відчитав сам о. Боцян. В короткім начерку представив прелєгент теперішній стан порівнюючих студій літургічних, які на основі історичної методи зблизили християнські церковні обряди до себе, виказали їхню католицькість, схожість і неперервність традиції в суцнних елементах та

¹⁾ о. Др Д. Яремко в „Ниві“ за 1910 р. ст. 23.

²⁾ „Нива“. Рік 1909. ст. 689—694 і 727—736.

індивідуальність еволюції в елементах другорядних. Оскільки обряд є зверхнім висловом внутрішньої віри, о стільки в основній частині обрядів є виражена і єдність віри поодиноких церков. Отже йде о то, щоби ту єдність добачити і народам показати, на скільки церк. обряди і церкви самі зближують. Треба проте в школах і межі народами ширити пізнання і пошановання для обрядів, щоби ті, які здавалосьби є обрядами розділені, ними якраз почули себе зближеними і так, вирівнявши ріжниці, одними устами і одним серцем славили небесного Отця.

Секцій було чотири: 1) Теоретична 2) Практична 3) Західна 4) Східна і до сеї останньої належав о. Боцян. Там повсталала думка основання „Велеградської Академії“, як товариства наукового для підпирання богословських наук у католицьких Словян, студій уніоністичних і Кирило-Методіївських. Статути мали бути уложені на взір німецького товариства Герресового. Академія мала видавати книги і жерела, роздавати авторські премії, підпомагати студії і дослідди, наукові подорожі. Учасники другого велеградського зїзду проголошені першими звичайними членами академії. До комітету оснувателів були вибрані митрополит Шептицький і о. Боцян. Із сего ширшого комітету вибраний організаційний виділ, до якого ввійшли оо. Гривец, Шпальдак, Яшек і Боцян.

Із перебігу цілого зїзду бачимо, що молодий ще тоді о. Боцян відіграв неостаннє місце серед учасників; читає реферат, належить до організаційного виділу, а в богослуженню, яке відправив Митрополит Шептицький діаконує враз з о. Патрилом. Літургія викликала піднесе вражіння. Словам одушевлення і похвалам не було границь.

7. **Св. Йоан Золотоустий а наші часи.**¹⁾ Стаття написана в 1500 річницю смерті великого Учителя Церкви під мотто: „**Не вкѣте ли, ѡкѡ святїи мїрови ѡмѣть сѣдити**“ (І. Кор. 6. 2). Ось короткий перегляд думок сеї статті: Кождий чоловік і кождий вік мусить мати перед собою великі цілі і великих мужів до наслідування. І наш вік має свої ідеали, але всі змагання його спрямовані лише в матеріяльну сторону життя. Для неї працює вся нинішня духова, технічна

1) „Нива“. Рік 1908, ч. 1.

й економічна культура. Але підносяться голоси і за духовою культурою. І церква до сего закликає і ставить за взір святих. Вони є „сіль землі“. І таким світильником є Іван Золотоустий, що його під нинішню хвилю поставила церква на ювілейний педестал всемірного світильника в 1500 роковини його смерті. Він нас навчить любови церкви, він нас посеред божого крику новочасного сектярства збере під стяг церкви, як колись збирав правовірних проти магікеїв, аріян, софістів. Він нас навчить виступати проти підмулюючої сили неморальности, як колись виступав проти неморальности двора грецьких імператорів.

Култ для Золотоустого був на Україні все великий. Атже у нас були настільними книгами Золотоусти, Марґарити, Ізмараґди, Зборники, Золоті ціпи. Наша церква за його посередництвом приносить безкровну жертву. Наші народні лґєнди оповідають, що Іс. Христос в товаристві св. Івана Євангелиста, апостола любови і св. Івана Золотоустого, правдивого друга убогих зійшов на нашу землю, ходив і ходить по ній і просвічує її світлом правди і любови. Плекаймо той култ дальше, а побіда здорової христіянської думки певна!...

8. „Памяти Маркіяна Шашкевича“. Ювілейна проповідь.¹⁾ І свято нашого національного будителя, священника Маркіяна Шашкевича не остало без відгомону в серцю еп. Боцяна. Проповідь ся майже в цілости перенизана цитатами із Маркіянової творчости. Має мало реліґійного характеру, але зате свідчить вона про велику ерудицію автора, начитання і вміле користування словами Маркіяна для виказання своїх ідей і патріотичного успособлення духа, яким було переняте серце пок. Владики. Проповідь кінчиться присягою: „Хоч деякі з наших нерозумних або збаламучених братів²⁾ української мови цураються, хотять її покинути, вона нам тим дорожша і ми її ніколи не покинемо. Ми не спроневіримось Маркіяновому заповітови ніколи! ніколи! Ми ним дорожимо, ми ним живемо, ми заслуг Маркіянових не хочемо доптати, ми за нас і наших дітей присягаємо їм вірність на віки і віки! вірність нашій українсько-католицькій церкві, вірність українському серцю, українській мові

¹⁾ „Нива“. Рік 1911. ст. 644. (Виголошена в храмі Дух. Семинарії).

²⁾ Москвофільство в першій десятці нашого століття знов трохи ожило, пособлюване щедрою рукою чорносотенщини з Росії і проявлялось також зможенням православної пропаганди.

і українському народові! Ся присяга нехай буде у столітні роковини уродин Маркіяна нашою подякою для його безсмертного духа від нас — його духових дітей. Ми о тім памятаємо і то нашим дітям і внукам перекажемо, що в тім є перша Маркіянова заслуга, коли ми Українці є нині чим межи другими народами“.

9. Десять літ Апостольства.¹⁾ У тім самім році 1911., коли припала 100-літня річниця уродин віщуна Маркіяна Шашкевича, припало і 10-ліття вступлення на престол митр. Андрея Шептицького. На сей ювілей Митрополита написав еп. Боцян статтю під повисшим наголовком. Годі переповідати цілу статтю, бож треба би переповідати головні етапи такого трудолюбного життя, яким було життя митр. Андрея. Тут лише підчеркнемо оцінку тої праці влучним заголовком згаданої статті: „апостольство“, який сам говорить про себе. Митрополит Андрей се справжній апостол, достойний носити се почетне імя. Розглядаючи заслуги і працю свого зверхника, о. Боцян при кінці статті відзивається в імени клиру: „Тому є нашим святим обовязком, Йому, якого добре, вітцівське серце тільки зазнало гіркого полину — дати свого рода заплату і відшкодовання через нашу любов, вірність і привязання. Тому обходім з синівськими відданими серцями ювілей нашого Високопреосвященного Владики. Його пастирський голос, його вітцівське слово нехай на будуче не липається у нас без відгомону. Вірність за вірність, любов за любов“ (ст. 9). І се не були пусті фрази без змісту, слова сказані в захопленні під впливом ювілею, але слова глибокого переконання, а найкращим доказом сего є та обставина, що автор їх згодом, мимо молодого віку став ректором, став єпископом-помічником Митрополита, якого наміри зрозумів і влучно схарактеризував апостольську працю.

10. Пастирські листи Митрополита Андрея.²⁾ Автор розглядав 60 пастирських листів. За кождим разом дав доволі докладний хід думок листів, а також наприкінці коротку характеристику листа. Для приміру наведемо гльоссу до листа XVIII п. з. „Життя християнина“. „Лист сей написаний серед великого молитовного настрою; особливо гарна є похвала плалтірі і молитвослова“.

¹⁾ „Нива“. Том VIII. з р. 1911. ст. 3.

²⁾ „Богословія“, 1926. кн. 1—2.

У всіх листах добачує пок. Владика одну провідну думку і вяже їх у цілість немов провідник духового життя християнина. Наприкінці йде загальна характеристика листів що до стилю і мови і підноситься їх вартість як образ культурного й морального стану нашої ерархії, духа нашого духовенства і настроїв серед ріжних груп нашого народа, його матеріяльної долі й неволі.

11. **Митрополит Потій, Апостол Унії.**¹⁾ Дня 8. грудня 1913. р. відсвятковано у Львові тристалитні роковини смерти головного подвижника Унії, київського митрополита Іпатія Потія, торжественною Академією. Академію отворив о. Боцян, під той час ректор Дух. Семинарії відчитом на тему: „Митрополит Потій, Апостол Унії“. Відчит сей був поміщений опісля в ч. 24. „Ниви“ за рік 1913.

Потія так характеризує: „Імя то наше рідне: Іпатій Потій. Володар то не залізного меча, не оружних подвигів, не політичного росту і сили, а володар народнього духа, владика духового меча, гетьман Христового царства у нас, подвижник нашої католицької віри і культури і свідомости. Його імя то для нас знамя обновлення, нової епохи у нашому життю“.

Ми нарочно навели дослівно слова характеристики, яку дав покійний автор Потієви, раз тому, шоби дати зразок красомовства покійного Епископа, а вдруге, шоб піднести дар помічування, який йому подиктував дати таку вірну характеристику апостола унії.

Опісля слідує біографія Потія на тлі тогочасних подій, а наконець зясоване його значіння для Унії, яке кінчить словами: „Особа Потія то відповідь на закиди, що унія то діло Польщі на загибіль Руси, що то справка вирахованих людей для личних користий. На великій ідеї, на таких людях станула, стоїть, і стоятиме наша свята Унія! Честь і дяка її безсмертному апостолови Іпатієви Потієви“.

Рік 1923 приніс нам новий ювілей, а саме тристалитні роковини смерти св. священомученика Йосафата Кунцевича. Ювілей сей відсвятковано у нас дуже торжественно. Окремий комітет працював над гідним відсвяткованням пам'яті великого подвижника Унії, а коло спопуляризованя

¹⁾ „Нива“, 1913. ч. 24.

свята потрудився чимало й еп. Йосиф. Зпід його пера вийшло кілька основно опрацьованих статей, написаних переко-нучо і з пієтизмом для св. Мученика. І так вже в р. 1922 пише статтю п. з.:

12. „**Перед ювілеєм св. священомученика Йосафата**“.¹⁾ По короткім вступі, в яким підчеркнув значіння сего ювілею для життя нашої Церкви і народу, піддає способи, як треба обійти се свято. І тепер по черзі обговорює всякі предмети, які відносяться до культу св. мученика. Є се немов енци-клопедія ріжних відомостей, які торкаються особи св. Йоса-фата. 1. Моці святого 2. Твори святого 3. Історичні твори 4. Історичні пам'ятки по св. Йосафаті 5. Казання про св. Йосафата.

Тісно з попередною статтею важеється і її доповнює стаття 13. п. з. „**Віднайдення й розпізнання моців св. Йосафата Кунцевича 1915—1917.**“²⁾ Стаття ся свідчить про велику лю-бов автора до св. Мученика і є зразком, як треба писати такі історичні статті, оперті на документах і жерелах. Як примір подам скрупулятність автора в реєстрованню доку-ментів, що подає навіть число тягарового воза, яким ве-зено моці св. Йосафата з Білої до Відня, число поспішної посылки з мошамп і т. и. а також де, в яким архіві ті до-кументи можна найти.

В святочнім числі „**Ниви**“, присвяченім памяти св. Йосафата, находимо як одну з кращих статей, статтю 14. пок. Владики Йосифа п. з. „**Великий Ювілей**“.³⁾ В ній виво-дить він значіння св. Йосафата для нашої Церкви, якій припала задача, щоби Христову віру, переняту від Греків під сам кінець їхньої католицької єдности з Римом, своїм на причуд дивним консерватизмом доховала до нинішніх часів. У той час, коли у Греків „мерзость запустіння“, у нас цвите духове життя і видає зпоміж нашого народу багато святих. Автор дає основні докази, що наша українська Церква до р. 1517, се є до смерти митрополита Йосифа II. Солтана була завдно свідомо католицька. За впливом мо-сковських великих князів попадає і Україна через свою єрархію в схизму, а коли вже діло прийшло до крайности,

1) „Нива“. Рік 1922. ч. 11—12 і Рік 1923 ч. 1, 4, 8—9, 10.

2) Богословія, 1923. ст. 284.

3) „Нива“ 1923. ст. 385—399 і „Нива“ 1924. ст. 2—13.

надійшла Берестейська Унія й її духовна сила: святий Йосафат. Кров його, добровільно пролита, відродила Україну; з того насіння виросла ціла громада черців, священників, єпископів — робітників Господн.х. Опісля описує пок. Владика долю Церкви за св. Йосафата і його заслуги положені для Церкви, так за життя, як і по смерті. „Скільки раз та св. Унія була загрожена в своїм існуванні, стільки раз являється у неї св. Йосафат зі своєю великою помічю. Нападає на неї князь Острожський і брацтва церковні, св. Йосафат, як чернець-Василіянин ставить проти них опір своєю духовною силою. Нападає на неї вся византійська схизма враз з українським козацтвом, — мучеництво св. Йосафата рятує Унію і дає їй перемогу. Нападає на неї царське православія, завдає їй смертельні удари один по одному, сила св. Йосафата піддержує духовенство і нарід і католицька віра бере перемогу над брутальною силою, яка врешті сама розлітається. Під рукою Божої справедливості всякі напасти на Унію розбивались і обертались у нівець, бо за нею стоїть непереможна сила св. Йосафата! Нині знов являється серед нас Святий: знак, що наша св. Унія загрожена в існуванні... Приходить, щоб її рятувати“...

В другій частині тої статті, яка хіба лише самим заголовком „Великий ювілей“¹⁾ повязана з попередньою статтею, подає Автор для евентуального вжитку при науках духовних у церкві, чи катехизаціях у школі, чи відчитих у читальні три документи у перекладі нашою мовою. Є це: 1) Лист митрополита Рутського до папи Урбана VIII про вбиття св. Йосафата. 2) Опис життя й смерті св. священомученика Йосафата, що його передали вихованці руські в Римі до св. Згромадження для ширення віри від митрополита Рутського. 3) Відповідь св. Згромадження на попереднє письмо з заповідженням беатифікаційного процесу. Переклади подані за найновішим критичним виданням документів про Святого: P. Georg Hoffmann S. J. Der Hl. Josaphat, Erzbischof von Polozk und Blutzeuge. Quellenschriften in Auswahl“. „Як що покажеться, що ті річи інтересні“ — писав автор²⁾ — „то подам згодом, при Божій помочі, їх більше“.

¹⁾ „Нива“. Рік 1924. ст. 2—13.

²⁾ „Нива“. 1923. ст. 2.

І справді у „Гомілетичній частині“ тогож самого чи-сла „Ниви“ дав Пресвящений взірцевий переклад одної проповіді про св. Йосафапа п. з. „**Похвальна промова про св. мученика Йосафата Кунцевича**“, яку мав публічно в Римській Колегії Єзуїтській 1624. р. дня 12. вересня Тома Ксенікепульос, вихованець Грецької Колегії.

15. Дня 22. марта 1924. помер в монастирі СС. Василянках при вул. Потоцького ч. 95 in odore sanctitatis бувший духовник Дух. Семинарії о. прелат Ізидор Дольницький. Покійний єпископ Йосиф пише про него прегарну посмертну згадку п. з. „† **О. Прелат Ізидор Дольницький, духовний отець, літургіст і піснотворець**“.¹⁾ І справді може ніхто инший не був так покликаний до написання сеї посмертної згадки, як еп. Боцян. Він був колись питомцем, що заправлявся до духовного життя під рукою о. Дольницького, а кілька літ пізнійше як ректор Семинарії спільно з дідушем працював над вихованням молодих левітів і тимсамим був очевидцем його великої і успішної праці. До того приходить ще й ся обставина, що так о. Дольницький як і Єпископ були оба і любителями і знатоками нашого обряду і тому єпископ вмів як слід оцінити заслуги о. Дольницького на сім поли.

Годиться піднести муравлину працю автора, що вмів призбирати точні дати з життя о. Дольницького, підніс його заслуги і своєю статтею вирвав о. Дольницького зі забуття, в яке певно по часі та прегарна постать нашого духовенства булаб попала.

III. Перекладні твори.

16. Крім досі вичислених оригінальних статей дав еп. Йосиф ще один прегарний перекладний твір, а саме: „**Наслідування Христа**“ Томи Гемеркена Кемпійського перекладом на українське. Видало Видавництво св. Василя В., Жовква 1921. Формат мала 8-а, ст. 528.

Переклад заосмотрений вступом „Переднім словом“, в якому є два розділи: 1) „Про книжочку“; 2) „Як читати її?“. До того долучені дві молитви: одна (св. Альфонса Ліґорого) перед читанням, друга (св. Ігнатія) по читанні.

¹⁾ „Богословія“. Рік 1924. ст. 188—195.

Зноваж при кінці знаходиться додаток: „Що коли читати?“ поділений на дві частини: „А) У дві Найсол. Серця Христа“; „Б) Підчас духовних вправ і місій“.

17. Великодні Євангелія в світлий день Воскресення Христового читаються у нас, де є більше священиків, в різних старинних мовах, як латинській, грецькій, єврейській. Від яких двацять літ увійшло в уживання також читання Євангелія у народній, українській мові, але на жаль не було гарного перекладу,¹⁾ який мимо того віддавав би вірно оригінальний текст. Сему бракови старався зарадити еп. Боцян. А саме перед Великоднем 1919 р. появилася „**Великодні Євангелія**“ св. Єв. Йоана. глава 1, стих 1—17 на українській мові. Переклад одобрений Митрополичим Ординаріатом у Львові до церковного вжитку. Видання еп. Йосифа Боцяна. У Львові, 1919. З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка“. Печатано як рукопись. У сім перекладі, поміщенім на двох сторонах автор старається задержати ритм в перекладі і томуто переклад списаний у формі стиха. Для пізнання самого перекладу і його мови наведу тут побіч себе чотири речення двох перекладів о. Яр. Левицького і еп. Боцяна:

Переклад о. Левицького.

На початку було Слово, і Слово було у Бога, і Богом було Слово.

Воно було на початку у Бога. Все Ним сталося, і без нього ніщо не сталося, що сталося.

В нім було жите, а жите було світлом людей. І світ о у тьмі світить, і тьма його не обняла.

Переклад еп. Боцяна.

У первовіку було **Слово** і **Слово** те було у Бога, і **Слово** було Бог.

Воно було у Бога з первовіку, Усе повстало через Нього, і ні одно, що сталось не сталося без Нього.

Життя було у Ньому, і це життя (всім) людям стало світ- І світло світить в темноті, [лом, а темнота не поняла Його.

Безперечно, що між рукописами покійного Єпископа повинен знаходитися повний переклад св. Євангелія, а сей здогад має свою основу в тім, що на загальних Зборах Тов. св. Ап. Павла в 1912. р. виділ Товариства подав до відома, що перекладено вже Євангеліс св. Матея і оста-

¹⁾ Переклад о. Дра Яр. Левицького появилася два роки пізніше в р. 1921 з печатні ОО. Васпільян.

гочну редакцію поручено о. Др. Боцянови і Др. В. Щуратові.¹⁾

IV. Бібліографічні огляди.

Богато праці вложив пок. Єпископ в бібліографічні огляди, яких споро помістив, починаючи від 1906. року на сторінках „Ниви“ а опісля й „Богословії“. Огляди ці дуже різнородні що до галузей знання так богословських як і світських наук, так що тимсамим свідчать про велике начитавня і прямо енциклопедичне знання єпископа. Покійний робить рецензії поодиноких книжок, але залюбки робить також огляди книжок певної галузи знання, щоби допомогти читачам „Ниви“ чи „Богословії“ розібратися у повені книжок і винайти для себе що найліпше. Се не критик книжок на замовлення, який хвалить в цілі реклями книжки і накладчика без розбору, — се строгий критик, який вибирає з найліпших книжок найліпші і заохочує до ознакомлення з ними.

Коли приглянемося бібліографічним оглядам пок. Єпископа, мусить ся піднести слідуєчі моменти:

1. Він залюбки реферує про кілька книжок з тої самої ділянки разом, щоби таким рефератом розглянути не лише книжку, яка появилася на книгарських полицях, але дати духовенству і читачам спромогу розглянутись у відносній ділянці знання і довідатись про нові річи, які в тім напрямі появилися. Розгляди ті вяже одною спільною назвою, прим. „Духовні вправи“, „Богословіє біблійне“, „Із церковної штуки“, „Рік культурного життя“ і т. п.

2) Еп. Боцян дає реферати з ріжних ділянок людського знання, не обмежуючись на саму теологію. З теології читаємо рецензії його книжок на проповіді, реколєкції, літургичні твори, біблійне богословіє, аскезу, канонічне право, катихитизми, моральні проблеми, соціяльні квестії і т. д. Із царини світських наук маємо реферати про музейництво, церковну штуку, поезію, археологію.

3) Розглядає книжки писані у ріжних мовах: українській, польській, чеській, латинській, німецькій, французькій і італійській.

¹⁾ „Нива“, 1923. ч. 1.

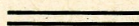
4) Його реферати про книжки свідчать о глибокім знанню, соліднім підготованню, з яким брався до реферованої книжки і бистрій орієнтації та помічуванню добрих і злих сторін обговорюваного твору.

З а к і н ч е н н я .

На закінчення годиться сказати дещо про мову покійного у його письменській спадщині. Покійний Єпископ був великим знавцем так церковно-славянської як і української мови. В українській мові йшов все за найновішими правописними і стилістичними правилами й формами. Як виклад його стилю і мови може служити його переклад Томи Кемпійського, який покійний зладив „у монастиреві ОО. Василян в Підгірцях“. Він сміло творив нові слова, які для непривичного уха видавались може і дивовижними, які однак відповідали духови української мови. Прим.: погрішпа (ст. 377), струменти (ст. 416), духвали на себе (ст. 27), шаноба, всіляково, здночення, душопастир, шшествє, вшествє, Св. Передняк (т. 6. Предтеча) (ст. 492). Покійний творить прегарні демінутіва в душі народньої мови, прим. се речення перекладу Томи Кемпійського: „О правдонько моя, о мов милосердячко, мій Боже, св. Тройце!“, „Ой леле! як малесеньке те, що я роблю!“ (414). Він творить в душі модерних наших письменників зложені прикметники, які дуже прикрашують мову, прим. „тихомирно“, „море непереплавне“ (ст. 225).

Відносно правописи йде пок. Єпископ як найдальше, щоб зблизитися до всеукраїнської правописи і вимови. Відкидав лише запяту по „в“ і „м“, (прим. „пам'ять“, „слав'ять), яка не має ніякого змислу, а якої уперто тримаються придніпрянци.

Совісність, точність та любов до такого скарбу, яким для кожного з нас повинна бути українська мова, заслуговує вповні на сердечну подяку і вдячний спомин про незабутньої пам'яті великого Покійника.

о. Іван Рудович

Еп. Йосиф Боцян як громадянський діяч

[*J. Rudowyc: De brevi conspectu actionis socialis Epri Vocian*]

Покійного єпископа о. Дра Йосифа Боцяна пізнав я 1899. р. як молоденького слухача II. року богословії на львівськiм університетi. З того часу взаємини й листування між нами не переривалися. Був я на його рукоположенню 1904. р., а коли митрополит покликав його на префекта, а опiсля й на ректора львівської Духовної Семинарії, працював я з ним в наших церковно-народних, священничих i добродійних установах, та мав нагоду бачити його хосенну роботу на рiзних дiлянках нашого церковного й народного життя. I саме про сю його громадянську дiяльність хочу оповiсти.

Покійник вийшов з робучого середовища, яке не кидає роботи ніколи. I себе уважав він тільки робітником, громадянином, що має робити всяку роботу, робити для всіх, а часто й за всіх, бо „сором силу в душі своїй мати i на працю її не віддати“. I ся ідеологія вплинула відемно на розвій його таланту й на кінцевий вислід його праці.

До всякої обдуманой й хосенної громадянської роботи радо прикладав робучі руки, а через те відривався від студій над літургікою й історією церкви, до чого мав хист i потрібну підготовку. Своє широке знання розмінював на дрібну роботу у всяких наших установах або на писання на принагідні теми.

Ще не розжився був у Львові як префект Дух. Семинарії, а вже вибрано його до управ кількох церковно-народних, добродійних, а навіть економічних установ. Зачав від Народної Лічниці. Основано її 1903. р. в подяку Богови за се, що митрополит щасливо перебув тяжку й небезпечну недугу. Ініціатор сеї хосенної установи Др Евген Озаркевич i чотири лікарі ординували безплатно, бо товариство є добродійне, має безплатно помагати убогим хорим та давати можливість слухачам медицини практично підготовлятися до майбутньої праці. Священники, члени Ради товариства, подбали о матеріальну безпеку, заосмотрення в потрібні

знаряди та про розбудову Лічниці. Покійний єпископ був чотири роки секретарем, а від 1910. р. головою Ради товариства. Пятнайцять літ працювали ми разом і я був свідком його жертвенної праці й зусиль, вложений на закріплення й вивінування, а відтак на відбудову Лічниці, коли знищено її в часі світової війни. В 1921. р. уступив покійник з Ради, а управу й даліше ведення Лічниці переняли лікарі, що більше зацікавилися її розвитком.

В 1907. р. засновано у Львові товариство св. Рафаїла, як філію віденської централі, котре опікувалося нашими емігрантами, охоронювало їх від всяких втрат та помагало їм знайти відповідний заробіток на чужині. Єпископ належав разом з єпископом о. Никитою Будкою й радн. Титом Реваковичем до його основників, а коли став ректором, дав йому безплатне приміщення в Духовній Семинарії й помагав грошевими жертвами. По виїзді єпископа Будки до Канади головню він заходився коло виготовлювання й видавання брошур й інформаційних летючок для емігрантів, а також займався виданнями інтересної книжечки: „Памятка для руських робітників в Англії, Аргентині, Бразилії, Данії, Канаді, Німеччині, Сполуч. Державах, Франції, Швейцарії і Швеції“, написаної митрополитом А. Шептицьким 1914. р.

Весь 1918. рік, аж до розпаду Австрії, займався він заснованням, організацією й веденням Митрополичого Ратушного Комітету у Львові. Завідував всіми ділами комітету й виконував всю потрібну роботу окремих Виконних Комітетів. Єпископ Др Боцян був його головою і під його проводом налагоджено діловодство комітету й розділено працю між три секції, а саме: фінансово господарську, негайної помочі й опіки над бездомними сиротами та виселенцями.

Призбирані жертви обертав комітет на харчі й одіж для бідного, українського населення в містах, а в першу чергу на докормлювання малих дітей у Львові. Ще більшої помочі потребували виселенці, які тоді вертали з австрійських виселенецьких таборів до Галичини та на своїй батьківщині заставали тільки руїни: спалені та поруйновані будинки, а поля й городи, покопані ровами та позамотувані колючими дротяними засіками, вкривали буряни.

Між виснаженими, голодними чорноробами прокинулися пошестні недуги. Митрополичий Комітет в сполуці з Кравчим Комітетом виселенецьким зорганізував поміч для них. Присилав харчі й одіж, добував від державної централі відбудови краю матеріяли на відбудову будинків, а відтак і сам купував будівельні матеріяли й прямо висилав їх жертвам війни.

На сю роботу витрачував Єпископ багато часу й енергії. Щодня являвся в бюрі Комітету при вул. Бляхарській, особисто полагоджував багато справ, інтервенював у властий

та вихіснював всяку нагоду, щоби добути засоби на допомогу бідному населенню.

В падолисті 1918. р. припинено діяльність Митрополичого Комітету.

Ізза тяжкої грудної недуги уступив Єпископ з уряду ректора Духовної Семинарії та лишився без засобів до життя. Та й тоді не ставився байдуже до важкої недолі емігрантів зі Сходу, придніпрянців, які спасали своє життя на Галицькій Україні. Удержував звязки з ними, а се стверджує переписка визначних придніпрянців з покійником.

Ось виімок з листа кремінецького єпископа Симеона, писаного до него дня 14. грудня 1921. р., в якім так змалювано нужду емігрантських родин: „Діти емігрантів фізично виснажені, заморені, постійно не доідають, не мають школи, всі невзуті, неодягнені, сидять в нетоплених хатах в зимі“. Сам єпископ, крім щирого слова, дуже мало міг їм жертвувати. Та вмів він вишукати засібних, жертвенних громадян, які радо давали матеріяльну поміч своїм безталанним братам.

В добрих зносинах стояв еп. Боцян з тодішнім міністром віросповідань і просвіти професором Іваном Огієнком, що зладив український переклад Служби Божої і інших щоденних богослужень, і що все при своїх перекладних працях користувався радами і вказівками еп. Боцяна, як знатока обряду й української мови.

Свою невсипучу працю і діяльність жертвував передусім церковним та становим священничим товариствам й установам. В замітній новорічній статті: „Новорічний білянс“ (Нива ч. 1 з 1910. р.) зробив він підсумок довголітньої праці нашого духовенства на ділянках: просвітній, економічній і політичній, і радив йому поділитися сею роботою зі світською інтелігенцією й освідомленими міщанами та селянами, а самому більше подбати про свої власні духові й матеріяльні потреби, про станову організацію та про матеріяльне забезпечення своїх родин.

Всім священничим товариствам дав Єпископ безплатний захист у своїй — ректорській — домівці. Духовна Семинарія була тоді осередком всякої культурної й організаційної праці духовенства.

Піднести належить його працю в товаристві св. Ап. Павла, в якім був заступником голови від 1908. р. Саме тоді вело се товариство інтензивну видавничу, організаційну і місійну роботу. З його ініціативи (в 1911. р.) ладила окрема комісія український переклад св. Письма, а він сам як член комісії, переклав (1912. р.) євангеліє на Воскресення Ісуса Христа й страстні євангелія, а разом з Дром Щуратом перевів останню редакцію євангелія св. Матея, та щей піднявся зредагувати до друку переклади всіх книг Нового

Завіту. Видавництво „Illustrierter Führer durch Galizien“ просило 1913. р. Виділ Товариства о розвідку про замітніші українські місцевости в Галичині. Покійник піднявся сеї роботи та шей зладив виказ важніших відпустових місць у львівській архієпархії.

Належав до основників товариства св. Андрея (1908. р.), яке поставило собі за ціль закладання приютів для немічних священників і літників для священничих родин в гірських, кліматичних місцевостях. До світової війни не виконано сього, бо лікарі, члени виділу, заявили проти засновання станового заведення. Покійник не кидав сеї думки, і 1926. р. відбулася в його домі нарада про відновлення товариства та засновання лічничого заведення для недужих священників. Потрібний капітал зобовязалися зложити наші громадяни.

До управи товариства св. Ап. Петра ввійшов Єпископ 1911. р., саме тоді, коли воно не лиш запомогало убогі церкви, але й старалося впливати на духовенство й громади, щоби будували гарні, стилеві церкви. З рамени товариства належав до анкети, зложеної митрополитом Шептицьким, яка спонукала наших талановитих архітектів виготовити зразкові пляни церков, в яких використано головно народні мотиви та надбання нашого церковного мистецтва.

Бажаючи причинитися своїм знанням і трудом до відбудови церков, зруйнованих війною, прийняв 1925. р. вибір на голову сього товариства.

Наші церкви заосмотрювала в добрі, стилеві зняряди й фелони торговельно-промислова кооператива „Достава“, основана в Станиславові 1905. р. Та в 1910. р. треба було перенести центральної кооперативи до Львова, і перевести її реорганізацію і відбудову. Покійник став членом Надзірної Ради, яка вибрала його своїм секретарем. Хоч одночасно був він директором Митрополичого Музею у Львові, і мав там доволі роботи то всеж таки жертвував „Доставі“ чимало часу на кореспонденцію, списування протоколів засідань Ради та на всякі роботи, потрібні до її розбудови. Від 1912. р. був головою Ради, й саме тоді кооператива найбільше поширила свою діяльність. Крім централі у Львові мала вона дві філії: в Станиславові й Перемишлі, та шей підготовлено отворення торговельної експозитури у Вінніпеґу в Канаді. Канадійський єпископ Будка щиро помагав кооперативі в сій хосенній роботі. В 1914. р. справа зовсім назріла; директор Іван Петрушевич виїхав до Канади на управителя експозитури й забрав зі собою більшу скількість церковних риз і всякого товару.

„Доставі“ послужив Єпископ і пером. Написав для неї статтю: „Краса й прикраса Божого дому“, яку друковано частями у „Вістях з Достави“ за роки 1912, 1913 і 1914.

В Земельнім Банку гіпотечнім у Львові ульоквано

багато церковних фундаційних і парохіяльних капіталів. Покійник прийняв 1918. р. вибір на члена Ради банку, надіючися, що вдасться йому врятувати церковне майно від девальюації.

Належав також до „Товариства Катехитів“ у Львові, дав йому приміщення в Духовній Семинарії, піддержував його розвій, все являвся на його Загальних зборах і промовляв на них, як людина освідомлена з новим методом виховання, а кілька разів виголосив інтересні реферати.

Ось сей короткий огляд свідчить проречисто про його щирю працю майже у всіх священничих установах. А мала ся праця й виховну ціль; о. Ректор бажав своїм приміром повчити своїх вихованків — кандидатів духовного стану про те, що свою майбутню душпастирську працю не можуть обмежувати тільки на церкву, але мусять поширити її на всі ділянки церковного й народнього життя.

На церковних святах у львівських і більше загрожених підмійських парохіях виголошував він проповіді, відправляв святочні богослуження та шей брав зі собою питомців, які гарним співом і справною обслугою причинювалися до піднесення величності свята. А дуже радо йшов він з помічу на свята в честь св. Йосафата та для звеличення Унії, якою дорожив і бажав стати апостолом у своїй епархії.

Запрошений на духовну працю хочби й в найдалшу закутину, не відмовляв своїй послуги. А кожду роботу робив він вміло, з апостольською посвятою, й се загнало його передчасно в могилу. Про нього можна сказати словами поета:

Вся сила пішла на роботу;
З обличчя, як сльози, течуть на покоси
Струмочки горячого поту.

Епископ був щирим українським патріотом. Його любов до свого народу й рідної землі спиралися на непохитних скелях: вірі й глибокій релігійности, й тому виявляв він свої почування ділами.

Фізично немічний та мирної вдачі не кидався він у вир політичної боротьби, а за те робив більше йому підхожу й продуктивну письменницьку, культурну й освідомлюючу роботу.

Довший час належав він до Кураторії Національного Музею, а коли 1924. р. гурток наших письменників став видавати часопис „Стара Україна“ й поставив головним завданням сього часопису розбудження історичної й національної свідомости у як найширших українських кругах, еп. Боцян став співробітником „Ст. України“ та помістив у ній статтю: „Крехівський Апостол. Український переклад цілого Апостола й Апокаліпси з XVI в.“.

Часто являвся на наших національних святах, а перед

усім у теперішнє, люте время нашого народу. А звеличував він ті свята не лише торжественними богослуженнями, але й своїми обдуманими, патріотичними промовами.

Кілька разів мав я нагоду бачити й переживати хвили підєму благородних, національних почувань у приявних на тих святах. Відійшов еп. Боцян зпоміж своїх земляків з надією :

Та про мене в них згадка не згине,
Після мене ще довгі години
Моє діло не вмре серед них. —

о. Іван Рудович

Погляд на історію Луцької єпархії¹⁾

[Synopsis historiae dioeceseos Luceoriensis]

I.

Луцька єпархія існувала ще перед татарським нападом в 1240. р.²⁾. Не знаємо точної дати ані засновання міста Луцька, ані єпископства в тім місті. Всеж таки є основи до категоричного твердження, що сю катедру засновано або при кінці дванайцятого або в початках тринадцятого віку.

Володарі Луцька, волинські князі Ярополк Ізяславич († 1080), Давид Святославич та Давид Ігоревич, мешкали у Володимирі³⁾, де здавна було єпископство. І хоч уважали вони Лучан своїми вірними підданими, не старалися о засновання єпископства в Луцьку, бо се спричинилоби було спротив і негодовання володимирського єпископа.

В 1154. р. заняв Луцьку землю Мстислав Ізяславич († 1170)⁴⁾, правнук Володимира Мономаха, а по нім князювали в Луцьку: його брат Ярослав († 1180) і Ярославові сини Інґвар і Мстислав Німий. Мономаховичі дбали про розвій свого князівства й про розбудову свого престольного города⁵⁾. В Луцьку збудували кілька церков в честь Богоро-

¹⁾ Ся розвідка написана 1924. р. для збірника, який ладився видаги покійний єпископ о. Др. Йосиф Боцян саме тоді, як проф. Др. Станислав Грабський підготовляв в Римі касату католицької луцької єпархії.

²⁾ Луцька єпархія обіймала ось ті важніші города: Луцьк, Остріг, Дермань, Заславль, Кременець.

³⁾ М. Грушевський. Історія України-Руси. Т. II. Львів, 1899, ст. 56, 57.

⁴⁾ Ibid. стор. 128—129, 144.

⁵⁾ Ibid. стор. 147.

диці й святих Димитрія й Теодора, та заснували кілька монастирів, а між ними й славний Жидичинський монастир¹⁾.

Подбали вони й про заснування єпископства у своїй столиці, бо єпископ був не лише церковним достойником, але й княжим дорадником в державних справах та оборонцем церковної а часто й політичної самостійности даної області.

Луцька єпархія належала по своїм заснуванню до Київської митрополії. Та в 1303. р. прилучив її царгородський патріарх Атаназій до новозаснованої митрополії галицької²⁾.

В збережених досі історичних памятниках згадується про луцьке єпископство перший раз 1288. р. Імен найдавніших єпископів не знаємо і аж під 1326. роком згадується у Степенній книзі (Т. I. стор 419) про луцького владика Теодозія, який був у Москві на похороні митрополита Петра знад Рати³⁾.

В Луцьку князував тоді Любарт Гедиминович. Його дружиною була луцька княжна Буша, одинока донька волинського князя Володимира, що вмер 1324. р.⁴⁾

Унаслідивши по нім цілу Волинь, поселився Любарт в Луцьку, збудував тут кам'яний замок, а коло нього катедральний храм св. Івана Богослова й єпископську палату. Його син Теодор також жив головно в Луцьку.

Тоді були луцькими єпископами Теодор⁵⁾, про котрого згадується в памятниках під 1338. р., та його наслідник Евфимій.

Польський король Казимир Великий заняв Галицьку Русь 1349. р. після смерти князя Юрія-Болеслава. Бажав він як найміцніше звязати надбані землі з Польщею й тому висєднав в Царгороді 1371. р. віднову скасованої галицької митрополії. Патріарх Фільотей поставив митрополитом галицького єпископа Антонія та прилучив до його митрополії єпархії: перемиську, холмську, володимирську й турівську⁶⁾.

1) Луцкая Ставропигія й короткая історія русско-уніятской церкви. Львовъ, 1892. Витяг з більшої праці Н. В. Реутського з часопису „Кієвлянинъ“ за май 1892. р.

2) G. Parthey. Hieroclis synecdemus et notitiae graecae episcopatum... Berolini, 1866. стор. 231; nota 81.; Н. Gelzer: Beiträge zur russischen Kirchengeschichte aus griechischen Quellen. Стор. 253.

3) Н. Карамзинъ. Історія російского Государства. Т. IV. С. Петербургъ 1842. нота 283.

4) Луцкая Ставроп... ст. 5. М. Грушевський. Історія... Т. III. ст. 350—352.

5) Dr. J. Pelesz. Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom. II. В. Wien, 1880. стор. 67. нота 80.

6) И. Шараневичъ. Історія Галицко-володимирской Руси. Львовъ 1876. стор. 124—125.; Acta patriarchatus Constantinopolitani. Vindobonae. Т. I. стор. 578—580.

Луцьку епархію лишив патріарх при Кієво-московській митрополії.

Розпад нашої Церкви тим не спинився. На рішуче жадання литовських князів поставив патріарх Фільотей 1376. р. ще третього митрополита для Литви й Малої Русі, Сербина, Кипріяна¹⁾.

Меткий Сербин старався загарбати щей галицьку митрополію. Луцький єпископ Йона помагав йому, надіючися, що митрополит всеї Русі не лиш збереже єдність всеї нашої церкви, але й улекшить звязки між українськими землями, розпайованими трьома державами.

В 1389. р. поїхали оба до Царгороду, а відти вернув Кипріян з патріаршим благословенням на митрополита „всеї Русі“.

Недовго після того (між 1389. а 1391. р.) помер митрополит Антоній, а Кипріян хотів обняти управу опорожненої галицької митрополії. Але король Володислав Ягайло вже мав свого кандидата на митрополита, а саме наслідника Йони, луцького єпископа Івана Саву, котрий добре заплатив йому за номінаційну грамоту.

З тою грамотою й поручаючим письмом короля поїхав він 1393. р. до Царгороду по благословення на галицького митрополита. Довідався про се митрополит Кипріян. Негайно вислав послів до патріарха з письмом, в яким так змалював свого суперника, що патріарх викляв номіната та щей візав його на суд перед патріарший синод. Іван не ждав ані суду ані благословення й втік з Царгороду до Луцька. Патріарх вислав письма до короля й Кипріяна та велів прогнати його з Луцька й не допустити до Галича²⁾. Митрополит відсудив Івана від єпископства, а до Луцька рукоположив нового єпископа Теодора. Сей удержував дружні взаємини з Кипріяном і 1397. р. був з ним у Москві.

Ягайло не послухав ані патріарха ані митрополита й піддержував свого кандидата, який зобов'язався дати „своєму милому Государю Королю двістѣ гривень Рускихъ, а тритцять коній безъ хитрости“³⁾.

Іван управляв тільки галицькою епархією аж до 1401. р., а до Луцька не вертав і не займав тамошнього єпископа Теодора. Але Кипріян хотів конче позбутися його й з Галича. В 1397. р. нав'язав він переговори з Ягайлом і з князем Витовтом в справі унії з римською Церквою. Зате узнав його король галицьким митрополитом та видав йому єпископа Івана 1401. р. Кипріян заслав його до Москви

1) О. И. Рудовичъ. Исторія галицко-львівскої епархіи. Жовква, 1902. стор. 18—20.

2) Acta patriar. стор. 180.

3) Описаніє Кієво-софійського собора. Кієвъ 1825. ст. 38 і 39. № 8.

й велів замкнути там у монастирі. Так став він митрополитом всеї Русі й Литви¹). Про дальшу судьбу Івана не маємо певних вісток; на Русь вернув він мабуть аж по смерті Кипріяна 1407. р., бо „Никонівська літопись“ подає між учасниками собора в Новгородку (1414. р.) також Івана, єпископа Галича.

Наслідник Теодора, єпископ Денис весь час боронив автономії литовсько-руської митрополії та помагав Витовтови позбутися київо-московського митрополита Фотія, накиненого їм царгородським патріярхом Матієм. Фотій не дбав про київську митрополію й українсько-литовські єпархії, тільки збирав великі данини від єпископів й духовенства, забрав з Київа багато дорогоцінних церковних предметів та вислав їх до Москви. А бажав він приднати собі єпископа Дениса, й тому приїхав 1412. р. до Луцька на візитацію єпархії і висвятив тут єпископа для Турова²).

Але Денис ішов солідарно з єпископами й кн. Витовтом, в 1414. р. явився на синоді в Новгородку і підписав зажалення на митрополита Фотія, а відтак на соборі в Новгородку 1416. р. рукополагав разом з русько-литовськими єпископами митрополита Григорія Цамвлака. Його підпис є й на синодальнім письмі, в яким зясував наш єпископат причини усунення Фотія й руколоження нового митрополита³).

Про слідуячого єпископа Евтимія є тільки згадка в каталогах луцьких владик, а зате його наслідник Олексій був визначною людиною, близькою князеві Витовтови. В січні 1429. року відбувся зїзд християнських монархів в Луцьку. Витовт і Ягайло запросили на нього цісаря Жигмонта, великого князя московського й данського короля. На порядку деннім стояли справа пруська й гуситська та оборона східної й середньої Європи від турецької небезпеки. Літописець Длугош відмічує, що єпископ Олексій почитав цісаря гарною промовою. Разом з русько-литовськими панами заохочував він Витовта коронуватися на литовсько-руського князя, та проголосити повну самостійність свого князівства⁴).

Менше помітним був його наслідник Мартиніян, котрий часто перебував в Острозі, там мав другу катедру й тому слідуячі по нім єпископи називалися луцько-остріжськими.

Перший з черги був: Никифор, що вмер 1490. р., опісля Йона (1491—1495), а відтак Кирило (1495—1526).

1) E. Likowski. *Historia unii Kościoła ruskiego*. Poznań, 1875, стр. 33.

2) Dr. Pelesz, о. с. I. В. ст. 358.

3) *Ibid.* ст. 359—365.

4) М. Грушевський. о. с. Т. IV. ст. 134—138; Dr. Pelesz. о. с. II. В. ст. 67.

Сей був на провінціо­наль­нім соборі у Вильні 1509. р., скли­канім митрополитом Йосифом Солтаном. Винесені там ухвали мали на меті у першу чергу д­вигнути карність і мораль­ність клира, та спинити вміщування князів і світських панів у церковні діла. Православні уважали сі ухвали латинською інтригою та підготовкою унії, до якої склонювався митрополит і його приклонники-єпископи¹⁾.

Коротко сиділи на луцькім владичім престолі та не лишили видних слідів своєї діяльності його наслідники: Пафнутій (1526—1528), Макарій, що 1728. р. перенісся до Луцька з Турова, Арсеній, Теодозій Гулевич (1540—1548), Юрій Фальчевський (1549), Арсеній (1550 до 1558), Йосиф-Йоасаф (1558—1565), Марко Журавецький, гербу Корсак до 1567. р. та Йосиф (1567—1571). Не так архи­па­стирською діяльністю, як головно запопадливою дбайливістю про матеріяльне забезпечення своєї рідні, довгими процесами та численними „заїздами“ прославився Іван-Йона Яцкович Борзобогатий Красенський (1571 до 1585)²⁾.

II

Луцькі єпископи католики

В 1585. р. перенісся єпископ з Турова Кирило Терлецький на владичій престол в Луцьку. Меткий та жертвенний єпископ був попри єпископа Іпатія Потія головним подвижником унії. Оба владики поїхали 1595. р. до Риму, тут прилюдно зложили католицьку віроісповідь в прияві папи Климентія VIII, колеґії кардиналів і численного духовенства, та в імени митрополита й цілого нашого єпископату за­присягли унію з католицькою Церквою (23. грудня 1595. р.).

По Берестейськім Соборі працював він тільки в своїй просторій єпархії для поширення унії, часто хорував і вмер коло 1607. року. Православні полемісти тіпились його недугою й скорою смертю. Слідував по нім Евтахій Малинський, владика зовсім не здібний до кермування єпархією в часах великої реліґійної боротьби (1607—1620³⁾).

Та в 1620. р. став луцьким єпископом Єремія Почапівський (1620—1637). Саме того року відновив врусалимський патріарх Теофан українську православну єпархію, а на луцького єпископа висвятив Ісаака Борисковича. Важко прийшлося Почапівському удержатися на своїй катедрі, та

¹⁾ Dr. Pelesz... I. B, стор. 491—493.

²⁾ *ibid.* стор. 500—501.

³⁾ И. Чистовичъ. Очеркъ исторіи западно-русской церкви. Ч. II. С.-Петербургъ 1884. стор. 284.

боронив він унії тринадцять літ. Колиж король Володислав IV. в 1633. р. признав луцьку єпархію православним, мусів він віддати свою катедру й єпископські добра Борисковичеви, а сам осів в жидичинському монастирі, де й умер 1637. р., мабуть строний православними¹⁾.

Але унія не думали резигнувати з єпархії, яка мала 5000 парохій. Митрополит Рафаїл Корсак рукоположив на луцького єпископа Никифора Лоського 1637. р. і йому вдалося уратувати для унії більше як 100 парохій²⁾. Вмер він 1657. р. саме тоді, як митрополія була необсаджена. Перемиський єпископ Прокіп Хмільовський обняв адміністрацію сеї єпархії і управляв нею до 1662. р.³⁾. Відтак самі митрополити: Колєнда, Жоховський і Заленський завідували уніятськими парохіями в сій єпархії аж до 1702. р. Правда, в 1693. р. рукоположив митрополит Жоховський жидичинського архимандрита Гедєона Войну Оранського на єпископа в Луцьку, але сеї, не маючи ані катедри ані засобів на удержання, таки того самого року обняв опорожене єпископство в Холмі.

У почині XVIII. ст. вся єпархія вертає до католицької церкви. Єпископ Дєнис Жабоклицький прийняв унію 1701. р.⁴⁾. Проти нього піднялася вся православна шляхта та ставропигійське луцьке Хресто-воздвиженське Братство. Ворогів єпископа піддержувало російське військо, яке заняло тоді всю Литву й більшу часть Польщі.

Жабоклицького увязнено 1709. р.; цар Петро I. заслав його в Росію й казав замкнути в Соловецькїм монастирі над Білим морем. Мимо прохань папи Климентія XI, короля Августа, сойму й сенаторів цар не звільнив його; вмер він царським вязнем 1715. р.

Король Август II. заіменував адміністратором опороженої єпархії уніята, Василянина Кирила Шумлянського. Цар і православні братчики намовили його 1711. р. їхати до Київа й прийняти там рукоположення на православного єпископа. Колиж він вернув до Луцька, король наказав йому виконувати архиєпископську власть, а вірним заборонив узнавати його своїм єпископом. Свого універсалу не відкликав Август мимо протесту царя⁵⁾.

1) Narasiewicz Michael, Annales Ecclesiae Ruthenae, Leopoli, 1862. стор. 317.

2) Dr. Pelesz... II. В. стор. 327.

3) А. Добрянскій. Історія єпископовъ єпархій Перемьшльскої, Самборскої и Саноцкої. Львовъ, 1893. ст. 44, 45. Narasiewicz. о. с. ст. 332.

4) И. Чистовичъ. о. с. стор. 288—292; X. E. Likowski: Dzieje kościoła unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX. w. Poznań. 1880. стор. 21, 22.

5) И. Чистовичъ о. с. стор. 292; Likowski, Dzieje kościoła... w XVIII i XIX w. стор. 26, 27.

Шумлянський мусів виїхати до Києва, а цар дав йому єпископство в Переяславі. Адміністратором єпархії став 1713. р. Йосиф граф Виговський. Митрополит Винницький рукоположив його на титулярного єпископа мстиславського, а перед рукоположенням відобрав від нього присягу, що, як адміністратор, не подарує ані не продасть нічого з маєтку, що належить до луцької і остріжської єпархії.

З кінцем 1715. р. прийшла вістка з Москви про смерть Жабокрицького, Виговського заіменовано тоді луцьким владикою (1716—1730)¹⁾. В 1720. р. був він на Замойським Соборі, сам придержувався соборових ухвал та вимагав від духовенства їх виконання. Унію так розбудував і закріпив у своїй єпархії, що прийняло її й згадуване луцьке Хрестовоздвиженське Братство²⁾.

Ревними уніятами й запопадливими єпископами були його наслідники: Теодозій Рудницький Любинецький (1731—1751), Сильвестер Рудницький Любинецький (1752—1777) і Кипріян Стецький (1778 до 1786). По його смерті видвигнуто 1786. р. на опорожнений єпископський престол старого латинського прелата Михайла Стадницького. Але він був нездібний до керування єпархією, й тому назначено йому суфрагана: Стефана Левинського, який управляв єпархією від 1786 до 1795. р.

При поділі Польщі заняла Австрія часть сеї єпархії, а саме деканати: буський, олеський, залозецький, підкам'янецький, брідський і збаражський³⁾. Відпали вони від луцької єпархії, а прилучено їх до львівської.

Цариця Катерина II. скасувала луцьку єпархію 1795. р. Єпископови Левинському визначила 3000 рублів платні та веліла виїхати з єпархії і поселитися в монастирі.

III

Перша віднова католицької єпархії луцької

Скасовану єпархію відновив папа Пій VI. 1798. р. булею „*Maximis undique pressis*“ та прилучив до неї парохії в губерніях: волинській і подільській та в українським воєвідстві. Левинський вернув на свій престіл і осів в почаївським монастирі, бо єпископська палата в Луцьку згоріла в часі воєнної завірюхи⁴⁾.

Його наслідником став світський священик Григорій Коханович (1808—1814). Цар Олександр I. велів в 1809. р.

¹⁾ Чистовичъ о. с. стор. 409.

²⁾ Луцкая Ставропигія... стор. 18 і 19.

³⁾ Dr. Pelesz. о с. II. В. стор. 713.

⁴⁾ *ibid.* стор. 592.

перевести нове розмежування уніятських єпархій і тоді прилучено до луцької єпархії всі уніятські парохії на Україні, Волині й Поділлію. Коханович став того самого (1809) року виленським митрополитом, але задержав управу луцької єпархії¹).

Після його смерті 1814. р. три роки завідував осиротілою єпархією берестейський єпископ Йосафат Булгак, а в 1817. р. став луцьким єпископом Яків Мартусевич (1817—1823). На суфрагана призначено йому Кирила Сиротинського, титулярного єпископа пинського. Колиж Мартусевич став 1823. р. полоцьким архієпископом, Сиритинський був луцьким єпископом до 1828. р.

Внаслідок заходів Йосифа Семашка, асесора уніятської колегії в Петербурзі, та урядовців міністерства освіти й віроісповідань: Карташевського і Блудова перевів цар Миколай I. указом з дня 28. квітня 1828. р. редуцію чотирьох уніятських єпархій в Росії і утворив з них тільки дві єпархії, а саме білоруську й литовську. Луцьку єпархію розпайовано; полудневу часть прилучено до білоруської, а північну до литовської єпархії.

Єпископа Сиротинського перенесено до Петербурга на члена уніятської колегії²).

Семашко осягнув намічену ціль і знищив унію на Білій Русі, Литві й на українських землях. В 1839. р. прийняли православні єпископи: Семашко, Василь Лужинський і Антін Зубко та заманили до апостазії більшу часть підчиненого їм духовенства. Тоді то приневолено до апостазії й всі парохії луцької єпархії³).

IV

Друга віднова католицької єпархії луцької

Царське правительство і російські націоналістичні кола все ставилися ворожо до розбудови й скріплення нашої церкви, до національного освідомлення наших мас народніх та взагалі до всякої релігійної, просвітної й культурної праці Українців в межах Австрії. Коли у почині світової війни 1914. р. російські війська заняли східну Галичину й Буковину, рішено знищити всі українські просвітні, політичні, культурні й економічні установи, а в першу чергу розбити церкву.

Розпочалася нагінка на наших владик і українське, католицьке духовенство. Першою жертвою впав митрополит Андрій Шептицький. Його інтерновано 19. вересня 1914. р.

¹) Dr. Pelesz. o. c. стор. 796.

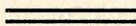
²) Likowski, o. c. стор. 277—292.

³) *ibid.* стор. 321—337.

і вивезено до Росії. З ним поїхав і ректор львівської Духовної Семинарії о. Др. Йосиф Боцян.

Митрополит ще у Львові обдумав спосіб рятування уніятської єпархії, а через те й унії. Мав він спеціальні повновласти від св. Ап. Престола, управляв частиною луцької єпархії і був галицьким митрополитом. А луцько-остріжська єпархія належала до галицької митрополії більшу половину XIV століття.

Спираючися на тих управненьях, митрополит відновив луцько-остріжську єпархію й дня 22. (9. ст. ст.) вересня рукоположив для неї єпископа о. Др. Боцяна. Рукоположення довершив потайки в Києві, в готелі Контіненталь.

о. Др. Андрій Іщак

Уніонні і автокефальні змагання на українських землях від Данила до Ізидора

[*Dr. Andreas Iščak — De conatibus unionis ecclesiasticae nec non de autocephaliae aspirationibus in Ucrainae terris a rege Daniele usque ad tempora Metropolitae Isidori*]

(Докінчення)

Думав Prochaska¹⁾, що Витовт сими словами давав своїм підданам цілковиту свободу належати під послух Дамвлака, або не визнавати його. Однак булаби се за далеко йдуча релігійна толеранція, яка противорічилаби всім його змаганням до релігійної незалежності від московського митрополита. Для того слушно поправляють сей погляд Прохаски А. Lewicki і Fijałek, однак інтерпретацію останнього можна назвати нужденною, щоби ужити слів самого Фіялка (*nędzne elukubracuje*)²⁾, бо беручи за підставу латинський не оригінальний текст, толкує він слова: „*si quis autem nolet, agat ut placet*“ не, як є в оригіналі: а хто не хоче, тому своя воля, але що *placet* означає: але як *jest ustanowiono*, як *wskazuje wola jego t. j. księcia i obowiązujących na Litwie praw od unii horodelskiej, a względnie jeszcze od r. 1387, aby się wyznawcy ruskiej wiary nawrócili do posłuszeństwa i obrządku kościoła rzymskiego.*³⁾ Оскільки таке толкування Фіялка дає клясичний примір ігноровання оригінального тексту, о стільки більше переконуючі є слова

¹⁾ Przegląd pow. Kraków 1896, Dążenia do Unii cerkiewnej za Jagielly. 342.

²⁾ *ibid.* 54 nota 1.

³⁾ Kw. h. 1897. 53.

А. Левицкого: *Zdaniem naszym tu Witold odzywa się nie do swoich poddanych ale do tamtej moskiewskiej części metropolii i tamtym, nie swoim pozostawia do woli, czy chcą uznawać ustanowionego przez siebie metropolitę, a więc pozostawać w jedności, czy nie, a więc się oddzielić.*¹⁾ Думаю, що лиш так можна толкувати слова Витовта, який вважав свого митрополита як правного київського, отже і цілої Русі. Впрочім сам латинський текст має отсю суппозицію, що Витовт відзивається до всіх православних не лиш своїй держави (*Notificamus vobis omnibus Russis!*).

Наконець єпископи собору вимовили послух Фотієви, як митрополитови симоніятському, що зазначили в окремім письмі до нього, де називають сей дефект митрополита гідним не то його зложення, але й екскомуніки.²⁾

На сім місці не можемо надивуватися сій скрайній партійности, з якою тверезий зрештою Голубинський говорить про Цамвлака. Після нього, як ми вже згадали, цілий вибір Цамвлака був актом інтриги і особистої пімсти Витовта на Фотієви, а яко доказ вистарчав йому двократне обробання Фотія на приказ Витовта у Києві, другий раз в Смоленську. Ми однак після засади *retorqueo argumentum* завважимо, що також Дмитро Донський ограбив був Кипріяна, коли сей появився 1379. р. в Москві з претенсіями до престола по смерти Олексія. Те саме вчинив був Ольгерд з Олексієм, коли сей в р. 1368 приїхав до Києва проти його волі. Так само міг ограбити Фотія Витовт, коли він, зложений з гідности, явився в його землях. Сеж був — на жаль — пануючий звичай. Але знаємо, що перший раз не ограбив Витовт Фотія, лиш відобрав йому дорогоценности, які сей забрав з Києва, щоби їх завести до Царгорода, або як інші кажуть, відібрав йому посілости київської митрополії. Другий раз ограблено Фотія в Смоленську з гроший, які там призбирав і лишив. Сталося се в часі його неприсутности, коли він виїхав до Городна на послухання і без

¹⁾ Кв. h. 1897, 330—31.

²⁾ Русс. И. Б. VI 310: увѣрени быхомъ о нѣкоторой вещи, яке не токмо есть не по правиломъ, но и подъ изверженіемъ и подъ проклятіемъ. Латинський переклад у Кульчинського op. c. Appendix st. 85: *agnovimus quoddam crimen tuum, quod meretur non iam depositionem sed et excommunicationem.*

приказу князя. Дальше крайню сторонничим в Голубинський, коли глузує собі з грамоти, в котрій нарікають єпископи на рабування церков, продажність царгородського царя і покликуються на звичай і право ставити собі самим митрополита. В тім глузуванню посувається Голубинський так далеко, що каже: Представля імператора єдинственнымъ виновникомъ того, что Витовту отказано было въ особомъ митрополитѣ, єпископи конечно хорошо сознавали, что лгутъ.¹⁾ А найсмійніше се, що блуд симонії, який єпископи в окремії грамоті закидують Фотієви і відмовляють йому на тій підставі послуху, вважає рос. історик церкви за якийсь „срамнѣйший грѣхъ“, в яким дозволили собі єпископи публично обвинити митрополита.²⁾ Сей „срамнѣйший грѣхъ“ се нічого иншого, як симонія, якої документ не називає по імені, бо не хоче прибільшувати Фотієви сорому, лиш називає її „нѣкоторая вещь, которая не только не по правиламъ, но подвергаетъ виновного изверженію и проклятію“. Дивно, що таке фатальне непорозуміння приключилося навіть Голубинському. Інші історики³⁾ бодай не зраджуються з тим, що не розуміють значіння сего висказу сучасників про Фотія.

Так отже доканоно 15. падолиста 1415. р. акт великого значіння в історії церкви, бо винесено і посвячено соборно без участі і проти волі Царгорода Цамвлака на митрополита — практика нечувана від Ізяслава.

Безсильний в своїй злості Фотій кидався на всі боки. Представляв справу в Царгороді, де домагався зложення і викляття Цамвлака, сам скликав собор, на котрім проголосив його виклятим і відлученим, писав окружні письма, адресовані: „Къ єпископамъ и къ всякому священническому и иноческому чину и къ благочестивымъ князьямъ и властелямъ и къ всѣмъ христоименитымъ Господнымъ людемъ“,⁴⁾ де дає повну волю своїм почуванням і називає всіх своїх противників „гнусними, скверними, смрадними, окаянними, несвященними, несмысленными, безбожними,

¹⁾ ор. с. II, 1. 379.

²⁾ ор. с. II, 1. 381.

³⁾ Пр. Макарій, Ист. Русс. Церкви, IV. 91—5.

⁴⁾ Русс. Ист. Б. VI. 315.

помраченниками, волками а не пастирями, богоненавистними¹⁾, рабами чреву а не єпископами, предтечами антихриста і т. д.“²⁾ Але все на дармо. Щойно по смерті Цамвлака, яка наступила з кінцем 1419. р. по повороті з Констанції, зумів Фотій знов помиритися з Витовтом, головню тому, що унія як акт передчасний не була довершена формально, бо собор її відложив на неозначений час. Впрочім і сам Витовт мусів бути склонним до уступок Фотієви, бо — правду кажучи — через свій нахил до унії напятав собі лишень лиха зі сторони Ордену Пскова і Москви. А сталось се ось як: Собор віддав, як відомо, Витовтови протекторат над інфлянтським єпископатома, який був непоковний Псковичама. Коли по однім наїзді дорпатський єпископ Теодорик віднісся до Витовта як до свого протектора о поміч, Псковичі з боязни перед пімстою Витовта післали послів до Москви з просьбою, щоби Василь Димитрієвич боронив своєї вітчизни, внаслідок чого загрозив в. князь своєму тестеви походом на Литву. Рівночасно забезпечилися Псковичі перед пімстою Витовта ще з другого боку, заключаючи 10-літній союз з лядмайстром інфлянтського Ордену Ляндом v. Spannheim проти Литви. До сего союзу втягнуто також єпископа дорпатського, якого брав Орден в оборону, наколиби Псковичі без причини напали на нього. Псковичі і Орден знову обіцяли не давати Витовтови помічі, наколиби сей комунебудь з них виповів війну. Так отже забезпечили собі Псковичі неутральність католицького Ордену проти Литви, на котру накликували православного царя на випадок зачіпки.³⁾ В той спосіб усунув лядмайстер некорисний для себе протекторат Литви над Інфлянтама, а звернув силу напору Литви в напрямі Москви. Се забезпечувало його перед спільною литовсько-московською акцією, яка в разі унії могла звернутися проти Ордену за вплив

¹⁾ *ibid.* ст. 325—6 et passim.

²⁾ Голубинський ор. с. 381. Писав Фотій посланія в Київ, Псков і на Литву, в котрих називав Цамвлака „мятежникомъ отъ неправеднаго сборуща, незаконно поставленнымъ“, що єще перед тим був в Царгороді суспендований і виклятий і т. д., а від мятежників, що прийшлиби на Литву жити, казав утікати як від зарази. Макарій, *Ист. Р. Церк.* 97—8.

³⁾ Prochaska — *Dążenia do Unii. Przegląd pow. Kraków* 1896, t. 51, ст. 42—45.

на Інфлянти. Се було непотрібне Витовтови напруження, яке виступило на зверх внаслідок уніонних змагань Литви і Польщі. Дальше бунт Жмудинів, підсичений Орденом, а викликаний завеликою ревністю в їх навертанню зі сторони Ягайла, який мусів здавити Витовт, опісля повстання Свидригайла 1418. р., який втік з вязниці і підняв Волинь і Поділля, врешті зірвання зносин молдавського господаря Александра, який відіслав Витовтови його сестру Ринґату і татарські напади Едити 1417. р., які скінчилися спаленням Київва, все те були причини, що не дали спромоги занятися ділом унії і що вона не була доведена щасливо до кінця, хоч була сміло піднята і енерґічно поперта.

Так отже поява Григорія Цамвлака з поч. р. 1418 на соборі в Констанції була лиш слабою перипетією подій, які сталися на соборі в Новгородку, перипетією, по котрій наступив поворотний акт обнови православя.

На собор до Констанції прибув Цамвлак 19. лютого 1418. р. недовго перед його кінцем (22. IV). В своїм товаристві мав він князів і боярів українських, волоських і татарських, а понадто 9 василіян Чина Св.В.В., разом приблизно 300 осіб. Сам цісар Жигмонт виїхав на привитання сего ріжнобарвного посольства і впровадив його з почетом до міста, в котрім ходили ріжнородні поголоски, що митроп. Цамвлак має під собою 50 владик і стільки катедральних церков. На 25. лютого визначено урочиште послухання після порядку, списаного кардиналом Філястре. На престолі засів Мартин V, а тоді ввійшов до салі митрополит, впроваджений гнізненським архієпископом Николею Тромба, єпископом полоцьким і 6 своїми монахами. Митрополит прикляк три рази перед папою і став перед ним на місці, призначенім для куріяльних адвокатів. Опісля перечитав магістер богословія Маврикій з Праги в латинським толкуванню бесіду Цамвлака, котрої змістом було предложення унії.¹⁾

Бесіда Цамвлака визначалася простою і духом набожности, як також горячим бажанням Унії. Митрополит, складаючи на вступі желання папі Мартинови V з приводу

¹⁾ Prochaska — Dażenia do Unii. Przegląd pow. 1896, t. 51, str. 46—8. Finke, Forschung. u. Quell. z. Gesch. d. Konstanz. Konz. Paderborn 1889. 238.

вступлення на престол, заявив, що й на землях українських під володінням Ягайла настала була радість з причини його вступлення на престол, бо єдність церкви в одній видимій голові знов повернула. „Від давна бажаючи тої св. Єдності¹⁾ — говорив дальше Цамвлак — удався я до мого пана короля Польщі і брата його Витовта, найпобожніших синів Вашої Святости і довгі з ними мав наради. Вони то своєю побожністю і великою вірою склонили мене, щоб не лиш я сам забажав тої св. єдности з церквою римською і тої св. Віри, але щоби я всіми силами і чуйністю старався в вівцях, поручених моїй пастві, збудити се бажання проповідями і напимненням. А коли я серед руських народів стрінув много прихильників унії, удався я до згаданих найяснійших князів з просьбою, щоби мені дозволили удатися до стіп Вашої святости тому головно, щоб скріпившись разом з іншими вірними тим св. спокоєм церкви усильно просив Вашу святість, в особі котрої церква осягнула при Божій помочі зєдинення: „Зволи, Ваша святости, доложити старань в ціли доконання єдности східної Церкви з римською. Прецінь і перед предложенням моєї благаючої просьби посвячувала Ваша Святість много трудів, щоб навернути сі сторони, хоч ум Ваш був зайнятий ріжними важними справами що до реформи Церкви. І як Спаситель світа сего своєю найсвятійшою наукою злучив в одно найниже з найвисшим, бо людську природу з божою, так само зволи зробити, Найсв. Отче, злучуючи наш наряд зі св. римською церквою і нехай уже раз повернуть ті два славні народи (Укр. і Волохи) до давної ласки і любови, від якої відпали з причини довголітної схизми.“²⁾ Дальше вказує Цамвлак на се, що византійський монарх

1) Cum itaque ego, Beatissime Pater, dudum hanc sanctam unionem desiderarem, adii christianissimum dominum meum regem Poloniae et dominum ducem Vytoldum fratrem suum, devotissimos principes sacrorum pedum tuorum, apud quos contigit me eo tempore reperiri et ut plurimum conversari, quorum devotione... motus sum..., ut non solum ego ad hanc sanctam fidem Ecclesiae summa exarserim aviditate, sed etiam... elaboravimus alios, quoscumque potui ad hanc sanctam voluntatem inducere praedicando et ammonendo in ydeomate illo Ruthenico, ex quibus populis, sanctissime pater, multos repperi huius sanctae voluntatis, qui cupiunt hanc sanctam unionem Ecclesiae. Finke, op. c. 239.

2) Переклад за Прохаскою. Prochaska — Daž. P. pow. 1896, t. 51, 48.

і патріарх, а з ними много східних народів бажає унії, як се зрештою заявив перед собором посол цісаря Мануїла, а що важнійше король Ягайло і Витовт, що панують над численними народами східної церкви, дбаючи про зріст віри, посвятили много трудів і старань, щоби незєдинені народи повернули на лоно церкви. Вкінці пропонує Цамвлак від своїх королів, щоби довершено унію на дорозі справедливій і чесній, а саме на загальнім соборі, де би вибрані з обох сторін мужі рішили в справах віри, і вказуючи на примір св. Ап. Петра і Павла, перших просвітителів християнства, просить папу не зволікати зі справою такої ваги, але безпроволочно вислати в ті сторони відповідних мужів, які би приміром свого життя се діло довершили.

На промову Цамвлака відповів папа бажанням успіху для старань об унію і обіцяв від себе застановитися над способами її довершення і назначити в сій справі реченець.¹⁾ Послухання закінчилося відчитанням письм, висланих в справі унії від Ягайла і Витовта, потім допущено митрополита і його товаришів до уцілювання рук, ніг і лица св. Отця.

З бесіди Цамвлака віс прочуття відмови. А саме видно се там, де митрополит по просьбі о прилучення до послуху римській церкві додає, що і перед тим справа унії була актуальна на соборі, лиш мусіла уступити перед важнішою справою реформи церкви, дальше при кінці, де Цамвлак просить, щоб не відволікати справи, неначе би прочував, що так станеться. З промови видно, що головними ініціаторами унії на лит.-укр. землях були Ягайло і Витовт. І хоч більше як певне, що вони ділали з політичних мотивів,²⁾ всеж таки і се певне, що зуміли для своєї справи приєднати много сторонників між боярами і князями, як

¹⁾ Finke op. c. не подає тексту відповіді, лиш загально повтарає за рукописом: *Post illam cedulam lectam dominus papa respondit gratulans intencioni illius et quod ad illum actum perficiendum et modum faciendi deliberaret et diem assignaret.*

²⁾ Майже всі годяться на висказ Прохаски: *Idea unii cerkiewnej wурлуwała z politycznego związku Polski z Litwą i Rusią w r. 1386 (Dąb. 63), а Гіжалек твердить, що перед сим роком унії політичної не було чутки про релігійну унію, отже terminus a quo є 1386. Kw. h. 1897, 45.*

також старалися впливати на Цамвлака, щоби як митрополит дорогою невтомної проповіді популяризував гадку унії між іншими верствами суспільности. Самого Цамвлака мусіли склонити до своєї ідеї Ягайло і Витовт ще перед собором в Новгородку. Не в се просто сказане в промові Цамвлака, однак так, а не инакше, можна з промови вносити. Бо немислиме навіть, щоби кандидатуру Цамвлака попірали Ягайло і Витовт, не маючи певности що до його прихильности до унії. Може навіть, — як догадується Фіялек,¹⁾ — уже Кипріян вказав на Теодозія полоцького і на свого братанка Григ. Цамвлака, якого взивав до себе, як людей відповідних до переведення унії, тому що вони були переняті тою самою, що й він ідеєю. Вкінці ніхто інший лиш Ягайло, вказав Цамвлакови дорогу на собор до Констанції, де унія мала статися актом формально доконаним.

Длячого не прийшло до формального заключення унії? Відповідь на се питання можемо вчитати між стрічками промови Цамвлака. Мабуть через неприсутність Греків, які зпочатку заявляли готовість до унії і просили о се, однак в самій річі відтягнулися від участі в соборі. По смерті Цамвлака в р. 1420 розпочав знова Мануїл Палвольоґ переговори в справі унії, однак на виготовлених 9 конклюдій не діждався папський легат Антін Мессано жадної відповіді. Під вражінням, що Мурад відступив зпід мурів Царгорода, вважали Греки унію злишньою. Другу причину, длячого не довершено унії в Констанції, подають акти собору, а саме тому, що не переведено там задуманої реформи, по котрій щойно мала наступити справа унії. Третю причину недовершення унії подає Прохаска (Daž. 50), вказуючи на се, що мова Цамвлака носить на собі знамена теорій Гертсона про висність собору над папою, бо застерігається, щоби унія була перепроваджена чесною і справедливою дорогою, себто на соборі. Однак заввага Прохаски, що папа добачував в бесіді Григорія небезпечний дух протесту²⁾

¹⁾ Kw. h. 1897, XI, 53.

²⁾ Był to w szacie pokutnika ascetyczny ale zawsze duch protestu, stanowiący podstawę wszystkich odszczepieństw i dowód, że i bogobojny metropolita nawet nie dorósł był jeszcze do tej miary poświęcenia, jakiej wymaga unia wiernych, gdy do głębi duszy sięga. Kw. h. op. c. t. 51. ct. 51.

і тому не довіряв йому, не видержує критики такого знавця тих часів, як А. Lewicki, який не видить в бесіді Цамвлака жадних впливів Герсонівської теорії, противно думає, що самі папи вважали за найвідповіднійше полагоджувати справу унії на соборі, як се сталося пізнійше в Фльоренції, бо инакший спосіб, як через угоду обох сторін, годі було про полагодження сеї справи й думати.¹⁾ Може бути, що були ще й інші причини, які вплинули на відложення унії, як непевність византійської політики, яку можна було собі зразити через заключення унії з одним лиш Цамвлаком, або заслаба запорука успішного розвою унії в краях Ягайла і Витовта, як се в самій річи сталося зараз по повороті Цамвлака — все те причини, які можуть входити в сферу здогадів, певне одно, що невдовзі потім, бо 24. марта собор замкнено чи радше відрочено, не перевівши задуманої реформи і се перешкодило довершенню унії. Григорій Цамвлак вернув з собору з нічим — Ягайло і Витовт замість довершеного акту унії одержали папські грамоти з номінацією на вікаріїв *in saecularibus* в православних краях Пскові і Новгороді, з порученням робити, що вважають за відповідне в ціли осягнення церковної унії в тих краях. Слідуючого року зимою 1419. р.²⁾ умер мабуть на морову заразу, яка панувала в Києві, Гр. Цамвлак, ревний приклонник унії,³⁾ — як каже Ягайло в листі до папи — котрий був одиноко спосібний вести розпочате діло до кінця. З його смертю зачинається обнова православя на Литві і Україні, де Фотій, розуміється за згодою Витовта, зараз навідується (в р. 1420).

Склонність до унії у Григорія Цамвлака є так очевидна, що дивуватися треба, як російська історіографія ще до нинішнього дня твердить, що на Константському Соборі заявив Цамвлак папі через присутних польських епи-

¹⁾ А. Lewicki — *Sprawa Unii*. Kw. h. 1897, 333.

²⁾ Макарій *op. c.* 101. інакше Lewicki, бо датує смерть в р. 1420. *op. c.* 336.

³⁾ Caro. *Liber Conc.* ст. 132. *Praeterea pater beatissime cor meum multis exuberat tristitiis, quod ille Gregorius antistes Macedo, qui unionem Ecclesiae Orientalis tanto desiderio et ardore cordis promovebat, prout Sanctitati Vestrae ab hac luce sublatus est et pro dolor iam illius sacrae et desideratissimae unionis aditus, qui per ipsum faciliter fieri potuisset et effectus eius totaliter sperabatur in laborem convertere.*

скопів, що рішучо не бажає приступати до унії з рим-церквою.¹⁾ Навіть Нік. Літопис не знає нічого про сю відмову Цамвлака, згадуючи, що він в р. 1418 „возратилъ ся въ Литву бывъ в Римѣ и Костянтиноградѣ“ (т. 6 Констанції). А Голубинський, повтаряючи се, заявляє, що не маючи позитивних свідощів про склонність Григорія до унії, противно знаючи про його відмовну відповідь, не сумнівається в його „твердой преданности православію“ (II, 1. 386). Видно, що бесіда Цамвлака на соборі, видана 1889 Fink'ом не відома була йому ще в 1900. р. Склонність Цамвлака до унії не полишає в нинішній науці ніякого сумніву.

Рівнож і характер сего чоловіка ніким не підтягається під знак запитання, крім Голубинського, який вірить посланіям Фотія, писаним в приступі розлучення, де між иншими кажеться, що патріярх позбавив Григорія священничої гідности і викляв зараз на вступі 1415. р., коли він приїхав в Царгород від Витовта з просьбою о свячення на митрополита. Звідси заключає Голубинський, що про се зложення з гідности мусів замовчати Цамвлак перед Витовтом і духовенством, коли дався висвятити в Новгородку — отже такі дані „не розполагають думать о немъ скольконебудь високо“. (II. 1. 384).

Уніятська традиція в писаннях Кревши і Дубовича заховала про Цамвлака зовсім не таку пам'ять як про Фотія, якого називає чоловіком простим і лакомим. Був Цамвлак одним з визначних наших проповідників,²⁾ чоловіком глибокої освіти, яку набув ще під Евтимієм, послідним терновським патріярхом. Видів він і упадок болгарської культури і світлість грецького продажного двора; мав він гідність ігумена дечанського монастиря в Сербії і крилошанина при волоськім митрополиті і знов ігумена грецького плінаірського монастиря,³⁾ доки не прибув на Литву 1406. р. (або 1407, коли то умер Кипріян) на завізнання свого дядька Кипріяна, однак вже по його смерті, щоби тут дочекатися гідности київського митрополита „всеї Руси“.

¹⁾ ор. с. 385, nota 2. подібно і Макарій IV, 101.

²⁾ Лишилося його похвальне слово на пам'ять митр. Кипріяна. Макарій ор. с. V. Приложенія.

³⁾ Макарій ор. с. 99.

ОГЛЯДИ Й ОЦІНКИ (*Conspectus et recensione*s)

Dr. Ign. Schuster — Dr. Joh. Bapt. Holzammer. — **Handbuch zur Biblischen Geschichte.** Achte neubearbeitete Auflage. I. Bd. Das Alte Testament. Bearbeitet von Dr. Jos. Selbst u. Dr. Edm. Kalt. Freiburg im Breisgau. Herder 1925. XX+874. 8°.

Отсей підручник біблійної історії, що його опрацювали чотири визначні вчені біблісти Шустер, Гольцхаммер, Зельбст і Кальт, обчислений на се, щоб міг задовольнити якнайширші круги освічених католиків, що бажать познакомитися з історичними основами, ходом і пляном Божого явлення. По сій причині не обмежується він тільки до самого переповідження подій, але виручує в найконечнійшій матерії також введення до св. Письма, апологетику Божого явлення і коментар.

Таке заложення вимагає — очевидно — дуже вмілого укладу матеріалу, бо ходить рівночасно о дві річі, які тяжко погодити зі собою, а саме, щоб і проглядність була захована і читач набув по змозі всесторонньої орієнтації в предметі. Сему зараджено в підручнику слідуєчим способом: Сама історія Божого явлення переповідається по можності таки власними словами св. Письма, а пояснення — о скільки вони довші — приходять сейчас після дотичного тексту, для відріжнення дрібнішим друком, оскількиж знова коротші — в означених числами заввагах на долі поодиноких сторін. Тимто має читач весь пояснючий матеріал під рукою. Коротке загальне введення до старозавітного канона і апологетика біблійної праісторії, поміщені на початку, а при кінці підручника додані дидактичні і поетичні книги Ст. Завіта.

Сего рода біблійна історія (одночасно заповіджене нове видання II-ого тому п. н. Біблійна історія Нового Завіта) заслуговує на се, щоби в нас звернути на неї увагу раз длятого, що нинішня хвиля, де стараються до нас вдертися секти протестантського покрою, вимагає для самооборони перед ними основніших біблійних відомостей, а по друге тому, що в нас подібної біблійної історії, практично-

наукової досі ще немає, принайменше немає цілої. Правда рівновартісною є „Історія біблійна Ст. Зав. для українського народу“ о. Дра Т. Галушинського ЧСВВ., що появилася досі в двох більших випусках (часть I і II), котрі обнимають час від сотворення світа до царя Соломона включно (Видавництво ЧСВВ. в Жовкві). Однак бодай до часу, коли ся, така необхідна книжка буде докінчена, а на подібну історію біблійну Нов. Зав. для українського народу може прийдесться і довше подождати, сей чужий підручник надасться найкраще на се, щоби його поручити кождому, хто мусить або хоче з предметом основніше познакомитися.

о. Др. В. Лаба

Dr. Josef Lechner — Die Sakramentenlehre des Richard von Mediavilla. Münchener Studien zur historischen Theologie. Herausgegeben in Verbindung mit den Proff. E. Eichman, M. Grabmann u. E. Weigl von Prof. G. Pfeilschifter. Heft 5. Verlag Josef Kösel und Friedrich Pustet, Komm. Ges. München 1925. VIII+426. 8°.

Хоча наука о св. Тайнах досягла в схолястів високого ступіня розвою, то одначе вона покищо найменше оброблена. Тому з цікавістю розгортає кождий, що займається середно-вічною теологією, книжку Й. Лехнера.

Автор подає найперше яко введення перебіг життя францісканського магістра Рихарда з Медіавілі і погляд на його твори, з яких найважнішим є коментар до Сентенцій, писаний 1282/3 р. Вплив на науку Рихарда мали Аристотель, Августин, Анзельм і арабські філософи, з грецьких Пс.-Діон. Ареопатит і Іван Дамаскин. Рихард впливав знова на Івана Бакона й Івана Екка.

По такім, дуже старанно зложенім вступі переходить о. Лехнер до самої науки про Тайни. Цілий матеріял для лекшої проглядности ділить на шкільний спосіб т. є представлює на початку загальне введення до Тайн а відтак кожду з семи окремо. Замітне в Рихарда зі загальної науки, що він не послуговується термінами *ex opere operato* і *opere operantis*. Знак таїнственний є причиною орудною і розположною (*causa instrumentalis, dispositiva*), Христос причиною дійствующою (*efficiens*) а Його страсти є пр. заслужною (*c. meritoria*). До прийняття Тайн є конечно намірення — *intentio virtualis*. В звязи з тим розбирає Рихард питання про важність мнимого хрещення (*baptismatis ficti*). *Fictus* є той, що на зверх вдає, чого не має в серці, напр. що стройть жарт. Також коли приймаючий Тайни не має внутрішнього приготування чи то ізза незнання, чи то наруги з віри або закаменілости в грісі. За Августином (*De bapt. l. VIII. c. 53. cf. 31. d. 4 de cons.*) твердить він, що хре-

щення уділене в жарті — є неважне. В другім випадку, де бракує тільки приготування до тайни — то уділення є важне: „Der in solcher Verfassung Getaufte empfängt das Sakrament und den effectus indelebilis den Charakter: die Gnade freilich empfängt er erst, recedente fictione“ (ст. 73). Характер є душевна прикмета (*qualitas*), якою душі хрещених, миропомазаних і рукоположених відрізняються від тих, що тих тайн не одержали. Впрочім наука Рихарда в тій часті не різниться від загально принятих поглядів.

Хрещення установив Христос по воскресенню. Коли казав Себе хрестити св. Іванові, то тим вказав лише природну воду як матерію хрещення. Ділання тайни хрещення (*peccati purgatio et gratiae collatio, characteris impressio et fomitis repressio* (Rich. d. 4. a. 1. q. 1.)) в дорослих не є те саме, бо не всі однаково приготовані і через те не у всіх однаково ослаблена склонність до гріха. Служителем тайни миропомазання є єпископ, *sacerdos ex domini raris commissione* (ст. 135). Лехнер наводить тут працю Fr. J. Dölger-a. *Das Sakrament der Firmung*. Wien 1906. В науці о Пр. Евхаристії Рихард стоїть на висоті Томиної спекуляції. З дискусії над матерією підносить се, що вживання квашеного хліба поручив папа Лев проти Ебіонітів, які обстоювали точне заховування Мойсеевого Закону і тому вживали прісного хліба. Христос присутній як довго є види.

В т. покаяння матерію становлять акти каянника, форму знова розршення. Термін *attritio* впровадив перший Guillelmus Alvernus, ріжниці *attritio* і *contritio* в мотивах не знав і Рихард, але кладе її в інтензивности жалю. Жаль несовершений стає совершеним через розршення, не через динамічне скріплення але розршення і жаль незвершений стає формально рівним жалеві звершеному. Дивний є погляд Рихарда, що і неохрещені обовязані сповідатися. Під печать сповіди підпадають і легкі гріхи. Скот перший заперечив сю гадку. Досить коротко представлена наука про тайну елеопомазання, якої ділання є *plena et perfecta remissio peccatorum venialium de proximo introducens ad incorruptibilem sanitatem vitae aeternae* (ст. 348).

Знаком тайни священства уважає Рихард з св. Томою Акв. передання Євангелія а не положення рук. Свячення єпископа не є тайною і не дає нового характеру. Чини не стоять зі собою в звязи і тому несвященик важно може бути посвячений на єпископа. Противні гадки вчив відтак Скот. Що до тайни супружества, то слідна в Рихарда крім догматичної і правничої ерудиція, передусім коли розбирає перепони. В цілій науці про тайни є тісно звязані зі собою догматичні виводи і казуїстичні приміри, так що нема тут пізнійшого строого розмежування. По-

гляди Ріхарда виложив автор рівнобіжно з гадками св. Томи Акв. і Петра з Тарантазії, причім використана совісно і відносна література про схоластику. Може добре булоби, щоби автор для лекшої орієнтації був цитував і патристичні тексти з патрології Migne-a.

Схема шкільного поділу додала творови проглядности, як загалом автор старався представити і найтяжші схоластичні квестії легким способом, хиба що сам німецький переклад латинської втертої термінології затемнив тут і там дану річ (напр. при тайні Евхаристії і покаяння).

о. Йосиф Сліний

Dr. Leo Haefeli — Flavius Josephus' Lebensbeschreibung. (Neutest. Abh. XI Bd. 44). Münster in W. 1925. S. 104. Verlag der Aschendorffschen Verlagsbuchhandlung.

Що має спільного автобіографія жидівського історика Йосифа Флявія з Новим Завітом?

Таке питання насувається настирливо по перечитанню „Життєпису“ Флявія в гарнім німецькім перекладі швайцарського пароха Гефелі, що сам звидів (1921. р.) св. Землю й інтересується біблійними справами. Відповідь на це питання знаходимо в кінцевих словах вступу: *der überwiegende Teil der Vita ist für die Topographie und Geschichte, für die Sprache und Kultur Galiläas im ntl. Zeitalter um so wertvoller* (8). Отже „Життєпис“ Йосифа Флявія, який подає велику скількість топографічних відомостей про Галилею з найблизших часів по Христі, може причинитися в більшій мірі ніж його *Bellum judaicum* або *Antiquitates* до розуміння діяльности Ісуса Христа, що звязана була переважно з Галилеєю.

З історичного боку перевів докладні студії над автобіографією Йосифа Флявія проф. Лякер в своїй книжці п. з. *Der jüdische Historiker Flavius Josephus* (Giessen 1920). На підставі критики тексту життєписи і паралельних місць в „Жидівській війні“ та „Археології“ Флявія прийшов він до цікавих висновків. Життєпис (*Vita*) подає лиш малий уривок з життя автора, прочі дані маємо в його „Жидівській війні“. Звідси висновок, що Флявій мав що иншого на цілі, а не свою біографію. Неорганічні частини, які не мають великої звязи з життєписсю, звернено проти Юста з Витсаїди, який початково є представлений в добрім світлі, опісляж являється разом з Іваном з Гісхала найбільшим ворогом Флявія. Сей останній суперничив з Флявієм о владу і впливи над Галилеєю, отже в своїм оповіданню, яке є історичним обробленням справоздань до Єрусалимського синедріону, є Флявій скрайно тенденційний. Він старається представити себе загалом любленим, найсправедливішим та найпроворнішим керманичем, що без проливу крови

уміє вийти побідно з кожної скрутної ситуації, уживаючи замість меча... фортелю. Тут змішані Wahrheit und Dichtung, так що ледви можна потягнути граничну лінію між одним а другим. Але се все в зрозуміле. Незрозумілою натомість представляється неприхильність Флявія до Юста з Витсаїди, про котрого бунт і зраду Римлянам не говорить він нічого в „Жидівській війні“, але аж в своїй автобіографії і то в дальшій описі. Докладніша критика тексту виказала, що Флявій вставив полемічні части проти Юста, як також деякі дані про своє походження і виховання вже після 100. року п. Хр., коли сей останній видав свою історію „Жидівської війни“. Десь в р. 93/4 скінчив Флявій 20 книг своєї Археології (Antiquitates), до якої на закінчення мали ввійти в другім виданню події, описані в „Життєписі“ коло 100. року. Аж тут зробив йому конкуренцію Юст з Витсаїди, видаючи свою „Історію жидівської війни“ краснорічливим грецьким стилем. Щоби спаралізувати поширення конкуренційного твору, а може і не стратити прихильности свогого накладчика Епафродита, обробив Флявій події, які мали ввійти як закінчення другого видання Археології в сей спосіб, що повставляв полемічні части проти Юста і додав на початку біографічні дані про своє походження і виховання, начеби хотів сказати: „Не якийсь там Юст, вихований в грецькім дусі, розуміє минувшину жидівського народу, але я, жидівський священик, вихований в школі Гамаліїла, що не грецькою мовою а таланом перевищаю других“. Сю висість історії Флявія над Юстом мають стверджувати письменні признання самого жидівського короля Аґрипи і римського імператора Тита, які він дослівно наводить (62).

Так отже книга Флявія, яка має напис „Життєпис“, представляє в світлі критики Лякера цілком инакшу, не автобіографічну вартість.

Крім сих критичних уваг, взятих на вступі з Лякера, подає Гефелі при кінці перекладу власні нотки до тексту, які в біблійного характеру. Що до топографічних даних, на які головнo звертають увагу біблісти, довідуємося від Йосифа Флявія, що за його часів було 204 місцевостей в Галилеї (44). Поіменно називає він в своїм „Життєписі“ лиш 15 сіл і 11 міст, з яких пять сам укріпив мурами (Таріхса, Тіберіяс, Софара, Кафарекхо, Соґане).

Мапка Галилеї з місцевостями, згаданими Флявієм, доповнює се критичне видання.

о. А. Ішак

Jesus und die sociale Frage von Dr. Alphons Steintmann. Zweite neubearbeitete Auflage. 1925. Ferdinand Schöningh Verlag. Paderborn.

Ціллю отеєї праці є висвітлити питання, чи Ісус Хри-

стос подав в своїй науці означену соціяльну програму. Автор дає на се відповідь неґативну.

Коли отже Ісус Христос не подав означеної суспільної програми, то чи виходить з сего, що Він оставив на боці соціяльне питання, а вдоволився самим лиш поданням світови Своєї реліґійної науки?

Автор на се дає рівнож неґативну відповідь. Щож отже зробив Ісус Христос? Спеціальної соціяльної програми для якоїсь означеної суспільности і якоїсь даної історичної доби Він не подав. Він навіть не говорив виразно, хиба часом мимоходом, про сучасні Йому недомагання суспільного ладу. Подав одначе загальні засади, які своїм обємом і силою приноврвлення переходять граници і часи.

А коли так, то виринає нове питання: Чи Ісус Христос, подаючи такі засади, мав на оці виключно лиш душевне добро людей, чи також інтересувався дочасним суспільним добробутом?

Ісус Христос мав на ціли одно і друге, однак не в однаковий спосіб. В першу чергу і головню мав на ціли душевне добро. Натомість дочасні добра суспільности ставив на другім і підряднім місці і глядів на них як на середники до осягнення першої, головної ціли.

Таким способом Ісус Христос вказав як на річ природну чоловікови, що коли старатъся через заховування ладу, установленого Богом, осягнути свою головню і останню мету — прославлення Бога, то тим самим осягає і свою другорядну ціль, т. зн. власне щастя і то в рівнім відношенню не лиш як одиниця, але також як член родини і суспільности.

Се є основна думка праці автора. Розвиває її на основі соціяльної науки Ісуса Христа після єванґелія, узглядняючи також соціолоґічні дані, які знаходяться вже в Старім Завіті, а які нераз Ісус Христос обговорював. Вкінці автор протиставить науку християнської любови і милосердя докринальному і практичному еґоїзмови жидівського і поганського світа.

Крок за кроком вичисляє автор своїх противників і збиває їхні твердження. Ся тактика мав без сумніву свою добру сторону, однак така одностайна боротьба з противниками робить трохи за тяжким хід арґументації, а саму книжку менше доступною для ширшого круга читачів. Та належить признати, що сю менше додатну прикмету книжки рекомпензують численні інші прикмети. Слід підвести, що автор зібрав обильну літературу і дуже зручно її використовує, в доказуванню видно його безсторонність і солідність. Передусім однак імпонує широкий горизонт автора, який виявляється в тім, що він науку Христа відмежив від якоїнебудь частинної і переходової соціолоґічної системи.

Тимто доказав автор, що Христос є понад час і простір та дав такі засади, які тривають вічно, з яких люди мають змогу витягнути для себе практичні консеквенції для всяких обставин і всякого часу.

Виказання сеї правди було ціллю і стало заслугою автора.

о. Йосиф Схрайверс
Ч. С. Ізб.

Martin Grabmann — Mittelalterliches Geistesleben. (Abhandlungen zur Geschichte der Scholastik u. Mystik). Max Hübner Verlag, München 1926, 8°, XI+585.

Отся книжка відомого дослідника середновіччя, від якого очікуємо ще третього тому „Geschichte der scholastischen Methode“, є необхідна для кожного спеціаліста, що хоче вглубитися в студії над середновіччям. Монахійський професор, що серед безупинної праці по всіх знаних європейських архівах і бібліотеках, вибився на перворядного знавця середньовічної філософії і теології, оперує тут виключно недоступним звичайному смертельникови архівним матеріалом і вносить так много ще вчора в сій ділянці невідомого, що і найбільший ворог схоластики мусівби по перечитанню книжки набрати глибокого поважання для тих постатей, які виводить він з тіни забуття на денне світло.

Книжка має 17 розділів, яких наголочки позірно не лучаться в органічну цілість, творять однак разом глибоку студію з різних ділянок духового і містичного життя XIII—XV вв., а кінчиться розбором і оцінкою голосної філософичної праці потриденційського схоластика Франца Суареза п. з. „Disputationes metaphysicae“.

Не місце тут переповідати хотьби побіжно поодинокі розділи, вистарчить підчеркнути лиш деякі важніші моменти.

Відомо, що Альберт В. був представником августицького напрямку теології, а Аристотеля парафразував з арабського перекладу Авіцени, натомість св. Тома сотворив чисто аристотелівський напрям, де сам Аристотель приходить до слова і є коментований новою методою ставлення квестій на підставі Авероеса і грецьких коментарів Сімплікія і Фільопона в толкованню Мербеке. І тут власне зачинається загадка, чому св. Тома, ученик Альберта В., не пішов утертою дорогою, але сотворив инший схоластичний напрям, за що много мусів терпіти і навіть попав між 219 тез авероїста Сіже з Брабанту, виклятих париським єпископом Степаном Тампіє (1277. р.). Сю загадку розв'язав по части вже Беймкер 1920. р., вказуючи на Петра з Гібернії, учителя св. Томи в перших літах його студій в Неаполі. Грабман вказує ще на Еразма з Монтекассіно, як першого учителя св. Томи (251).

Представники найстаршої італійської і німецької томістичної школи були дотепер відомі почасти лиш з імени після катальогів виданих Екардом і Деніфлем. Грабман добуває з архівів і їх писання, аналізує їх, просліджує, в чім і на скільки були вони під впливом св. Томи, словом воскрешає ті забуті постаті, виводить їх з тіни монастирських архівів живими, думаючими і працюючими над поширенням томістичного напрямку. До таких належить Рамберто де Прімадіцці, автор першого апологетичного твору в обороні томізму проти Вільгельма делля Марє (348—54) — дальше Реміджіо де Джіролямо, учитель Дантого і автор численних невиданих досі філософічних і богословських трактатів (361—9) — Іван з Неаполю, ученик св. Томи з останніх літ його учительства в Неаполі і головний свідок при канонізаційнім процесі, автор невідомого до недавна коментара сентенцій, квестій і Quodlibet'ів, горячий прихильник св. Томи і речник томістичного напрямку (374—84). Всі вони боронять св. Тому і хочуть його з'ізолювати перед париськими артикулами, осудженими Тампієром. Найосновніше робить се Іван з Неаполю, бо з виклятих 219 тез вибирає 9, які можуть відноситися до св. Томи і доказує при кожній, що жадна з них при правильнім уняттю не підпадає згаданому осудови, *tum quia plures de eis sibi invicem contradicunt, tum quia alii manifestam continent falsitatem, tum quia plures de eis dicunt errorem esse, quod valde bene potest teneri pro opinione probabili* (378).

Ще більше праці вложив Грабман в розяснення найстаршої доби німецького томізму. якого істновання до недавна було взагалі під знаком питання, тому що ученики Альберта В. (Ульріх штрасбурський, Дітріх ф. Фрейберг, Еккарт) були новоплятоністами як і сам їх великий німецький учитель. Пересуд сей захитав вже Деніфле, видаючи „Штамський катальог“, де наводить нові імена учених Домініканців, томістів. Грабман відкриває з рукописних жерел чудові постаті незнаних дотепер німецьких томістів з їх коментарями сентенцій, трактатами, сумами, квестіями, quodlibet'ами, катенами. Ось їх імена: Joannes v. Sterngassen, Gerhard v. Sterngassen, Nicolaus v. Strassburg, Jacob v. Metz, Joannes v. Lichtenberg, Heinrich v. Lübeck, Magister Conradus, Heinrich de Cervo, Heinrich v. Nestford, Jacob v. Soest. Їм присвячує цілий цікавий розділ (XI, 392—431), в котрім подрібно їх аналізує, обіцює вияснити неясні справи, а похибки молодших дослідників на сім полі по батьківськи справляє.

Досліди над найстаршими томістичними школами попередив автор методичним розділом: Die Schrift „De ente et essentia“ und die Seinsmetaphysik des hl. Thomas, де аналізує сю першу філософічну працю св. Томи і звертає

увагу на найосновніші різниці томістичної метафізики. Сей розділ є потрібний для зрозуміння, в чім полягає томістичний напрям філософії, як також необхідний для кожного, що хоче визнатися в середовічній школах (314 — 331).

Треба ще згадати про два нові наукові здобутки, з якими познакомлює нас книжка Грабмана. Се невідомий досі найстарший переклад Діонісія Ареополіта на латинську мову, що його зладив ігумен монастиря в Ст. Дені Гільдуїн, трицять літ скорійше чим Іван Скот Еріюгена і справа авторства дуже почитної містичної книжки: *De adhaerendo Deo*, приписувана дотепер Альбертові В. Грабман на основі рукописних жерел доказує, що книжку сю написав не Альберт В., але Іван ф. Кастель.

Вкінці піднести належить і сю обставину, що Грабман має у своїх творах щось, що потягає читача. Є він при великій своїй вченості, знайомості літератури і архівальних жерел наскрізь інтересним, приступним і держить читача в живім зацікавленню навіть в такій тяжкій матерії, як схоластика. Ся рідка прикмета підносить вартість його книжки, за яку кожний, що не має упередження до схоластики, а дорожить нею нарівні з патристикою як цінною спадщиною християнської культури, може бути авторови правдиво вдячний.

о. А. Іщак

Predigt und Prediger. Wissenschaftlich-praktische Anleitung zur Verwaltung des Predigtamtes von *Prof. Dr. G. Kieffer*. Paderborn, 1924, стр. 520.

Останніми роками звертають найвисші церковні авторитети пильну увагу на належне завідування проповідничим урядом. Енцикліки папів (Пія X, Бенедикта XV), епископські конференції, пастирські послання поодиноких єпископів заохочують безнастанно священиків до ревного голошення Божого слова. Рівночасно появляються численні підручники гомілетики, гомілетичні часописи, відбуваються гомілетичні курси. Одним з таких гомілетичних підручників се д-ра Кіффера: „*Predigt und Prediger*“.

Автор подає насамперед вступні поняття про реторику взагалі, а відтак про духовну реторику зокрема. Опісля в дванадцятьох частях обговорює: 1) науку про тему, 2) про гомілетичні категорії, 3) про гомілетичні жерела, 4) про зміст проповіді, 5) про прикмети проповіді, 6) про методичні елементи проповіді, 7) про складові часті проповіді, 8) про роди проповіді, 9) про історію проповіді, 10) про прикмети проповідника, 11) про приготування проповідника і 12) про виголошення проповіді.

Др. Кіффер зібрав старанно всьо те, що про гомілетичку досі написано. Се — можна сказати — останній ви-

слів гомілетичного знання. Кожда частина опрацьована взірцево й становить собою повну, заокруглену цілість. Дальшою прикметою твору Кіффера се ясність і приступність стилю. Красшого підручника до науки гомілетики годі собі й уявити.

о. д-р Ярослав Левуцький

Rupert Wickl S. J. — Ein Büchlein vom Heiligen Geist. Marianischer Verlag, Innsbruck 107, 160.

Автор — бувший духовник інсбруцького Конвікту — знаний з аскетичних творів — видав в останнє книжечку про Св. Духа. В ній викладає дуже приступною і легкою мовою науку про третю особу в Пр. Тройці в трьох частях. В I часті говорить о божестві Св. Духа, в II про його ділання в Церкві, а в III про ділання в душі. — В порівнанню з иншими творами автор замало вживав прикладів і тому подекуди за сухо як на аскетичний виклад. Впрочім книжечка віддасть услугу при проповіді, бо проповідник знайде зібрану там коротенько науку про Св. Духа.

о. П Сліпий

Leij Jacob S. J. — Die monatliche Geisterneuerung. 2 Band. Betrachtungen für den Tag der monatlichen Geisteserneuerung. Marianischer Verlag, Innsbruck, ст. 375, м. 12°.

Потреба забезпечення собі успіху реколекції вивела в останніх часах на ширше поле із монастирських стін практику, яка набуває щораз більше прав горожанства серед широких кругів духовенства — а саме практику місячного відновлювання реколекційних постанов.

Такі відновлювання тим корисвійші під теперішню пору, що повобний матеріялістичний світ котиться по широкій дорозі неправостий і старається потягнути за собою тих, що ще держаться прапору Христа.

Книжечка J. Leij-а якраз відповідає жаданню таких місячних відновлювань душі, подаючи відповідну матерію для місячних розважань. Всі розважання числом 36, що відповідають кождому місяцеві на протяг 3-х років, виведені майстерно та вміло і збогачені гарними порівнаннями, зачерпненими з біблійної історії Старого Завіта, тому читається їх легко. Богацтво зворушуючих сцен й історичних епізодів робить лектуру не лиш повчаючою, але й милою.

Мимо того, що книжечка написана для духовних, які вже раз робили реколекції, може бути з користю уживана також і світськими.

М. Прійма

Abbé Charles Grimand — Futurs Prêtres. Paris 6-e, Pierre Téqui Libraire—Editeur, 1924. стор. 330.

Книжка звернена до клиру, родичів і виховавців християнських, дає вказівки, як пізнати, а відтак культивувати то

зернятко Божого покликання до священства. На книжку складаються три часті, кожда по кілька глав. В І. часті говорить автор про позначки покликання у хлопця. Звертає увагу на конечні дані вимагані канонічним правом, без котрих ніхто не може мати права на покликання до духовного стану (так як прим. глухий не може бути музиком, сліпий — малярем). Поза правесним уродженням конечні є дані фізичні, інтелектуальні і моральні — щоби хтось міг служити за матеріял на будучого священника. Відтак конечний є нахил чи радше потяг до справ духовного стану і той нахил мусить бути сталий та з ціхами надприродности. Широко розводиться автор над обовязками родичів — виховувати дітей для Бога, а не робити перепон дитині, якщо вона забажає служити Богу вже від ранньої молодости. Правдиво християнська родина відноситься завсіді з пошаною і любовю до священничого стану і такі почування вливає в душу дитини. І парох має обовязок впливати на дітей в церкві і в школі, щоб полюбили священничий стан; повинен приготовляти вибраних до того стану а опісля віддати до малої Семинарії та в сей спосіб дати нагоду до витривання в покликанню.

II-гу часть книжки заповняє автор вказівками для педагогів у малій Семинарії, як захоронити покликання перед напастями з зовні і з внутр — а особливо в хвилі дозрівання.

Нехай ідея священнича буде улюбленою ідеєю хлопця — отсе зміст III. часті книжки. Се завдання має сповнити мала Семинарія. Одушевити треба хлопця ідеалом священства, а тоді не буде вагання при рішенню, чи вступити до вел. Семинарії.

Треба вбити в память хлопцеві, що гідність священнича се безконечна гідність, що священник — другий Христос — тоді вел. Семинарія буде без труднощів видавати що року правдивих апостолів, святих душпастирів, так конечних у нинішніх часах.

Книжка о. Грімб справді интересна і читається її з насолодою. Ціла вона овіяна великою любовю та горячим бажанням причинитись для справи підготовки нарибку клиру. Уже від першої сторінки видно, що се книжка старшого і досвідченого педагога, що знає наскрізь душу молодого хлопця, адепта священничого стану, а заразом знає світ wraz з його засідками на знищення покликання. Завваги автора, що до священничої ідеї в малих Семинаріях є великої ваги. Хоч ся книжка призначена для французької суспільности і її обставин, вона з деякими маленькими змінами здаласяби і в нас, що до нині в сій справі таки жадної літератури не маємо.

о. др. І. Бучко

Prof. Dr. Ludwig Berg — Die römisch-katholische Kirche und die orthodoxen Russen. Berlin 1926. Verlag Germania. 4 Aufl. м. 8°, ст. 65.

Кожний днесь бачить, що кожда Церква, яка не є в єдності з Ап. Престолом, не може устоятися навіть на тій висоті, на якій стоючи, ту єдність зірвала, а йде певно до розкладу. Страшний примір такого розкладу незв'язаної Церкви бачимо нині в Церкві російській. Тому не один здорово думаючий ум, переконавшись, що тільки Церква основана на камені—Петрі, може устоятися серед світових заверух, звертається до неї, шукаючи спокою.

Основоючись на історичних даних, вказує автор читачеві в першій частині на спроби католицької Церкви приєднати незв'язаних з Апостольським Престолом вже від перших часів розділу. Ширше говорить автор про діяльність папів в тому напрямі за останні 30 ліття. Шкода, що автор не узяв до уваги більшості уніонних змагань слов'янського Сходу, а згадав лише про Берестейську Унію.

Другу частину становлять питання і відповіді про різниці між православними а католиками, уложені еп. В. Шайталь.

М. Прийма

Johann Röttig — Der Rasttag am Herzen Jesu. Anleitung zur monatlichen Geistessammlung. 3 Aufl. Marianischer Verlag, Innsbruck, ст. 149, м. 12°.

Такому, хто хоче поступати вперед в духовному житті, треба конечно час від часу застановлятися над самим собою. Таке частіше розважування над станом своєї душі, якщо тільки воно добре переведене, є найліпшим середником постійності — в чисто християнському дусі. Ходить тепер о се, в який спосіб можна досягнути найгарніший вислід з такого розважання і такий якраз спосіб старасться вказати книжечка під повисшим наголовком.

Різнородний зміст сеї маленької книжечки містить не лише чисто практичні вказівки до успішного переведення розважань, але також подає матерію до 12-ох місячних розважань. Звертає увагу читача на спосіб, як добре приготуватись на смерть та подає взорець місячного іспиту совісті. При кінці містить ряд молитов до Найсв. Серця Ісусового та хрестну дорогу.

Книжечка написана легко і може бути з великим хісно прочитана кождим, як духовним так і світським (для світських передусім вона написана). Думки є висловлені в легко зрозумілій формі і можуть неодного читача піддержати в вирі модерного життя. Вже саме 3-тє видання вказує найліпше, що книжечка для правдиво християнського життя потрібна і хосенна.

М. Прийма

Rupert Wickl S. J. — Marienherrlichkeiten — Mai-predigten oder Marianische Lesungen. Marianischer Verlag, Innsbruck 1926, ст. 342, м. 8°.

Священики найдуть велику поміч в приготуванні марійських проповідей на місяць май в висше цитованім творі. Містить він в собі 32 проповіді, чи, як автор каже, марійські читання, в котрих ясно зарисовується перед нашими очима велике достоїнство Божого Материнства Пречистої Діви, сего знамени на небі — жени, прибраної лучами сонця, місяць під її ногами а на голові дванайцять зізд (Обявлення св. Йоана 12, 1). З другої сторони бачимо в тих проповідях Пречисту Діву як дочку землі, що не є вільна від земського горя та радощів. Події з життя Марії, записані в св. Письмі, використовує автор дуже влучно, щоби вказати, як поступає доброта Божа зі своїми вибранцями, котрих життя переплетене радістю та смутком. Змальовуючи поодинокі моменти життя Пречистої, збуджує автор в серцях почитателів Марії сю виспу Божу радість і неначе кличе: Жийте життям надприродним та тіштеся! При тім уживає автор багато прикладів, котрими пояснює свої гадки, цитує деяких світських поетів і се неначе становить майську окрасу книжки. Стиль і уклад проповідей дуже легкий.

о. Ст. Рудь.

Le Cinquantenaire de l' Institut Catholique de Paris.
Discours prononcé à la solennité d' action de grâce en l' Eglise S-t Sulpice le 24 Novembre 1925 par Mgr Tissier, Evêque de Châlons.

Кілька цікавіших уступів з отсеї промови вказує, якої ваги набрав Католицький Інститут у Франції і як дуже потрібне є оснóвування католицьких університетів в кождім краю, що хоче зберегти свою віру.

Бесідник розвиває чотири думки:

1. Які є рації існування Католицького Інституту? (стор. 7 і слідуєчі).

Католики як горожани мають право оснóвувати університети, а як католики спеціальне право, бо Церква зберігає світло Євангелія, яке прояснює і узгіднює зі собою всі прочі науки. У Франції перед 50 літами заходила понадто справдішня konieczність оснóвувати католицький університет, щоб його протиставити державним високим школам, в яких викладано переважно науки противні не лиш вірі, але й суспільному ладови.

2. Переведення пляну оснóвання Інституту в діло (ст. 12).

Французькі католики мали свій університет вже в кілька місяців після проголошення свободи навчання. Під його впливом зачалася висококультурна духова праця. Всі ділянки науки обсаджено дібраними професорами. Полишаючи

на боці особисті і збірні праці, які вийшли з Інституту, годиться навести цікаві винаходи, що зродилися в його лабораторіях. „Щоб раз на все звеличати дім, вистарчають наукові праці з обсягу геології Lapparent-а, з обсягу історії Duchesne-а, фізіології Павла Lejaу-а, хемії Namonet-а. Факультет, який між своїх визначних професорів зачисляє о. Rousselot-а, скромного творця експериментальної фонетики, і Brauly-а, геніяльного і мовчаливого винахідника бездротного телеграфу, належить вже не лиш до гуртка католиків, але в цінною власністю батьківщини і людськості.

3. Вплив і успіхи Інституту (ст. 20).

Ось вони: „велике народне діло, бо Інститут причинився до зближення, духової звязи і взаємної пошани з урядовою наукою (в державних школах)“, „проникнув католицьким ідеалом Академії і урядові сфери“, „виховав першорядні професорські сили (для дівцевальних семінарій і т. д.)“, „виховав вицвіт світської молоді“, „виховав найкращий вицвіт молодого жіноцтва, яке одержавши суто християнську освіту, стало найактивнішим і найуспішнішим чинником католицької апостольської праці“, „здобув собі корисну опінію за границею через основи католицького комітету французьких прихильників“, „здобув собі прихильність правительства, спершу ворожого, яке одначе нині не щадить Інституту свої пошани“.

4. Оправдані очікування Інституту.

Інститут має право вимагати, щоб його краще розуміли всі католики збірно. Ті самі згляди, що колись промовляли за його основи, нині промовляють за його існуванням і розвитком.

Бесідник кінчить сим, що вказує який є народний обовязок католиків супроти Інституту (ст. 36). Супроти него мають вони обовязок відданої клієнтелі і вдячності, обовязок симпатії, пропаганди і щирої піддержки, а вкінці шляхотний обовязок прийти з помічю владикам, протекторам Інституту, що переняли на себе його справи.

о. Йосиф Схрайверс

Ч. св. Спасителя.

La Messe Byzantine dite de S. Jean-Chrysostome. Nouvelle traduction française par le *Prince Vladimir J. Ghika*. 2 edit. in 16, 56 pp. 3 frs. En vente: au Séminaire S.—Basile, 59. rue de la Barre, Lille.

Сей переклад, виданий для вжитку вірних лат. обряду старанням російської семінарії в Lille, має на цілі познакомити їх зі східною византійською літургією: тому і міститься в ньому на початку коротке пояснення виз. літургії як також ясний перегляд. Згадана рос. Семінарія, основана за ініціативою св. Отця Пія XI приймає усіх канди-

датів російського походження та виховує їх на будучих священиків східного обряду, щоби працювали над зєдиненням Сходу.

о. В. Василук

Explication dogmatique sur le Culte du Coeur Eucharistique de Jesus par R-me P. Albert Lepidi O. P. Maître du Sacré-Palais.

Nouvelle édition par le R. P. Edouard Hugon O. P. Paris VI-e, P. Téqui, 82 rue Bonaparte.

Відносно почитання Евхаристійного Серця Ісусового визначний автор розбирає у своїому творі три річі:

1. Як се почитання оснований на догматичній правді,
2. Як різниться воно від почитань з ним споріднених,
3. Як воно причиняється до розвою і дозрівання набожності вірних.

Під другою точкою о. Лепіді означає схожість і різницю поміж трьома почитаннями: Серця Ісуса, Евхаристійного Серця Ісуса і Нсв. Евхаристії.

О. Гігон подає, за подвійним текстом книжки о. Лепіді, латинським і французьким, дуже точні історичні завваги відносно почитання Евхаристійного Серця Ісусового. Сі завваги виявляють без сумніву бажання Апостольської Столиці, щоб сего почитання не абсорбувало загальніше почитання Нсв. Серця Ісуса.

Два головні акти Апостольської Столиці, видані для поширення почитання Евхаристійного Серця Ісуса є: 1. Піднесення братства Евхаристійного Серця до степені архібратства з осідком при понтифікальній церкві св. Йоакима, яке папа Лев XIII 1903. р. передав ОО. Ч. св. Спасителя. 2. Апробата на окрему службу і богослуження Евхаристійному Серцю Ісуса, уділена в 1921. р.

о. Йосиф Схрайверс

Ч. св. Спасителя

Dr. M. J. Scheeben — Die Herrlichkeiten der göttlichen Gnade. Frei nach E. Nieremberg S. J. dargestellt. Neubearbeitet durch A. M. Weiss O. Pr. 13. u. 14. Aufl. (27—30 Tausend). Mit einem Anhang über das Verhältnis von Natur und Übernatur. (Aszetische Bibliothek). Freiburg i. Br. 1926. Herder. S. X+684. 12°.

Книжка ся одна з найбільш розповсюджених та пошукваних, що зміряють до поглиблення християнського світогляду: про се свідчить факт чисельности видань в такому короткому часі. Автор, розправляючи з аскетичної сторони про ласку та її ділання в душі, хоче нам зясувати її велич і ділить свій твір на пять частей: в I. части говорить про суть ласки, в II. про тайственну злуку, яка заходить між нами а Богом по одержанню ласки, в III. про нутрянні ділання та плоди, в IV. про зовнішні ділання та

вартість, в V. про набуття, уживання, збільшення та задержання її. Гадка автора що до зазначення стислої звязи між порядком природним а надприродним та виспости порядку надприродного, його звеличення та стремління до нього з нашої сторони, тягнеться ясною ниткою через весь твір. Тому то приклади та порівняння для описання і представлення нам так незаступимого скарбу та його ділань в нас, взяті з природнього порядку (прим. порівняння ласки і її ділань зі світлом сонця (ст. 277), з лічничими середниками (ст. 290); порівняння спасенного акту з плодом убагродненого дерева (ст. 152).

І в сім новім 14-ім з черги виданню, новоопрацьованим домініканином Альбертом Вайсом, знаходиться при кінці додаток, де зібрано сумаричне відношення обох порядків природного і надприродного для ліпшого унагляднення ідеї автора. Словом, книжку сю можна поручити проповідникам, мостить вона собі дорогу до ума слухача ясним представленням річи і силою переконання, а до серця втискається завдяки гарному стилеві і якійсь тайні, що віє з кожної її сторінки. В опрацьованню сего твору по еспанському оригіналові як і в дальших виданнях звернено увагу на відповідну форму в укладанню матеріялу, щоб шукаючий читач міг найти противагу та помічній середник проти зіпсутого духа часу. Все таки на будуче можна узгляднити та примінити деякі практичні заключення, прим.: звернути увагу не лише на виспість і збереження надприродного життя, що і зділано в сім творі при помочі степенування природного життя (ст. 154 сл.), але також на шкочу та злочин ізза його утрати і знищення. *о. Вас. Василк*

М. О. Лосский, б. ординарний професор петроградського університета: **Сборник задач по логике**. Пособие для учащихся и для самообразования. Прага — 1924. Ст. 149. вел. Издательство „Пламя“ в Праге.

Як каже сам заголовок книжки, вона містить у собі збірку примірів для науки льогіки. Приміри подані для кожної галузи льогіки (відношення між поняттями, між осудами, заключення дедуктивні й індуктивні...), а взяті вони з різних областей життя (з психольогії, історії, геометрії, астрономії, хемії, фізики, математики і навіть з белетристичних творів). Само собою розуміється, що така богата й різноманітна збірка примірів правильних і неправильних — льогічних заключень дуже придатна кождому, хто хоче вправитися в аналізі льогічного думання.

Всі подані (переважно зібрані з різних авторів) приміри і їх клясифікації без закиду. Годі се сказати тільки про § 25, що має заголовок „Несильогістичні посередні дедуктивні заключення“. Як взори для таких

„несильогістичних“ заключень подав автор ось які приміри: $A = B$; $C = B$; отже $A = C$. $x = a$; $y = b$; отже $x + y = a + b$. Талєс жив перед Анаксимандром; Анаксимандер жив перед Анаксименом; отже Талєс жив перед Анаксименом. Кант ніколи не виїздив з Кеніґсберґу; Шеллінґ ніколи не був в Кеніґсберґу; отже Кант ніколи не бачився з Шеллінґом. — І інші подібні. Автор сам нарікає „к сожалению, в логике еще нет общепринятой теории таких умозаключений; по етому мы не будем разделять их на классы и приведем лишь несколько примеров для ознакомления с ними!“.

В дійсности всі отсі його приміри належать до одної й тої самої класи, й не є „несильогістичні“ (чи не абсурд, щоби правильні дедуктивні заключення були „несильогістичні“?), але типowo сильогістичні. А належать вони до класи сильогістичних заключень на підставі тотожності, що є матірньою формою всіх заключень. На жаль, Аристотель сеї класи заключень — саме задля її „засліплюючої“ простоти — не завважав, отже й не опрацював. Тай так і дотепер їх простота „засліплює“ льогіків.

Очевидно, не тут місце, щоби подати аналізу заключень на підставі тотожності.

о. Г. Костельник

Der Spiritismus im Lichte der vollen Wahrheit von J. Godfrey Raupert, früher Mitglied der Englischen Gesellschaft Psychische Vorschung etc. Ст. 82, м. 8°. Verlagsanstalt Tyrolia. Innsbruck—Wien—München.

Die Geisten des Spiritismus von J. Godfrey Raupert. Verlagsanstalt Tyrolia. Innsbruck—Wien—München. Ст. 118.

Автор (анґлієць) обох наведених книжок пише про спиритистичні явища на основі свого власного досвіду. Заступає становище, 1) що властивими авторами спиритистичних появ є дійсно духи (проти анімізму, котрий твердить, що спиритистичні явища є вислідом таємних людських психічних сил, підсвідомости — тощо), 2) що ті духи є злі.

Отсе його становище й подрібно ясування проблемів згідні з інструкціями, які Апост. Престол дав щодо спиритистичних практик. За те Роперт дістав навіть явне признання від Апост. Престола. (Сеї лист випечатаний при кінці першої його книжки). Автор утверджує свої тези солідно, а до того цікаво. Здоровий критичний дух пробивається на кожній сторінці обох книжок з такою льогічною силою, що трудно не погодитися на обі його тези. Одначе до другої треба додати застереження, якого домагаються льогічні норми. З того, що автор у богатях випадках наглядно переконався, що в спиритизмі виступають злі духи, слідує загальне твердження: що в спиритизмі з цілою певністю виступають злі духи;

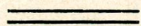
одначе з того ще не слідую, що в спиритизмі ніколи й ніде не можуть являтися добрі духи. Якщо в спиритизмі дана можливість для появ духів, то на якій підставі заперечити, що добрі духи ніколи й ніде не можуть покористуватися сею „можністю“? — В дійсности Роперт виразним словом ніде не заперечує сього, тільки обмежується на загальному (нездиференціонованому твердженню), що в спиритизмі виступають злі духи, (значить: правильно, звичайно виступають...).

Вповнні слухна його заввага, звернена проти тих католицьких авторів, котрі хотіли би спиритистичні явища ясувати анімалізмом: „Мені особисто в Новім Завіті не звисне ніщо такого, що сею теорією (анімізмом) не далось би „природно вяснити“ („Die Geister d. Spir.“ стр. 24).

У другій своїй книжці автор подав 11 фотографій духів, які сам світлив (без медія). Отся партія без сумніву дуже причиниться до красшого зясовання „фотографій духів“ (передовсім ходить тут о факт, що такі фотографії не є обманством).

Годиться навести одну дуже цікаву епізоду з власного досвіду Роперта. Він був членом англіканської церкви і навернувся на католицизм. При тій нагоді познакомився з кардиналом Vaughan, архієпископом Вестмінстеру, і з його секретарем S. E. По смерті кардинала сей секретар став брати участь в спиритистичних сеансах. Уже на першому сеансі зявився йому вповні зматеріялізований покійний кард. Vaughan, і сказав йому до вуха: „Що я вчив в моім земськїм життю — се не є правдою. Я се пізнав сейчас, як тільки знайшовся на сім світі, де я тепер. Скажіть се кождому“. Се повторялося при кількох сеансах. S. E. досвідчав зматеріялізовану появу, що подавала себе за покійного кардинала, але поява знала точно всі тямні подробиці з життя покійного кардинала. Наслідок тих появ був такий, що S. E. виступив з катол. церкви і пристав до спиритистів. Але по многих літах ріжнородного досвіду на полі спиритизму S. E. пізнав, що спиритизм його „здурил“, і знов навернувся на катол. віру, і при стрічі сказав Ропертові: я читав Вашу книжку про спиритизм, багато доброго ви в ній написали.

о. Г. Костельник

Вибрані питання (Analecta)

Участь Еппа Йосифа Дра Боцяна в працях Національного Музею

На перших порах діяльності нинішнього Національного Музею, коли він тільки що став складатися як Церковний Музей на економічному подвір'ю митрополиччих будинків у Львові, з'явився молодий, рухливий священник з цінним рукописним євангелієм пол. XVI ст., як даром для музею. А що жертводавець виявив відразу велику любов для зібраного і живе розуміння поодиноких предметів старовини, то між ним і управителем музею зав'язався сильний вузол симпатії, який вскорі дав музеєви доброго співробітника, а навіть від часу до часу безплатного заступника управителя в часі його урядових виїздів. Очевидно, що отсе співділання у музейному ділі молодого вченого богослова, завзятого книголюба-бібліографа і гарячого патріота мусіло дати певний, яснійше означений напрямок його музеофільству. Історія обряду по рукописам, стародрукам і іконам — ось остаточний зміст сього музеолобства покійного Єпископа Боцяна. А що 1908 — 1910. рр. були в музеєви присвячені головню описови рукописів, яких значнійша частина була якраз богослужебно-обрядового змісту, то Покійний залюбки слідив за описаними частинами рукописів і виписував з них потрібне для нього. Таким робом його „De modificationibus“ з р. 1908 було чи не першим проявом серйозного музеолобства. Найбільше уваги присвятив він був ркп. Архієратиконови Кирила Терлецького і його став він був приготівляти для видання, а згодом звернув увагу на требники і служебники українських, білоруських і московських друкарень XVI — XVIII. вв., які він подрібно порівнював з одночасними грец. виданнями Венеції і Риму. Так було до 1914. р.

Війна, заслання на Сибір, спроби владичої діяльності після 1917. р. відорвали його від начатої роботи, але не охолодили його запалу для неї. Кожний прихід у музей Покійного був завсе віщуном якоїсь новини з області спільної для нього і заводового музейника. Бібліографія музейного діла у всьому обемі теорії, практики і деталів, та

стаття про рисунок може Шевченка „а се мій батько“ 1921. р. була найкращим виявом негасаючого вогню в тому спроволу вигасаючому тілі. Надходяче 300-ліття смерті Йосафата Кунцевича звязало його знов тісніше з архівом Національного Музею, в якому призбиралось чимало дуже цінного жерельного матеріялу до цієї доби, Копіювання, порівнування, виписки, міркування — ось постійний вузол спільноти між Покійним і музеєм.

Як щирий музеолог і гарячий патріот Покійний передавав протягом своєї майже 20-літньої звязи з Нац. Музеєм до його збірок декілька дуже цінних предметів. Але і в передаваних предметах виявлялись його глибші інтереси научні. Книжні рідкості по музейництву і книгознавству, стародруки, акти суспільної і мистецької ваги, всякі україніка, старовина з околиць Буська і Підгорець-Плісниська, ось те, чим він залюбки памятав про збірки музею, та чим виявляв свій живий звязок з ним. А щоби ще сильніше звязатись з музеєм, він — як настоятель Духовної Семинарії урядив для семинаристів курси церковної археології, з яких виросла стаття підписаного „Дещо про церковну старину“ (1909), та протягом 1913 — 14. рр. обширні курси церковної археології для великого кружка семинаристів у стінах музею, що мали вже з першої поїздки сих новиків у музейному ділі по закутинам середнього Підкарпаття незвичайно цінні набутки.

Зовсім природно, що такої міри музеолог — член Кураторії Національного Музею від жовтня 1910. р. був дійсно найкращим знавцем і оборонцем його життєвих інтересів. Деякі виписи з протоколів Курат. Нац. Муз. засвідчать се найкраще: в цвітні 1911 він горячо піддержує меморіал управи музею про необхідність окремого дому для музею; в маю 1913 стає секретарем Кураторії і виконує сей уряд до падолиста 1923. р. з обовязками то контролора касового то збірок; в січні 1914. р. предкладає приступити до видавництва „Літописі Нац. Музею“ з частиною научною і офіціальною; в маю 1914 на поручення Кураторії розслідує справу пергам. Євангелія на Буковині; в жовтні 1922 переказує Нац. Музеєви свою бібліотеку по історії укр. письменства і мистецтва; в марті 1923 предкладає купно решти збірок В. Пещанського, а в падолисті як член видавничої комісії горячо боронить думку про необхідність як найбогатшого випосаження „Початків книгопечатання“; в грудні 1924 предкладає видання праць Січинського про церкви і дзвіниці та архітектуру в стародруках, та в марті 1926 входить як член комісії по виданню монографії про Святий Юр у Львові. Колиж прийшла хвиля остаточного випосаження Нац. Музею, то він був рішучим речником самих обережних думок про форму сталої безпеки музею

— як всенародної установи, що має довгі часи розвитку перед собою.

Загально оглядаючи діяльність Покійного в Нац. Музеви, можна сказати, що була вона продовженням тої, глибоко захованої, сили в душі збірного священничого тіла, що від часу до часу видвигає на верх у перші ряди діяльного книголюбства і нахилу до збирання старовини чільніших своїх членів. Один з найкращих книголюбів і збирачів, дійсний знавець галицької давнини з глибоких діб передісторичного життя країни до кінця XIX ст., живий ще на початку XX ст. — був крил. Антін Петрушевич. Перелім під сим оглядом становить оснування Національного Музею митрополитом Андрієм Шептицьким, що значно поширив і поглибив рямці систематичного музейного збирання. Скромним робітником став обіч сих великих працівників на полі українського музейництва — молодим священником — покійний Йосиф Боцян, а передав потомности цінний підбором книгозбір.

Колиж з рядів гал. укр. духовенства появиться серйозний дослідник рідної церковної старовини, то він буде духовним продовжником начатого такими богатими потенціальними можливостями діла Того, що гарячо бажав служити зібранню, збереженню і науковому опрацюванню памяток рідного культурно-національного життя.

30/3 1927

І. Свєнцицький

Іменування еп. Йосифа Боцяна єпископом-помічником Львівської архієпархії.

Заключений конкордат між Апост. Престолом і Польською Республікою зробив справу обняття луцької єпархії наразі безвиглядною. Папа Пій XI бажав, щоби єпископ помагав тимчасом у Львові. В сій справі почалася переписка між кард. Гаспаррі через ап. нунціятуру а еп. Боцяном. 9. липня 1924 писав єпископ, що він хоровитий і не буде могли повнити уряду помічника. На се відповів кард. секретар стану, щоби давав поміч по своїм силам. 20. вересня 1924 — в короткій дорозі зістав іменований. Коли еп. Боцян боявся, щоби тим не завішено його як еп. Луцького — кард. Гаспаррі відповів 10. грудня, що „Quoad ep. Luceoriensem nihil esse innovatum“. Був навіть намір, щоби вилучити 6 деканатів луцької єпархії, прилучених тепер до архієп. Львівської.

Й. Сл.

Наслідкування Христа. По виданню перекладу Томи з Кемпіс дістав перекладчик багато привітних писем з ви-словами подяки за дар. Передусім хвалять гарну мову і віддання глибини гадки. Між иншим з того приводу написав Ал. Барвінський отсего листа:

Ваше Преосвященство!

Із сльозами в очах, тронутий до глибини душі щирою вдякою, прочитав я для мене так цінне і дороге письмо Вашого Преосвященства і прийняв неоцінимий для мене ласкавий дар „Наслідування Христа“ із сердешними бажаннями з днем моїх 75-літніх уродин. Сі ласкаві і сердешні бажання були перші, які мені довелося одержати з тим памятним для мене днем, і вони тим для мене найдорожші, що подають мені архісрейське благословенє на докінченє моєї дороги житя, котру горячо бажаю довершити о Христі Господі і Спасителю нашім. Величний твір св. Томи Кемпійського, в котрім розчитувався я на німецькій мові, буде для мене найдорожшою памяткою в новім строю, який зволіли єму надати Ваше Преосвященство, і тим дороговказом, за котрим бажаю йти до назначеної кождому смертному мети.

Прошу отже уклінно В. Преосвященство прийняти за сей дорогоцінний провідник житя і за ласкаве благословенє мою найглибшу і найщиршу подяку і за ласкаву память про мене смиренного. Не можу иншим способом віддячитися, як горячою молитвою до Рєсєвишнього, яку встаючи і лягаючи засилаю за всіх наших Владик і за В. Преосвященство, котрим тепер саме розкриває ся вельми далекосягла і спасенна діяльність, що може двигнути наш безталанний нарід і нашу сьв. Церкву з пониження і занепаду. Сердечно і горячо дякую В. Преосвященству за незаслужені мною признаня слабій мої діяльності, в котрій, оглядаючи її за весь час навспяť, бачу чимало похибок і находжу стільки оправданя, що, як висловився Гете: „es irrt der Mensch, solange er strebt!“ „Я щиро в світі працював, я сіяв те, що Бог послав“, можу сказати з Павлусем (П. Чубинським) і тому благаю Всевишнього, щоби позволив мені докінчити мою прилюдну ісповідь, „Спомини з мого житя“, котрі пишу sine ira et odio, не закриваючи ніякої правди хоч би як гіркої і для мене немилої. А думаю, що з печатною їх появою (чого сподіваюся може в недалекій будучині) і нашому суспільству вийде деяка користь, щоби з помилок других учило ся йти красшою дорогою до ліпших успіхів.

Імовірно з початком липня скінчу печатанє П. ч. Історії укр. літератури (нової доби) і рад бим переслати також В. Преосвященству, не знаю тільки, чи остануть ще до того часу в Підгірцях.

Відтак, як Бог дозволить, заберуся до докінчення ширшої Іст. укр. літ., котру я перервав на Шевченку.

Ласкаве письмо В. Преосвященства впевняє мене, що здоровлє служить Преосвященному, а сему неперечно сприяє

гарна весна і околиця, що вельми важне для недалекої мабуть будучини, котра вимагатиме великої праці для підему пропадаючої для нашої сьв. Церкви безталанної людности.

Дякуючи ще раз із глибини душі за ласкаві слова благословеня, прошу прийняти вислови глибокої пошани синівської преданности, з якою поручаю ся молитвам іВ. Преосвященства щирий покірний

у Львові, 8/6. 1921,
Собіщина 5.

Александр Барвіньский

Лист сей є гарним причинком до взаїмних відносин обох і зраджує імтимні пляни А. Барвіньского на будуче.

о. Й. Сл.

Богословське Наукове Товариство

(Societas theologica)

На засіданню Ради дня 20. червня 1927. прийнято отсих нових членів: о. Андр. Дорош, Висова — о. Евг. Цегельський, Янів к. Теревовлі — о. дек. С. Шпіцер, Солуків — о. Евг. Кароль, Микулинці — о. Й. Малицький, Борців — о. Он. Чубатий, Доброводи — о. Вас. Грицай, Олесько — о. П. Івахів, Зарудє.

На пресовий фонд „Богословії“ зложили: о. дек. І. Токар, Підгайці — 35 зол., о. Евг. Цегельський, Янів к. Теревовлі — 25 зол.

Щире Спасибіг!

Всячина—Хроніка

(Varia—Chronica)

70-літня річниця уродин св. Отця. В звязи зі 70-літньою річницею уродин папи Пія XI приготовляється видання величавого альманаха, посвяченого св. Отцю, де будуть поміщені статті визначних католицьких вчених усіх народів. Між иншим буде поміщений в ньому цінний літургічний славянський фрагмент, писаний кирилицею: найдений він венедиктином о. Мольбергом з Марія Лях і належить по оцінкам знавців до пам'яток т. зв. київських.

Перший схолястик. Видавництво Папського Інституту для орієнтальних студій „Orientalia Christiana“ привносить цікавий артикул про св. Івана Дамаскина п. з. „Damasce-nica“. Автор переходить життєпис великого вчителя східної Церкви та його „Визнання віри“ по віднайденим рукописам. Становище св. Івана Дамаскина в науці про Церкву є виїмкове. Автор порівнує св. Івана зі св. Томою з Аквіну і бачить в нім першого схолястика. Треба ствердити, констатує автор, що св. Іван дав перший синтезу віри католицької, котру прийнято на Сході та Заході. Се останній вчитель спільний для обох Церков; тому в його творах треба шукати квестій спільних між Сходом а Заходом.

Знахідка незаних проповідей св. Августина. Бенедиктинець о. Морен (Morin) найшов в амброзіанській бібліотеці в Міляно підчас порядкування латинських рукописів дві незаних проповіді св. Августина. Обі вони виголошені були в Картаґіні: перша для вшанування річниці мучеників в Messa Candida, які впали жертвою переслідувань за цисаря Валеріяна в році 259, а друга для вшанування заслуг мученика Quadratus'a, єпископа Утики.

В Римі в маю с. р. святковано величаво 1100. річницю св. Кирила, ап. Словян.

Діяльність німецького католицького ученого др. Альберта Ергарда. При кінці лютого ц. р. попрощався зі своїми учениками на університеті в Бонн професор др. Альберт Ергард. Се дало притоку до начеркнення наукової діяльності визначного вченого. Др. Ергард уродився 1862. року в Гербіцгайм (Альзація). Теологічні й філософічні студії розпочав в Штрасбурзі, а покінчив у Віцбурзі, де обняв катедру історії церкви по Гергенретері. Дальші місця його

діяльності се Фрайбург', Штрасбург', Відень і Бонн. Із численних його творів слід згадати „Історію византійської літератури“. Др. Ергард хоче посвятитися опрацюванню п'яти великих творів: обширному представленню грецьких актів мученичих, історії католицької Церкви, історії догм, історії теології середньовіччя і видання доси неопублікованої теологічної Сумми Ульриха зі Штрасбурґа, ученика Альберта Вел.

Світовий союз католицьких університетів. З ініціативи медіолянського ректора о. Gemelli-а і ректора університету в Німвеґен, Mgr. Schijnen-а, повстав перед трьома роками союз всіх католицьких університетів; має він на цілі помагати собі взаємно в обороні католицького духа та в образуманню молоді. При нагоді ювілею університету в Lille відбувся в тім місті зїзд ректорів і представників майже всіх тих університетів; на ньому ухвалено видати книгу, в якій міститимуться дані про поодинокі католицькі університети, та приступити на будуче до видавання власного часопису. Центральне бюро уряджено в Німвеґен і провід його віддано проф. др. Шрійненови. Бюро се буде оголошувати що року або що півроку публікації, щоб інформувати про все, що має значіння в католицьким університетським життю. Союз уряджуватиме рік річно зїзди. Згаданий союз обнимає понад двайцять висших наукових заведень: (Бельгія 1, Канада 2, Чіле 1, Франція 5, Японія 1, Филиппини 1, Голяндія 1, Польша 1, Сирія 1, Еспанія 2, Сполучені Держави 2, Швайцарія 1, Італія 2).

Католицькі університети:

Тристалітній ювілей Колегії de Propaganda Fide в Римі святковано при кінці мая с. р. Основано сю колегію 1. серпня 1627. року булею Урбана VIII „Безсмертний Божий Син“. В 1641. році підпорядковано її Згромадженню Поширення Віри та уділено право надавання академічних степенів. Між вихованцями колегії знаходиться багато висших достойників лат. обряду та 25 архієпископів і єпископів східнього обряду. Там образувалися також і наші найвизначніші духовні.

500-ліття університету в Льованії. Від 28—29. червня с. р. відбудеться торжество звязане з 500-літтям істновання університету в Льованії. В 1425. р. підписав папа Мартин V. ерекційну буллю; дня 7. жовтня dokonано посвячення при співучасті Брабантського князя, а місяць опісля розпочато виклади. Ювілей відложено на сей рік ізза докінчення організації американського книгозбору, який має бути при тій нагоді посвячений. Студіююча молодь належала все до різних народів світа; так напр. сего року знаходяться між слухачами представники 43 держав. Студії на тому університеті кінчили такі мужі як гуманіст Еразм, ботанік Rem-

bert Dodoens, анатом Андрій Vesalius, фізик Minckeleers, кардинал Mercier і гебраїські схолястики Robert Wakefield і Robert Schirwood.

50-ліття католицького університету в Lille. При кінці марта с. р. обходив університет в Lille 50-літній ювілей існування при співучасті многих представителів католицького світа під проводом кардинала Charost-a, архієпископа в Rennes а бувшого єпископа та канцлера сего університету. Університет має пять виділів: теологію, право, природні науки, медицину і фармацію. Число слухачів доходить до тисячки.

Апостолят для зєдинення церков. При університеті в Löwen основано за згодою й ініціативою тамошнього ректора в грудні 1925. р. товариство для відновлення єдности церков; має воно на цілі відповісти бажанню св. Отця та співпрацювати молитвою і наукою над зближенням відділених від кат. Церкви християн, щоб прискіпити велике діло відновлення церковної єдности. Товариство має приблизно 200 членів, не вчисляючи діяльних членів наукового кружка. 2. лютого с. р. урядило Товариство торжественне богослуження в грецькім обряді: відправляв о. Сипягін, директор російського інтернату в Намір в сослуженню монахів східного обряду пріорату d'Amay та при співучасті всіх професорів університету. Вечером зібралися на засідання в монастирі всі члени товариства, щоб обговорити спільно біжучі питання відносно Унії. О. Dom. Beaudoın, директор наукового кружка вказував на конечність обєднання всіх християн ізза поширювання і зросту безрелігійности та раціоналізму. Англієць Dom. Balfour говорив про релігійне положення в Англії. Говорено також про релігійний стан в Совітських Рєпубликах. При кінці постановили члени Товариства уряджувати періодично такі зібрання для ліпшого пізнання незєдинених християн та пропагування унії. „Унія церков, говорив о. Portal, се апостолят часів модернізму“. — Подібне товариство „Confraternity of Union“ основано перед кількома місяцями в Нью-Йорку. — У Відні утворило „Leogesellschaft“ відповідно до резолюцій, ухвалених на конгресі в попередньому році, новий відділ, що має служити поширенню Унії.

Український Науковий Інститут в Берліні почав видавати окремий орґан п. з. „Mitteilungen des ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin“. (Firma Walter de Gmyter et Co—Werbeabteilung, Berlin W. 10, Genthinerstr. 38). Ціль його обзнайомлювати чужинців з культурно-науковим рухом на українських землях. Ціна 1-го випуску, на який складаються дуже цікаві статті, 3 нім. Mk.

I) Книжки і II) часописи

(I. Libri et II. ephemerides)

I

Бергз, Д-ръ Л. Новые религиозные пути русскаго духа. Майнцъ. 1926. Изд. Маттіасъ Грюневальдъ. Ст. 207. 12°.

Донцов Дмитро. Націоналізм. Львів. 1926. „Нове Життя“. Ст. 255 і IX. М. 8°.

Каім Омелян. Книга пророка Йони. Учебник і читанка на час святого посту. Проповіди на св. Великий піст. За дозволом автора і накладні в Ротенбургі пер. о. Плятон Карпинський. Друкарня ОО. Василян в Жовкві. 1927. Ст. 43. 8°.

Котис Олександр. Порадник для лісних робітників. Львів. 1927. Накладом Тов. „Просвіта“. Ст. 42. 12°.

Кревецький Ів. Початки преси на Україні. 1776—1850. Вид. Наук. Тов. ім. Шевченка. Львів. 1927. Ст. 26. 8°.

Лукич В. Іван Франко. Кілька спогадів і кілька здогадів його сучасника і співробітника. Philadelphia, Pa. 1927. З друкарні при Сирітським Домі. Ст. 20. 8°.

Мартинюк ЧСВВ. О. Плятон. Три головні науки духовного життя. На основі М. Мешлера. Видавництво Чина св. Василя В. у Жовкві. Книжка СХVІІ. Друкарня ОО. Василян у Жовкві. Ст. 284. 16°.

Огієнко Іван. Великі роковини. 827—1927. Значіння праці святих Костянтина й Мефодія. Варшава. 1927. Вид. „Української Ниви“. Ст. 8. М. 8°.

Проф. Огієнко Іван. Оповідання ченця Хороброго про письмена слов'янські. Текст і додатки. Варшава. 1927. Відбитка з журналу „Елліс“ кн. III. за 1927 р. Ст. 28. 8°.

Пігуляк І. М. Українська Православна Церква в румунським ярмі. Вінніпег. 1927. Вид. „Українського Голосу“. Ст. 32. 8°.

Ушенічник др. Алеш. Основи соціології. Зі словінської мови переклав о. Михайло Фірак. Львів. 1927. Бібліотека Української Християнської Організації ч. 1. Ст. 148. 12°.

Швільський о. Павло. Популярні катехитичні проповіді для католицького народу. Ч. I. Про віру. З німецької мови переклав о. др. Ярослав Левицький. Ужгород. 1926. Видавництво ОО. Василян. Ст. VІІІ і 366.

Шематизм гр. кат. духовенства Львівської Архієпархії на рік 1927. Річник LXXIII. Львів. 1927. Накладом Священничої Кооперативи „Власна Допомога“. Ст. 328. 8°.

De Barbezieux. Lectures évangéliques pour tous les jours du Mois de Marie. Paris. 1927. P. Téqui, libraire-éditeur. Pag. VI. e. 360. 12°.

Berg, Dr. Ludwig. Die römisch-katholische Kirche und die orthodoxen Russen. Berlin. 1926. Verlag der „Germania“ A. G. S. 70. 12°. *Бергъ, Дръ Людвигъ.* Римско-Католическая Церковь и православная Россія. Берлинъ. 1926. „Германія“. Ст. 70. 12°.

Chaminade G. J. Petit traité de la Connaissance de Marie. Paris. 1927. Téqui, libraire-éditeur. Pag. XVII. e. 114. 32°.

Duplessy E. Germons de Carême. Paris. 1927. Libraire-éditeur. P. Téqui. Pag. 131. 12°.

Faber, Dr. R. P. De la Dévotion au Pape. Paris. 1927. P. Tequi. Pag. 27. 12°.

Fürstbischöflicher Ordinariat zu Breslau. Biblische Geschichte für das Bistum Breslau und seinen Delegaturbezirk. Mit 74 Textbildern, 8 Bildertafeln und 4 Kärtchen. Freiburg i. Br. 1927. Herder. S. XVI. u. 308. 8°.

Fürstbischöflicher Ordinariat zu Breslau. Kleine Schulbibel. Freiburg i. Br. 1927. Herder. S. 93. 8°.

Gaston Rabeau. Introduction a l'étude de la Théologie. Paris. 1926. Librairie Bloud & Gay 3, rue Garancière. P. XII+413. 8°.

Ghika, le Prince Vladimir J. La Messe Byzantine dite de Saint Jean-Chrysostome. Lille. Séminaire Saint-Basile. Pag. 56. 32°.

Gosselin Mgr. Roland. Lettres à un Retraitant. Paris. 1927. Libraire P. Téqui. Pag. 80. 32°.

Le Gouvello H. Le Pénitent Breton, Pierre de Keriolet. Cinquième édition. Paris—VI. 1927. P. Téqui, libraire-éditeur. Rue Bonaparte 82. Prix: 10 fr. Pag. XIX+405. 12°.

Grimaud Abbé Charles. Aux Fidèles. „Ma“ Messe. Paris—VI. P. Téqui, libraire-éditeur. Rue Bonaparte 82. 1927. Pag. VIII+257. 12°.

Grivec, Dr. Fr. Cerkveno prvenstvo in edinstvo po bizantinskem pojmovanju. (Doctrina Byzantina de primatu et unitate ecclesiae). Ljubljana. 1921. Bogoslovna Akademija. St. 108. 8°.

Grivec, Dr. Fr. Sv. Ciril in Metod. Ljubljana. 1927. Izd. Apostolstvo sv. Cirila in Metoda. St. 180. 8°.

Grou Pierre Marie et Jean-Nicolas. Jésus en Croix ou la science du Crucifix. En forme de meditations. Revue par le P. Alph. Cardès. Paris—VI. 1927. P. Téqui, libraire-éditeur. Rue Bonaparte 82. Prix: 3·50 fr. Pag. 236. 16°.

Gründer Joseph. **Der Geist des Fuldaer Lehrplans,** die Willensbildung und der Arbeitsschulgedanke in kath. Religionsunterricht. Paderborn. 1927. Verlag der Bonifacius-Druckerei. T. 112. 8°.

Gründer Joseph. **Handbuch zum deutschen Einheitskatechismus.** Paderborn. 1927. Verlag der Bonifacius-Druckerei. S. XIII. u. 367. 8°.

J. S. **W kościele i w cerkwi.** Kraków. 1926. Wyd. Księży Jezuitów. St. 414. 12°.

Karbowiak Antoni. **Dzieje wychowania i szkół w Polsce. Tom III. Okres przejściowy od 1433—1510. roku.** Lwów-Warszawa-Kraków. 1923. Wydawnictwo Zakładu Nar. im. Ossolińskich. St. 564. 8°.

Koeniger, Dr. Albert M. **Katholisches Kirchenrecht.** Freiburg i Br. 1926. Herder. S. XVIII. u. 514. Gr. 8°.

Korolevskij C. L' **Uniatisme. Définition. — Causes. — Effets. — Etendue. — Dangers. — Remèdes.** Irénikon-Collection. № 5—6. Prieuré d' Amay s/Meuse. 1927. Pag. 64. 8°.

Kutrzeba Stanisław. **Mniejszości w najnowszym prawie międzynarodowym.** Lwów - Warszawa - Kraków. 1925. Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. St. 132. 8°.

Linhardt, Dr. theol. Robert. **Feurige Wolke.** Kanzelvorträge für die Sonn- und Festtage des Kirchenjahres. 1. Band. Weihnachts- und Osterkreis. Freiburg i. Br. 1927. Herder. S. X. u. 178. Kl. 8°.

Lippert Peter S. J. **Die Weltanschauung des Katholizismus.** Leipzig. 1927. E. Reinicke. S. 113. 8°.

Longhaye G. **La Prédication grands maitres et grandes lois.** Paris. 1927. Libraire-éditeur. P. Téqui. Pag. 490. 8°.

Marie R. P. J. **Petite Reine.** Paris—VI. 1927. P. Téqui, libraire-éditeur. Rue Bonaparte 82. Pag. 23. 12°.

Maurand A. **Rome conquise ou les dieux s'en vont.** Drame en 3 actes, en vers. Paris—VI. 1927. P. Téqui, libraire-éditeur. Rue Bonaparte 82. Prix: 2 fr. Pag. 47. 12°.

Méric Mgr E. **L' Imagination et les Prodiges.** Nouvelle édition. Paris—VI. 1927. P. Téqui, libraire-éditeur. Rue Bonaparte 82. Tome I. Prix: 20 fr. Pag. XXXI+311. 12°. Tome II. Prix: 20 fr. Pag. 329. 12°.

Morice H. **Pour Vivre en Beauté.** Paris—VI. 1927. P. Téqui, libraire-éditeur. Rue Bonaparte 82. Prix: 6 fr. Pag. VIII+200. 12°.

Ordo divini officii recitandi sacrique peragendi iuxta kalendarium ecclesiae universalis pro anno domini bissextili 1928. Romae. 1927. „Ephemerides Liturgicae“. Pag. XXXI. e. 118. 12°.

Raymond Janin **Les Eglises orientales et les Rites orientaux.** Avec 58 Illustrations et 8 Cartes, Paris—VIII. 1926. Maison de la Bonne Presse, 5, rue Bayard. Pag. XII. e. 658. 8°.

Röttig Johann. Der Rasttag am Herzen Jesu. Innsbruck. 1926. Marianischer Verlag. S. 149. 32°.

Scherer, Dr. theol. Willibald Cajetan. Der Gehorsam nach der Lehre des hl. Thomas von Aquin dargestellt. Paderborn. 1926. Kommissionsverlag von Schöningh. S. XIII. u. 260. 8.

Stoltz Alban. Das Vaterunser und der unendliche Gruss. Freiburg i. Br. 1926. Herder. S. VIII. u. 526. 12°.

Tsébricov P. Georgius V. L'esprit de l'Orthodoxie. Irénikon-Collection. № 7. Prieuré d'Amay s/Meuse. 1927. Pag. 31. 8°.

Wiederkehr Georg S. J. Hochziele echter Marienverehrung. Innsbruck. 1926. Marianischer Verlag. S. 238. 32°.

Witwicki Władysław. Psychologja dla użytku słuchaczów wyższych zakładów naukowych. Tom. I. Lwów-Warszawa-Kraków. 1925. Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. St. 424. 8°.

Worlitscheck Anton. Der Gemeinschaftsgedanke im Vaterunser. Vorträge. Freiburg i. Br. 1927. Herder. S. 99. Kl. 8°.

Zeij Jakob S. J. Die monatliche Geisteserneuerung. Innsbruck. 1926. Marianischer Verlag. S. 375. 32°.

II.

Вістник Станиславівської Епархії. 1927. Ч. 1—3, 4—8.
Душпастирь. Ужгород, ул. Капітульна ч. 3. Ч. 2, 3, 4, 5.
Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Праці історично-філософичної секції під редакцією Івана Крип'якевича. Том CXLIV—CXLV. З друкарні Н. Т. ім. Шевченка. Львів, 1926. 8°.

Літературно-Науковий Вістник. Львів, ул. Руська ч. 18. 1927. Кн. 1, 2.

Наш Приятель. Львів, ул. Сикстуська ч. 39. 1927. Ч. 1, 2—3, 4, 5.

Нива. Місячник посвячений церковним і суспільним справам. Львів, ул. Корняктів ч. 1. 1927. Ч. 1, 2, 3, 4.

Biblica.

1927. Fasc. 1. *A. Mallon:* La „sagesse“ de l'egyptien Amen-em-opé et les „Proverbes de Salomon“. *L. G. da Fonseca:* *Λογίζη* — foedus an testamentum? *P. Joüon:* Notes de lexicographie hébraïque. *J. Sonnen:* Landwirtschaftliches vom See Genesareth. *E. Power:* Note to Amos 7, 1. *H. Quentin:* Sur la forme indéclinable du mot Pharaon dans les manuscrits de la Bible latine. *A. Vaccari:* „Viri. qui venerant cum eo“ (Gen. 24, 32 Vulg.). *S. G. Mercati:* Ps. 90, 1—2 riconosciuto nel Papiro PSJ 739. Recensiones. Nuntia rerum et personarum. Elenchus bibliographicus.

Bogoslowska Smotra.

1927. Br. 1. *Bock I. P.:* Je li „historijska zabluda“, da su se prvi kršćani svaki dan pričesćivali. *Bulić don Frane:* Monogramatički natpisi triju biskupa solinskih iz V—VI. vijeka. *Mandić dr. fra Dominik:* Kronolški pre-

gled života sv. Franje Asiškoga. *Marić dr. Jos.*: Secunda quaestio praevia ad Novam Apologiam Papae Honorii I. Prikazi etc.

Br. 2. *Dr. A. Guberina* fra: Nationalizam i katolicizam sv. Ćirila i Metoda (Ss. Cyrilli et Methodii nationalismus et catholicismus). *Dr. fra J. Božićković*: Idealni duh siromaštva sv. Franje (De influxu instructionis Christi, Mt. 10, 5 in mentem idealem paupertatis S. Francisci Assisiensis). *Dr. J. Marić*: Secunda questio praevia ad novam apologiam papae Honorii I. *Dr. fra D. Mandić*: Kronološki pregled života sv. Franje Asiškoga (Conceptus chronologicus vitae S. Francisci Assisiensis). *Dr. Fr. Šanc S. J.*: Sententia Aristotelis de compositione corporum. *Dr. J. Lach*: Realistički nazori o spoznajni realnoga svijeta (De thesi realistarum circa cognoscibilitatem mundi realis). Prikazi etc.

Bogoslovni Vestnik.

Zv. 2. Razprave (Dissertationes). *Snoj*: K novi izdaji Vulgate (De nova editione Vulgatae). *Springer*: Testimonia Patrum et Scriptorum graecorum pro ss. Eucharistiae necessitate. Prispjevki za dušno pastirstvo. (Symbolae theol. practicae): Viduas honora. Konec. (*J. Ujčić*). Zakrivanje in razkrivanje sv. križa (*P. E. Fiderer, O. Cist., Slična*). Pripomba k oficiju sv. Neže (*P. E. Fiderer, O. Cist., Slična*). Pridiga in sv. pismo (*C. Potočnik*). V borbi za versko-nravno vzgojo (*J. Bogovič*). Koliko časa naj traja tiha sv. maša (*C. Potočnik*). Odpustki križevega pota (*F. U.*). Zakaj ni sv. Petra Kanizija v našem liturgičnem direktoriju (*F. U.*). Besede križanega Jezusa. Osnutki za postne pridige (*R.*). Slovestvo (Litteratura) etc.

Commentarium pro Religiosis. 1927. Nr. 1—2, 3—4.

Divus Thomas.

1927. Heft 1. *P. Mag. Gallus, M. Manser O. P.*: Das Wesen des Thomismus. (Fortset.). Das Kausalprinzip. *Wintrath, Dr. P. Petrus O. S. B.*: Der letzte Grund der Gewissheit. *Gredt, Dr. P. Joseph O. S. B.*: Die Selbstbewegung des menschlichen Verstandes und Willens. *Hallfell, Dr. P. Matthias*: Züge zum Christusbilde beim hl. Thomas von Aquin (Fortset.). Christus Jesus, Vorbild und Formalideal des Christen. *Grabmann, Dr. Martin*: Neue Eckhartforschungen im Lichte neuer Eckhartfunde, Bemerkungen zu O. Karrers und G. Thérys O. P. Eckhartarbeiten. Kleine Beiträge; Literarische Besprechungen.

Divus Thomas.

1927. Nr. 1. *St. Bersani, C. M.*: De Voluntate Dei. *E. Neveut, C. M.*: L'absolue gratuité de la grace sanctifiante. *J. Bittremieux*: De nota destructionis in sacrificio missae. *J. Sestili*: De natura Deo subiecta in ordine ad supernaturalia. *J. Benes*: Valor „possibilium“ apud S. Thomam, Henricum Gandavensem, B. Iacobum de Viterbo (contin. et continuabitur). *E. Neveut, C. M.*: De l'attrition d'amour. *E. Neveut, C. M.*: Controverses récentes sur le concours divin et la prémotion divine. *L. Urbano, O. P.*: Einstein y Santo Tomás. Respuesta a un crítico novísimo. *A. Rossi, C. M.*: De theoria cognitionis a M. Sturzo prolata (contin.). *P. Castagnoli, C. M.*: Gli scolastici del secolo XIII e del principio del XIV. (Rassegna). *A. M. Pirota, O. P.*: In adnotationes R. P. Descaqs, S. I. Operum iudicium etc.

Ἐλλης. 1926. Кн. 2.

Митрополитъ Діонисій: Пастырское изучение людей и жизни по святоотеческимъ твореніямъ. *Іван Огієнко*: Українська вимова богослужбового тексту в XVII віці. Нарис з історії української фонетики. *Николай Арсениевъ*: Философскій идеалізмъ въ древней Греції. *Wacław Zajicki*: Chrześcijaństwo w Europie Wschodniej w połowie X-go wieku. Exposé des dissertations, imprimées dans le numero present. Bibliografja etc.

Ephemerides liturgicae. 1927. Fasc. 1, 2.

L'Europa Orientale.

1927. N. 1—2. *Oscar Randi*: Nicola Pašić. *Carlo Caposso*: La Polonia

e la guerra mondiale. *E. Damiani*: Etnografia della Macedonia. *St. Naide-novic*: L'Istituto Balcanico del Vicino Oriente. Pubblicazioni recenti etc.

Nr. 3—4. *Eug. Šmurlo*: La nascita della Russia. *C. Capasso*: La Polonia e la guerra mondiale (contin.) *O. Randi*: Nikola Pašić (contin.). *Art. Cronia*: Ricordando il 925 nella storia dei Croati. Pubblicazione recenti etc.

Franziskanische Studien.

H. 3/4. *Pfeilschifter, Dr. G.*: Die religiöse Mission des hl. Franz von Assisi. *Mager, Dr. A.*: Der hl. Franziskus und sein Orden im religiösen Leben. *Soiron, Dr. Th.*: Franziskus, der Mann Gottes. *Strieder, Dr. J.*: Die sozialpolitische Bedeutung des hl. Franziskus. *Sebatier, Dr. P.*: Kurze Bemerkungen zur historischen Bedeutung des Sacrum Commernium Beati Franzisci cum Domina Paupertate. *P. K. Riebstätter S. J.*: Die Verdienste der deutschen Franziskaner um die Herz-Jesu-Verehrung im Mittelalter. *Dausend, Dr. H.*: Die Weihnachtsfeier des hl. Franziskus von Assisi in Deutschland und Greccio. *Stöckerl, Dr. D.*: Die deutschen Franziskaner auf süd-deutschen Universitäten. *P. B. Lins*: Das philosophisch-theologische Studium der bayrischen Franziskaner. *Landmann, Dr. Fl.*: Zum Predigtwesen der Strassburger Franziskanerprovinz in der letzten Zeit des Mittelalters. *Schatten, Dr. Eug.*: Die Franziskanergymnasien im Bereiche der sächsischen Ordensprovinz bis zu ihrer Aufhebung im 19. Jahrhundert. *Menth R.*: Zwei seltene deutsche Franziskanerschriften aus dem Anfang des XVI. Jahrhunderts, mit gleichzeitigen Einträgen. *Schröder, Dr. C.*: Johannes Pauli, der Begründer der deutschen Schwankliteratur. *Skutella P. Fr.*: Franziskus und Benedikt. *Müller, Dr. E.*: Die Fuldauer Franziskaner in der Militärseelsorge seit dem 17. Jahrh.

Gregorianum.

1927. Fasc. 1. Articoli: *A. Deneffe*: De Mariae in ipso opere redemptionis cooperatione. *F. Woodlock*: English and American Modernism. *T. L. Bouscaren*: De validitate Baptismi apud Baptistas. *A. Rozwadowski*: De problemate criteriologico. Notae et discrepationes etc.

Irénikon. 1927. № 1.

Kwartalnik Teologiczny Wileński.

Rok IV. 1926. Arcypasterzowi w hołdzie. Rozprawy: *Dominićzak X. Dr. Stanisław, Doc. i Zast. Prof. Univ. Wil.*: Kardynał Mercier 1851—1926. *Nowicki X. Dr. Paweł, Zast. Prof. Univ. Wil.*: Z filologii biblijnej. Niektóre zagadnienia gramatyki hebrajskiej. *Falkowski X. Dr. Czesław, Prof. Univ. Wil.*: Sw. Franciszek z Asyżu. W 700-ą rocznicę śmierci. Materiały, Referaty, informacje: *Marcinowski X. Józef, Asyst. sem. teol. w Univ. Wil.*: Prymat papieski w teologii rosyjsko-prawosławnej. Szkic bibliograficzny. I. Źródła do rosyjskiej bibliografii teologicznej. Kronika etc.

Nova Revija.

1927. Br. 1. *Ivanov Dr.*: Kristovo kraljevstvo — kulturna i nacionalna pogibelj. *Eterović Dr. Fra K.*: Tragičan svršetak O. Filipa Grabovca *Orelovsky M.*: Zadaća krv. orlovstva. *Berković Dr. Fra P.*: Pitanje unije i Franjevac I. Marković. *Butmi—Tomić*: Krvave osnove ili Protokoli sionskih mudraca. Kulturni pogledi etc.

Orientalia Christiana.

Nr. 32. De Oriente: Documenta et libri. *I. S.*: Im Sowiet-Russland: 1) Der religiöse Abbau: — 2) Um die Seele des russischen Kindes. *Th. Spáčil S. I.*: Commentarium de theologia dogmatica: (M. Jugie; Metrop. Antonius). *M. H. (G. Rabeau)*. *B. Leib S. J.*: Bulletin d'histoire: Le XI-e siècle. *M. H.*: Pour l'unité, parmi les catholiques de langue anglaise. *St. Crisimus Sakač S. J.*: S. Cyrillus, Slavorum Apostolus. In XI. centenario nativitatis. Recensiones diversae etc.

Nr. 33. *Hofmann Giorgio S. J.*: Il Beato Bellarmino e gli Orientali.

Nr. 34. *Libri recentiores. Patristica: Patrologia Orientalis; Patrologia Syriaca; E. Καρλάδος; A. d' Alés; D. Gorce. Ascetica: P. Pourrat; H. Ball; N. v. Arseniew; A. Gippius; A. V. Tolstaia. Historica: J. Simrak; V. Lastovski; Gasc-Desfossés; G. Lühr; A. Cronia; V. V. Zenkovsky; Cl. a Terzorio; H. Pernot; Report of... the Orthodox Patriarchate of Jerusalem; Episcopia Hotinului. Liturgica: M. Lepin; R. Janin; Prayer Book Measure. Philosophica: Marc Aurèlle; N. Lossky; Augur. Varia.*

Nr. 35. *N. de Baumgarten: Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides russes.*

Przegląd homiletyczny.

1927. Nr. 1. *Ks. M. Klepacz: Kazania o rozwodach. Ks. Dr. E. Górski: Jezus dwunastoletni w świątyni. Ks. Dr. J. Korzonkiewicz: O nową formę kazań. Ks. W. Czeczott: Kapłan na kazalnicy. Ambona i ścicie etc.*

Przegląd teologiczny.

1927. Z. 1. *Ks. Br. Zongoltowicz: O kodyfikacji prawa kanonicznego. O. J. Woroniecki: Moc i wartość spekulatywnych cech Tomizmu. Ks. T. Szurek: Geneza i początki święta M. B. Gromniczej. Ks. J. Jelito: Ślady kultury ludów chetejskich w Palestynie. Recenzje etc.*

Les Questions Liturgiques et Paroissiales. 1927. N. 1, 2.

Revue d'Histoire et de Philosophie religieuses.

1927. Nr. 1. *Ad. Lods: La magie cananéenne et l'Ancien Testament. G. P. Wetter: La catholisation du christianisme primitif. N. Soederblom: L'Eglise de Suède et la France. Notes etc.*

Revue des sciences philosophiques et théologiques.

Nr. 2. *E. B. Allo, O. P.: Apologétique du Nouveau Testament. Fr. Louis de la Trinité, O. C. D.: Le Procès de Béatification de Saint Jean de la Croix et le „Cantique spirituel“ (fin.). Bulletins etc.*

Rivista di Filosofia Neo-Scolastica.

1927. Fasc. 1. *Cronaca della Facoltà di filosofia dell' Università Cattolica del S. Cuore. M. Cordovani: La filosofia della morte nell' idealismo gentiliano. P. Rotta: La biblioteca del Cusano. A. Zamboni: Se gli sviluppi superiori della geometria introducono elementi gnoseologicamente puri. Analisi d'opere etc.*

Fasc. II—III. *L'insegnamento della filosofia nei licei. Amato Masnovo: Guglielmo d'Auvergne. Giacomo Franceschini: L'opera filosofica di Francesco Bonatelli. Emilio Chiocchetti: La filosofia di Herbert. Mariano Cordovani: Il pensiero cristiano nel messaggio di Benedetto Croce ai filosofi americani. Carlo Mazzantini: Come si pone il problema epistemologico. Giuseppe Zamboni: Per l'analisi gnoseologica della geometria. Fatti e commenti etc.*

La Scuola Catholica. 15 Aprile, 15 Maggio, 15 Giugano, 15 Luglio, 15 Agosto, 15 Settembre, 15 Ottobre, 15 Novembre, 15 Dicembre.

Stoudion.

1927. Vol. IV. Nr. 1. *Le rôle des Occidentaux dans l'oeuvre de l'Union des Églises. II. Métropolitaine André Szeptyckij. Notizie etc.*

Theologie und Glaube.

1927. Heft 1. *Schwiertz, Dr. Stephan: Eine neue Auslegung von I. Kor. 7, 36—38. Kleinschmidt, Dr. Beda O. F. M.: Eine „Indianerkonferenz“ im Priesterseminar zu Pa'ernborn und ihre Wirkungen. Anwander, Dr. Anton: Der Gottesstaat des hl. Augustinus in religionsgeschichtlicher Betrachtung. Höfer Joseph: Vom Seelenzustand des noch katholischen Arbeiters. Schulte, Dr. Joh. Chr. O. M. C.: Wie stellen wir Priester uns zur Mission des Rembrandt-deutschen? Kleine Beiträge etc.*

Heft 2. Dr. *Aug. Bludau*: Das Comma Johanneum 1 Joh 5, 7 bei Eucherius und Cassiodor. *W. Wiesen* O. S. C.: Seelsorge und Eheberatungsstellen. Dr. *H. Straubinger*: Die Stellung der Apologetik zum Okkultismus. Dr. *Fr. Bauer*: Vom Lebensstil des religiösen Aktivismus. Dr. *Fr. Stummer*: Die lateinische Bibel vor Hieronymus und das Judentum. Dr. *Joh. Chr. Schulte* O. M. Cap.: Wie erschliessen wir uns das Brevier? Dr. *Joh. Engel*: Über die Deutung der Parabel vom verlorenen Sohne. *A. Bielmeier* O. S. B.: Sinn und Wert des liturgischen Gesanges in der Feier des officium divinum nach Thomas von Aquin. Dr. *H. Spettmann*: Die Realkonkordanz — ein Geschenk des Franziskanerordens. Dr. *Fr. Schubert*: Neubau der Liturgik? *L. Valpertz*: Kirchenbann und Kirchenmitgliedschaft. *D. Saul* O. P.: Die Schriftgelehrsamkeit des hl. Thomas von Aquin. Erlasse und Entscheidungen etc.

Theologische Quartalschrift.

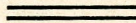
H. 3—4. Abhandlungen: *Landersdorfer*: Das Problem der Priestersalbung im Gesetze. *Geselmann*: Christus und die Kirche nach Thomas von Aquin. *Gspann*: Das Wie der Vergöttlichung des Menschen. *Rüther*: Die Leiblichkeit Christi nach Clemens von Alexandrien. *Schleussner*: Zur Entstehung der Lauretanischen Litanei. *Baumgarten*: Zu den geistlichen Schriften des Dominikaners fray Luis de Granada. Besprechungen etc.

Theologisch-praktische Quartalschrift.

Heft 2. Die theologische Fortbildung des Priesters. Von *Dr. L. Kopper*, Linz. Mehr Mut! Von *Ot. Cohausz* S. J. Osterkerze und Exsultet. Von Domh. Prof. Dr. *Buchwald*, Breslau. Aergernis und Verführung. Von *B. von Acken* S. J., Trier. Praktische Missionsarbeit in der Heimat. Von Doz. Dr. *Joh. Hollensteiner*. Die Spendung der heiligen Sakramente in der orientalischen Kirche. Von P. *Fr. Dunkel* C. M. (Schluss). Modernste Materialisationsphänomene. Von Univ. Prof. Dr. *A. Seitz*, München (Schluss). Dämonistische Erfahrungen im Spiritismus? Von Univ. Prof. Dr. *A. Seitz*, München. Zur Ehrenrettung der Lektionen des zweiten Nokturns und der Heiligenlegende überhaupt. Von *O. T. Halusa*, Heiligenkreuz (Wienerwald). Die Bedeutung der Blutprobe für die Seelsorge. Von Dr. jur. *O. Meister*, Graz. Denkmäler der Marien-Verehrung in Nordafrika aus den ersten sieben Jahrhunderten. Von P. Dr. *K. M. Henze* C. Ss. R., Bonn. Pasto. al-Fälle. Mitteilungen etc.

Zeitschrift für katholische Theologie.

H. 2. Abhandlungen: Grundlagen für ein Verständnis der Bußlehre der Früh- und Hochscholastik (*A. Landgraf*). Um das Vaticanum (*C. A. Kneller*). Die natürliche Gotteserkenntnis bei Tertullian (*Schluss*) (*L. Fuetscher*). Kleinere Beiträge: Angriffe Dr. J. Hessens auf das Lehrsystem des Fürsten der Scholastik (*B. Franzelin*). Die neue kritische Vulgata-Ausgabe (*J. Linde*). Der hl. Thomas und die Sterilisierung Minderwertiger (*A. Schmitt*). Rezensionen etc.

Печатається за дозволом гр.-кат.
Митр. Ординаріяту у Львові.

Редакцію веде: о. Др. Й. Сліпий.
Red. curam gerens: Dr. Jos. Slipuj.

В адміністрації „Богословії“

Львів, Коперника 36

можна набути:

[In administratione „Bohoslovia“ (Léopol, Copernik 36)
veneunt libri:]

Богословія т. I. (Bohoslovia vol. I.)	2 Dol. a.
„ т. II. („ vol. II.)	2 „ „
„ т. III. („ vol. III.)	2 „ „
„ т. IV. („ vol. IV.)	2 „ „

Видання „Богословії“ (Ed. „Bohoslovia“):

1. *Dr. Jos. Slipuj*: De amore mutuo et reflexo in processione Spiritus Si explicanda p. IV + 29. 8° — $\frac{1}{2}$ Dol. (3 зол.).
2. о. *Др. Г. Костельник*: Границі вселенної. (Dr. G. Kostelnyk: De finibus universi) ст. 61. 8° — $\frac{1}{2}$ Dol. (3 зол.).
3. *Dr. A. Landgraf*: Partes animae norma gravitatis recati p. 54. 8° — $\frac{1}{2}$ Dol. (3 зол.).
4. о. *Др. Й. Сліпий*: Св. Тома з Аквіну і схолястика ст. 76. 8° (Dr. Jos. Slipuj: De S. Thoma Aq. atque theol. et philosophia scholastica) — $\frac{1}{2}$ Dol. (3 зол.).
5. *Dr. Theod. T. Haluščynskij OSBM*: De ucrainis S. Scripturae versionibus p. 22, 8° — $\frac{1}{4}$ Dol. (2 зол.).

Праці Бог. Наук. Товариства (Opera Theologicae Societatis Ucrainorum):

- Т. I. vol. Св. свщм. Йосафат Кунцевич (S. Josaphat Kuncsevuc) — матеріяли і розвідки з нагоди ювілею зібрав о. др. Й. Сліпий... ст. 261 8°. ціна 2 Dol. (14 зол.).
- Т. II. *Dr. Jos. Slipuj*: De principio spirationis in SS. Trinitate p. VIII + 120. 8° — 1 Dol. (7 зол.).
- о. *Йосиф Сліпий*: Богословське Наукове Товариство і його статут ст. 19. 16° — 35 сот. (5 ст. а.).
-
-

„Bohoslovia“ quater in anno (praeter „Sum-
maria“ semper unum alterumve articulum latine
conscriptum continens) prodit.

Annua subnotatio pro externis regnis 2¹/₂ Dol. am.

Litterae mittantur :

„BOHOSLOVIA“, Léopol (Lemberg), Kopernik36.

Чи Ви вже стали членом Богослов-
ського Наукового Товариства? - - -

Річна вкладка вносить 2 дол. ам.,

- - - - вписове 40 цт. ам. - - - -

Зголошення приймає секретар Т-ва

- - - - Львів, Коперника 36. - - - -

Передплата на „Богословію“ в краю 2 дол. річно.

Члени БНТ дістають „Богословію“ даром.

